

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system. If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A 451268

pozsonyi kir. kath. főgymnasium
tanári könyvtára.

JN
2094
.F82

Történelem.

III
— 86 42. ~~161~~ szám.

42

161

63 hr 15862/71
20. -

Fraknoi, Vilmos.

A

NÁDORI ÉS ORSZÁGBÍROÍ

HIVATAL

III 86

EREDETE ÉS HATÁSKÖRÉNEK

TÖRTÉNETI KIFEJLŐDÉSE.

POZSONYI KIR. FŐGYMNASIUM
TANÁRI KÖNYVTÁR.

IRTA

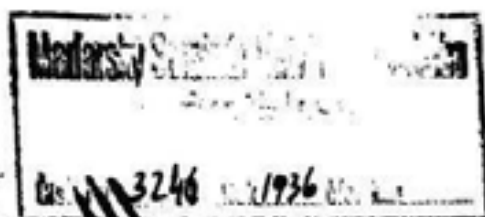
FRANKL VILMOS.

PESTEN, 1863.

KIADJA PFRIFFER FERDINÁND.

JN
2094
F82

Nyomtatott Kínai Gústáv m. ábrák, nyomdászati.

89. 2715-220

NAGYSÁGOS

PAULER TIVADAR ÚR,

K. TANÁCSOS, M. K. EGYETEMI É. NAGYSÁGOS REKTOR,
NY. R. JOGTANÁRNAK SAT.

tisztelete jeléül ajánlja

a szerző.

1862. február havában a m. k. egyetem az idősze-
rinti nagyságos Rectorának nagylelkű ajánlata folytán,
a jog- és államtudományi kar a következő pályakérdést
tűzte ki: „Fejtsék ki a nádori és ország-
bírói hivatal eredete és hatásköre.”

A m. k. egyetem ujjaalakításának 89-ik emléknep-
jén 1862. sz. Ivánhó 25-én kiosztott jutalmak egyikét e
sorok írójának pályaműve nyerte.

A t. bírálók kedvező jelentése, valamint a dolgozat
tárgyának történeti érdeke és fontossága: indítottak
arra, hogy azt mindenoldalú új átdolgozás után közre-
bocsássam.

Hazánk alkotmányának sem egésze, sem részei nem rövid napok gyártmánya, nem octroyált charták szüleménye; nem fejedelmi nagylelkűség, vagy a körülmények kényszere hívta azt életre: hanem test, mely századok lefolyása alatt fejlődött és változott, míg ez időszerinti alakját fölvevé.

Ennélfogva a nádori és országbírói hivatal hatáskörét történeti fejlődésében követni kívánván, kimutatni szükséges, mily phásisokon ment át azon két országos főhivatal, mint fejlődött ki hatásköre, míg azt azon határok által körülvonalmazva látjuk, melyeken belül mint egy tizenöt év előtt működött.

A mi a dolgozat fölosztását, beclelrendezését, egy szóval technikai oldalát illeti: a kitűzött kérdés alakja és a tárgy természetéből folyt két főrészsre való fölosztásának szükségessége: az első a nádori, a második az országbírói hivatal eredete és hatásköréről értekezvén.

Az ezen egyes főrészekben belül követendő modorra nézve azonban egy ideig megállapodni nem tudtam. Kettő állott rendelkezésemre. Az egyik a tisztán chronologiai, melyet elfogadva idő-, és jobban mondva évréndben kelle vala felsorolnom azon mozzanatok, melyek, mint ezen két hivatal hatáskörének kifejlődésére befolyással bírók, emlékeinkben följegyezzék. A második, az inkább rendszeres modor, melynek nyomán — újabb közjogi íróink példájára — például a nádor összes jogait és kötelmeit bizonyos részekre, illetőleg pon-

tokra osztva, mindegyik pont rovata alatt az arra vonatkozó adatokat összeállítani és földolgozni kell vala.

Vége egyik modor sem látszott teljesen elfogadhatónak. Nem az első, mert az valamint természetellenes, úgy egyszersmind minden áttekintést merőben lehetetlenítő; nem a második, melyet újabb közjogi íróink — nem annyira az egyes hivatalok hatáskörének történeti kifejlődését, mint inkább csak tényleg főnálló hatáskörét tárgyalva — igen helyesen és célszerűen használhatnak ugyan, nem úgy azonban mi. Azon meggyőződésből indulva ki tehát, hogy „veritas — itis — in medio sita,” mindkét modort egyesítve és összekötve tartám egyedül helyesen alkalmazhatónak.

Miért is jónak láttam, mind a nádori, mind az országbírói hivatal hatásköre kifejlődésének történetét a tárgy természetéből kifolyó korszakokra osztani, azon korszakokon belül — a mennyire lehet — az érintett rendszeres modort alkalmazván.

A szoros viszony és összefüggés úgy kívánta, hogy mindkét hivatal eredete és hatáskörének kifejtése után, szólljak még azok betöltési módjáról is. Azonfölül a nádorispáni hivatal eredetének tárgyalását megelőzőleg, szükségesnek tartom, röviden értekezni a „nádorispán” elnevezés eredetéről, különösen azon oknál fogva, mert ezen kérdés, bár többek által tárgyalatva, tisztába hozottnak még távolról sem mondható.

A kitűzött cél elérésére használt eszközöket illetőleg, megkülönböztetjük a kutatókat a segédforrásoktól.

Az előbbiekhöz tartoznak: 1. Országos törvényeink¹⁾; és 2. Okleveleink, a kiadottakat nagy-

¹⁾ Corpus Juris Hungarici Buda 1844. 1. 2. kk. folio. — Kovacsics M. G. Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Buda 1790. Supplementum ad Vestigia Comit, R. H. Buda 1798. 1 - 3. k. Kovacsics J. Silloge Decretorum R. H. Pest 1818.

részt Fejér gyűjteményéből ¹⁾ vevén, a kiadatlanokat pedig főleg Czech János kézírataiból.

Ez utóbbiakra vonatkozólag megjegyezni kívánom, hogy megnevezett fáradhatlan történetbúvárunknak történeti munkássága kiválólag s majdnem kizárólag három tárgyban összpontosult; értem: Győr vármegye, város, püspökség és káptalan; a magyarországi zsidók és végre országos főhivatalaink, különösen a nádori hivatalnak történetét. Ennek következtében élete végeig gyűjtötte az adatokat, melyek valóban nagyszerű, és mondhatnók azon tárgyakra nézve jelenleg páratlan gyűjteményt alkotnak; és nem csak a már napvilágot látott munkák kivonataiból, hanem magán és közlevéltárak kiadatlan emlékeiből is állanak. Ez utóbbiak közül kiemeljük a szent mártoni főapátság, a Győr vármegye és városa, a győri püspökség és káptalan de különösen a m. k. kamara levéltárát, mely utóbbinak ő élte végzakában igazgatója volt. ²⁾

A jelen munkának újabb átdolgozásánál azon kedvező helyzetben voltam, hogy ezen a m. tudományos Akadémia birtokában levő kézirat gyűjteményt is felhasználhattam.

Végre, tulajdonképen mint sem a törvények sem az oklevelekhez nem tartozó, érdeke és fontosságánál fogva, kiemeltetni érdemel itt az ugynevezett „*Regestum de Várad*“ mely 1201. és 1232. között tárgyalta számos pörök és egyéb törvénykezési ügyek följegyzéséből áll; ³⁾ melyről valóban áll az, mit Barta l

¹⁾ Codex Diplomaticus Regni Hungariae Ecclesiasticus et Civilis 42. Volumen. Pest 1833—1846.

²⁾ Czech az utóbbi irányban való tevékenységének némi eredményeként 1848-ban már sajtókészen állott ily című három füzetből álló dolgozata: „Magyarország nádorainak és királyi helytartóinak korrendileg szerkesztett névsora.“ Kiadatását valószínűleg a közbejött forradalom akadályozta meg. Azután folytatá az adatok gyűjtését; a munka átdolgozását és kiadásának eszközését azonban már halála tette lehetetlenné.

³⁾ Endlichernél *Rerum. Hung. Mon. Arpad. 1848. 640—742. II.*

irt „ut decies Regestum hoc si legas, adhuc tanem sit, quod repetita lectione referri in adversaria mereatur.“⁷⁾

Ide sorolandók még általán hazai történetünknek kutforrásai: krónikák, országgyűlési naplók s. a. t.

A segédforrásokhoz tartoznak általán közjogi és történeti fontosabb munkáink. Az előbbieik között első helyen említendőek Bartalnak valóban nagyszerű „Commentárius“ai; ⁸⁾ továbbá Cziráky, ⁹⁾ Virozsil ¹⁰⁾ és Récsi ¹¹⁾; az uttóbbiak között pedig Pray ¹²⁾, Katona ¹³⁾, Fessler ¹⁴⁾, Engel ¹⁵⁾, és Szalay ¹⁶⁾ történeti munkái; nem említve másokat, valamint kisebb terjedű egyéb értekezéseket és más közleményeket, melyek illető helyeiken megneveztetni fognak.

Mint tárgyunkkal foglalkozó monographiák, említést érdemelnek: Kovácsics György Márton nagybecsű kéziratai a m. nemzeti Múzeumban, ¹⁷⁾ Bél ¹⁸⁾, Szarka és Fejérvári Károly ¹⁹⁾ munkái; Nagy Gábor ²⁰⁾ Németh J. ²¹⁾ és Podhraczký József ²²⁾ értekezései. —

⁷⁾ Comment. Tom. I. Lib. I. 42 l.

⁸⁾ Comment. in satus jurisque publici aevi medi in Hungaria historiam Libri XV. Pozsony 1847. 1—3. kk.

⁹⁾ Conspectus juris publici Regn. Hung. Bécs 1851. 1—2. kk.

¹⁰⁾ Juris publ. Hung. Specimen quintum Buda 1853.

¹¹⁾ Magyarország közjoga Pest 1851. II. füzet

¹²⁾ Historia Regni Hung. Buda 1801. 1—3. kk.

¹³⁾ Historia Critica Reg. Hung. 1—42. kk.

¹⁴⁾ Gesch. der Ungarn u. ihrer Landsassen Lipsce. 1817. 1—10. kk

¹⁵⁾ Gesch. des ung. Reiches Bécs 1853. 1—5. kk.

¹⁶⁾ Magyarország Története 1852—62. 1—6. kk.

¹⁷⁾ Adversaria de variis Comitum generibus qui olim et ex parte hodieque sub corona regni Hung. floruisse comperiuntur. Item in specie Commentationes jurispublici de officio Palatinatus Regni Hung. et dignitatibus eidem conjunctis. n. max. 154. szám. folio.

¹⁸⁾ De Archiofficio Regni Hungariae Lipsce 1749.

¹⁹⁾ Conjectura de origine potestate et antiquitate nominis Nadorispán Soprony. (Év nélkül.) — Dissertatio de veteribus R. Hung. Comitibus I. Comites Palatin R. 1055—1585. II. Comites R. Curiales 1055—1618.

²⁰⁾ Náadori ajándéklevelek. Tud. gyűjt. 1836. III. R.

²¹⁾ Náadorispán név eredetéről Tud. gyűjt. 1839. VII. R.

²²⁾ A nádori hivatal és név eredete Akad. Értekez 1857/., II. f. És:

Állításaimat — befejezésül megjegyezem — mindenkor közvetlenül a forrásokból merített védvekkal, okleveles támoikkal fogom istápolni, magamról is elmondani kívánván azt, mit Barta! oly szépen kifejezett és valószínű „Cunctis et singulis in argumentis quantum potui, non adivi modo et consului, sed et ipsa eorum verba apposui, gnarus probe commoditatis, qua qui statim ante oculos sunt, leguntur, periculi, quo secus negliguntur fontes.“¹⁾

Nádorispán eredete és hatásköre 1492-ig. U. o. 1856. II. f. Valamint megérteni kívánjuk még P r a ynak kéziratban maradt s legújabbán ily cím alatt kinyomatott dolgozatát: Georgii Pray Series Chronologica Palatinorum Ung. Budae 1863. És egy csekélyebb jelentőségű művet: Idea de Palatino sive Palatinus ex primaeva constitutione erutus 1790 4.

) Comment. I. 38. lap.

A „nádorispán“ elnevezés eredete.

Történetvizsgálóink egykor kedvöket lelték, néha a szónyomozás idegen országába kikalandozni, hol nem bírván e tekintetben még szilárd tudományos elvekkel, vizsgálódásaikat igen ritkán koronázta siker. „Mai nap — mint helyesen megjegyzi az „Uj Magyar Muzeum“ — a körök szorosan elválasztvák és tudományos szakkészültség nélkül a legjobb erő, a legjobb esetben is csak kegyes elnézésre tarthat számot.“¹⁾ E sorok írója belátva ezen megdönthetlen igazságot, és egyszerűsmind sajnosan tapasztalva vajmi gyakran, mily tévutakra vezettettek még nagynevű történészeink is azon tömkelegben; mert delejtű nélkül szűkölködvén magukat helyesen tájékozni nem tudák: a nyelvészkedés sikamlós teréről ennél fogva távol maradni kíván.

De annak dacára a „nádorispán“ elnevezés eredetének meghatározása tárgyunkkal a legszorosabb összefüggésben lévén, nem lesz fölösleges itt röviden megismerkedni azon hypothesisekkel: melyek újabb és régibb íróink által a „nádorispán“ elnevezés származtatására vonatkozólag fölállítottak, bírálati szemlét tartani azon érvek fölött, melyek azok támogatására fölhozattak és kijelölni, melyik azok közül a legvalószínűbb; miután mint sok más esetben itt is határozott ítéletet hozni alig lehet. —

¹⁾ 1858. I. félév 118. lap.

Voltak régebben többen, kik a „nádorispán“ szót, a sláv „na dvor zsupán“ (udvarnál ispán) szavakból képzettnek állították; kiemelték ezek közül Timont ¹⁾, Dankovszkyt ²⁾ és Sándor Istvánt ³⁾, kik azonban ezen nézetöket a hangzat hasonlatosságán kívül egyéb érveléssel épen nem támogatják. És ezen már magában véve valószínűtlen nézet még valószínűtlenebb sőt egészen alaptalannak fog föltűnni, ha tudjuk, hogy azon szavakat, melyekből szerintök az érdekelt elnevezés alakult, őseink nem a sláv nyelvből vették át, hanem nyelvekben bírták mielőtt még slávokkal egyáltalában érintkezésbe jöttek volna. Ha a szent István II. törvénykönyvének 50-ik és 55. t.c.-ben előforduló *Ud-vornik* szó létezéséből érvelni vonni nem szándékozunk is, mint ezt mások tehetni hitték, döntő érv az, hogy a „dvor“-féle gyök a kurdis, perzsa, görög, szanszkrit, part és egyéb keleti nyelvekben létezik, és ennél fogva őseinknek ezekkel rokon nyelvében, már ázsiai bölcsőjében meg volt. ⁴⁾

A mi pedig az „ispán“ szónak a „zsupán“-ból származtatását illeti, ez sem oly kétségtelen, mint sokan hinnék; mert ime foljegyzett traditióink arról győző meg minket, hogy ezen névvel már Atilla hunnjai is ne-

¹⁾ *Hungaris Palatinus appellatur Nador (antique Nadur) Ispán. Nadur non est nativum ungaricum, sed adscitum vocabulum aptatum ex duobus na dvur slavonicis significans aulae praefectum. Imago Novae Hungariae cap. IX.*

²⁾ *Magyaricae linguae lexicon* 948. lap.

³⁾ Nádorispán ezen két tót szóból eredett, na dvur és pán vagy zsupán, a mi is épen annyi mint Comes Palatii. Szarka és Molnár urak mindenképen iparkodtak, hogy magyarból, vagy Nádor ur ispányból származtathassák, de az hihetetlen, hogy későbbi eleink a nagy urat Nádorrá rontották volna. Sokféle VIII. darab 148. lap. Utánna többen, különösen sláv történetírók csatlakoztak ezeknek nézetéhez, a nélkül azonban, hogy ezt okadatolni és hihetővé tenni ők is képesek lettek volna. Igy Kopitar Wiener Literatur Zeitung 1813. Febr. 272. l. Megcáfolta Jankovics u. o. 1814. I. f. Intelligenzblatt 17. l.

⁴⁾ Klaproth J. *Kaukasische Sprachen* 211. lap. V. Ö. Podhracskyt *Uj Magyar. Mus.* 1857. I. f. XXXV. lap.

vezék hadi főnökeiket; ¹⁾ a ki pedig krónikáinknak hitelt adni vonakodnék, annyit tagadni nem fog, hogy azon időben, midőn ezen traditio először papírra téte-
tett, tehát még a XIII-ik században, az „ispán“ szót nyelvünk már oly régtől fogva bírta, hogy ezen kör-
ülmény azon hiedelemre adott okot és alkalmat, mint-
ha avval már őseik a hunnok is éltek volna. Azután
Béla király névtelen jegyzője világosan írja, hogy az
ungvári slávok főnöke ezek által „duká“nak ²⁾, őseink
által ellenben „ispán“nak neveztetett.

Nagy János a „nádor“ szót hasonló arab szóból
származtatja, mely azon nyelvben „inclitus, illustris, in-
comparabilis“ jelentéssel bír ³⁾ Podhraczký meg-
jegyzí, hogy miután a nádor nem címet hanem hi-
vatalt jelentő név, e származtatás nem kielégítő. ⁴⁾
Mi N. J. származtatását elfogadhatónak nem tartjuk, P.

¹⁾ Ex — Hunis plures fuerant in exercitu Capitanei constituti, qui
Hunorum lingua Spani vocabantur, et quorum nomine tota Hispania
p̄stmođum est vocata. Bud. kiadás L. I. Cap. 3. 50. 1. II. Hasonlóképen
ír Túrocz I. 15. Schwandtnernél I. 67. lap. Oláh Miklós: Atilia. Cap. VIII.
§. 5. 142. l. És Muglen is „Auch waren unter denselben viele Haubtleute,
die man nant Span in ungerischer Taunggen de von wart das ganz Land
hyspania genennt.“ Kovácsics Scriptores Minores II. lap. És már rége-
te is ispánnal magyarították a latin Comes elnevezést. Ily értelemben hasz-
nálja e szót már Zsigmond király egy oklevelében, Tud. Gyűjt. 1825. VI.
63. lap. Friderik császár 1459-ben Majláth Gesch. der Magyaren III. 193.
lap és Heltay Gáspár is 1575-ben nyomtatott krónikájában.— Ezért azon-
ban Czechehel nem állítjuk, hogy a slávok vették tehát e szót a magyar
nyelvből. (Kézirataiban a m. t. akad.) Megjegyezzük még, hogy Kova-
csics véleménye szerint „Hungari ex voce Gespan detorserunt corruptam
vocem suam Ispán, quare ideam vocis latinae Comes exprimit
Hungari qui haec instituta inter se non habuerunt a vicinis potissimum
germanis desumpserunt ea, et cum dignitatibus etiam ipsa nomina ger-
manica. Gespan = Ispán, Burggraf = Farkoláb. (Kézirataiban a m. n.
muzeumban) Adversaria de div. Comitibus 84.

²⁾ Ad castrum Hung. equitarunt, et cum castra metati fuissent cir-
ca murum, tum e o m e s eiusdem castri Laborey nomine qui in lingua eo-
rum D u e a vocabatur, fuga lapsus ad castrum Zemlum properabat.

Anon. Belae Regis Notarius Cap. XIII.

³⁾ Parallelismus inter linguas Orient. et Hung. 45. l.

⁴⁾ I. h. XXXVI. l.

ellenvetésére azonban ennek dacára megjegyezni kívánjuk, hogy mint Szalay helyesen kiemeli, nem a „nádor“, hanem a „nádor-ispán“ szónak eredetét és jelentését kell fürkészní; ¹⁾ így pedig az „ispán“ tekintetvén természetesen főnévnek, a „nádor“ okvetlenül melléknév alak, az említettekhez hasonló jelentéssel. Azonban Nagy János állítása sem alaposabb a többi-eknél.

Hasonlóképen a keleti nyelvekből származtatja elnevezésünket Kállay; ²⁾ mire szerinte utal: a japáni császárok „Na-dairi“ és „Na-darsin“ neve, mely címek Klapproth értelmezése szerint jelentik „le ministre de la maison du Dairi,“ vagy „grand officier de l'interieur;“ ³⁾ azután a schemi nyelv ágazatokban divatos „natar, natzar, nadar, nador“ igeformák, melyek Jahn magyarázata szerint is főlvigyzókat, öröket jelentenek; ⁴⁾ a Dausiában Japánhoz közel levő „nador“ hegy ⁵⁾, nadirschach, nador helység és a nadar koreischita nemzetségi név. ⁶⁾

Vannak ismét mások, kik a „nádor ispánt“ e szavakból „nagy úr ispán“ hiszik összevontnak a „gy“ betűnek „d“-vé alakulása és az „ú“nak „o“-vá változása által. Így Orosz Ferenc ⁷⁾ Szarka János ⁸⁾ és Perger János ⁹⁾; mely elnevezést a nádorispán az előbbi szerint azon okból nyerte, hogy a „nagy“ szó által a vármegye ispányaitól megkülönböztessék. Az utóbbi kettő ellenben ezen elnevezésnek — értem a „nagy úr ispán“-t — okát abban véli föltalálni, hogy a Comes Palatinus a „nagy úr“-nak (fejedelem) ispánja volt. A

¹⁾ Magyar. Tört. I. 118. lap 165) jegyzet a.

²⁾ A magy. t. Akadémiában kéziratban.

³⁾ Journal asiat. 1839. 62. szám. 160. l.

⁴⁾ Arab Gramm. 65. l. Wiener 640. l.

⁵⁾ Ritter II. 276. l.

⁶⁾ Journal asiatique 96. sz. 497. lap.

⁷⁾ Orationes Procerum Regni Hung. Ginsburgi 1754. 114. l.

⁸⁾ Conjecturae de origine sat. 6. s. kk. II.

⁹⁾ A magyar és hazája régente 13. l.

mi ez utóbbi okadatolást illeti, hogy ez mily gyenge alapokon nyugszik, kitűnik, ha megfontoljuk, hogy őseink fejedelmeiket „nagy úr“nak soha sem címezték¹⁾, hanem a korona fölvétele után „király“nak címeztetnek, mint már szent István is mindenha „rex“nek, görög oklevélben pedig *βασιλεως*nak nevezi magát. A miket Szarka fölhoz, értem a „nagyasszony — boldog asszony“ s hasonlókból vont következtetéseket, az elménckedésnek igen is beillik, komoly vizsgálódások eredményül azonban nem tekinthető. Azonkívül, ha a Comes Palatinus azért nevezték nádornak, mert nagy úr (fejedelem) ispánja volt, úgy a Curialis Comest, és Parochianus Comiteseket is nádoroknak kellett és lehetett nevezni, miután ezek is a fejedelem ispánjai voltak.²⁾

Az előbbi okadatolást már Németh megcáfolta. Itt tehát elég legyen annyit is megemlíteni, hogy a Comes Palatinus eléggé megkülönböztetve volt, mind a latin nyelven ezen, a Comes magnus, Comes Palatinus magnus; a magyarban pedig hasonértelmű kifejezések által. A N. J. által cáfolatul fölhozottakhoz még csak azt kívánjuk csatolni, hogy emlékeinkben nem csak Bank bán neveztetik „nagy úr“nak, hanem a vármegye ispánjai is. Sz. Margit IV. Béla leányának legendájában olvassuk: „de itt az ispánt nem úgy kell értenünk, hogy valami közispánnak felesége lett volna az asszony, vagy az több sórorok, kiket nevezünk ispán leányinak, hanem voltak vármegye ispánjai és nagyurak.“³⁾ Hogy pedig itten ezen „nagy úr,

¹⁾ Stefano (Később IV. István király) vero . . . Urumi dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud Hungaros regni successor indicatur. Cinnamus Historiar. Libro V. Mig ellenben p. o. Bank bán „nagy úr“nak neveztetik. „Historiás ének az nagy úr Banebánrdi, miképen az András királynak feleségét megölte, az ő nagy vetkedt. Mikoron irtanak Krisztus Urunk születése után 1201. esztendőben.“ Nyom. 1573.

²⁾ Tudományos Gyűjt. 1839. VIII. 7. r.

³⁾ Vita S. Elisabethae Viduae et S. Margarethae Virginis edidit Georgius Pray Nagyszombat 1770. 374. l.

a vármegye ispánnak synonyma és magyarázata, kitunik abból, hogy az alatt a nádor nem értethetik, kit „nádrospán“ ¹⁾ vagy „nádorispánnak“ nevez. ²⁾

Végre a „nagy“ról oklevelezen ki nem mutatható, hogy az valaha „nad“nak íratott, mert a XIII-ik században a nag, nagi leírásokra akadni nagy helyett, s a mellett a „nádor“ első szótagja „nad“ mai napig meg nem tompult hanem hangzatosan ejtetik ki, ellenben a nagy tompa hangú s valamint a „nagyasszony“ is fönmaradt maig: szükség sem volt a „nagy urat“ megváltoztatni s azt nádornak elkeresztelni; kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a szokás ma is nagy-urat, nem nadurt tartott fen: és az úr szó mindig úrnak, nem ornak mondatott és mondatik ki magyarul. ³⁾

Podhraczký tapasztalván, hogy a „Comes Palatinus“ számos oklevélben „magnus Comes“ és német nyelven „gros graff“-nak neveztetik: azon nézetét fejté ki, hogy a „nádor“ szó azon latin és német kitételeknek hű fordítása, a mennyiben a „magnus“ nagygyal, a comes pedig — mely szó tagadhatatlanul gyakran bíró értelemben is használtatik — a persa vagy médus eredetű „davar“ (bíró) szóval adatott vissza, kimutatván, hogy „daturbár“ a pehlvi, és „davar“ a perzsa nyelvekben hasonló jelentéssel meg van; s ugyanazon gyök, ugyanazon értelemmel a „kádár“ szóban őseinknél is használatban volt a legrégebbi időkben; „katusi“ pedig parthus nyelven törvénytudót (Gesetzbeffissener) is jelent; — szerinte tehát a „nádor“ rövidítése ezen kitételnek „nagy dee (= bíró) ur.“

Ezen származtatásra a következőket kívánjuk meg-

¹⁾ Ott vala Erzsébet azon Moyses Ná d o r i s p á n felesége, és Mátyás bán, ky vala Erdély hercege, is vala László királynak mestere és euryseuje.* J. m. 346. l.

²⁾ Huzonhatodik Sorornak vala neve, Soror Judit, es ez vala Moyses Ná d o r o s p á n n a k leánya; mely Moyses Ná d r o s p á n attá ez boldog azon elastromnak Igalt. (Ez áll az illető cikknek elején, a cikkben mindazáltal nem tétetik említés Moyses Ná d o r i s p á n ról.) L. m. 370. l.

³⁾ Kállay érintett kéziratában.

jegyezni: először, hogy mint Szalay is figyelmeztet, a „nádort“ az avval összekötött ispán szótól elválasztani nem szabad; ha tehát a nádor szóban a „nagy bíró ur“ már befoglaltatik, úgy az egész ma használt kitétel az ispánt odaértve „nagy bíró ur ispán“ lett volna eredetileg, mi kétség kívül meg nem állhat; másodszor a bíró értelemben vett Comes latin szónak magyarítására üsünk István alatt már semmi esetre sem használták volna a már akkor is elavult „kádár“ gyököt, sem nem kölcsönöztek volna ilyet bármily keleti nyelvből, miután tudvalevő dolog, hogy a „bíró“ szó szent István korában nyelvünkben már létezett, mire a halotti beszédből következtetni lehet, hol az „extremum iudicium“ „bírság napjával“ fordítottatik; ¹⁾ végre harmadszor igaz ugyan, hogy több oklevél és történeti emlék a nádort magnus Comes és gros graffnak nevezi, azonban erre nézve kiemelendő, hogy ezen és ily elnevezések csak a XIII-ik század közepétájt kezdének divatba jönni, s a legrégebb eddig ismert emlék Ottokárnak IV. Sándor pápához 1260-ban intézett levele, melyben Roland (nádor) Comes magnusnak neveztetik. Továbbá azon helyeken, hol a nádor Comes magnusnak neveztetik, a „Palatinus“ szó igen hihetőleg mindenkor alattomban értetik s csak a rövidség kedvéért van kihagyva; mit megerősít azon körülmény, hogy több emlék és oklevélben az egész „magnus Comes Palatinus“-nak hangzó teljes címet olvassuk. Így Rogeriusnál „misit Rex maiorem suum Comitem Palatinum;“ ²⁾ IV. Károly császár pedig 1372-ben így ír Budáról az alexandriai patriarchához „az egész úgy majdnem eredménytelen marad, ha nincs a magnus comes Palatinus.“ ³⁾ És Ráphael Cerasinus is I. Lajos, Mária és Zsigmond kortársa Gara Miklós nádort úgy nevezi. ⁴⁾

¹⁾ Endlichernél 746. lap.

²⁾ Carmen miserabile Rogerius Archidiac. C. XIV. Schvandtner I.

³⁾ Katona X. 507. lap.

⁴⁾ In Continuat Chron. Veneti ab A. Dandolo. Lucius De Reg. Dalm. et Croat. L. V. c. 2. 409. l.

Ennyi röviden azon hypothesisokról, melyek részint támogató érvek hiánya, részint a fölhozott bizonyítékok gyengesége tekintetéből kevésbé valószínűnek bizonyulván elfogadhatóknak nem látszanak; szolanunk kell, még tehát azon származtatásról, melyet Németh J. már 1839-ben elfogadott, okadatolt és védett, és melyet új érvekkel támogatva, mi is elfogadjunk.

N. J. szerint a „nádorispán“ a „nagy udvari ispán“ból vette összevonás útján eredetét, szószerinti fordítása a magnus Comes Palatinusnak. Szent István ugyanis és utódai udvarukban két főlisztet birtak, melyeknek egyikét per eminentiam Comes Palatinus, másikat pedig Comes Curialisnak nevezték az azon kori diplomatiai nyelven. Hogy már őseink ezen hivatal elnevezéseiket saját nyelvükre is áttenni el nem mulasztották kétséget nem szenved, valamint az sem, hogy ez már azon hivatalok alapíttatása első korában történt, mit az is bizonyít, hogy IV. Béla alatt, tehát a XIII-ik szárad középtájt a Comes Palatinus magyar neve, már oly alakban mint azt mai nap használjuk, szél-tében divatozott; azt hogy a „nádor“ törzs szó senki sem állítván (miután, hogy a „nádor“ szóban a „nagy“nak okvetlenül befoglaltatni kell, minden kételyen fölül áll), bizonyos hogy az összevonás alapján készült átalakításnak, már jóval előbb; az átalakítandó latin elemek latinból nemzeti nyelvünkre fordításának pedig még előbb kelle megtörténni.

Kérdés ezután mikép nevezték őseink a nádort hazai nyelvükön? Ezen kérdésre határozottan válaszolni nem tudunk ugyan, azonban az utóbbi idők gyakorlata valószínűvé teszi, hogy azt szószerint lefordították; tudva levő dolog pedig, hogy a comest Ispánnal adták vissza, a palatinus pedig a palatiumból (pfalz) származván „palotai“ vagy inkább, mi ugyanaz „udvari“nak neveztetett. A Palatinus Comes ennél fogva nyelvünkön valószínűleg udvari ispánnak hivatott, mely elnevezés, hogy a nádor kezdetleges hatáskörével

teljesen megegyezett, látni fogjuk. A második kérdés azután az: miképen neveztetett, őseink által nyelvükön a Curialis Comes? A felelet az imént kifejtett elvek nyomán az lesz, hogy ők itt is a szó szerinti és leghelyesebb fordításhoz ragaszkodva a curialist udvari, a comest ispánnal, a Curialis Comest udvari ispánnal magyarították; mely elnevezés ismét azon hivatal eredeti hatáskörével az 1222: IX. és 1231: XX-ik tt. cc. rendelkezéseik nyomán szintén teljesen megegyező volt.

Ez így lévén, szükségképen megkülönböztetni kelle beszéd és írásban egymástól ezen két „udvari ispánt,” kiknek hatáskörük különben különböző volt. Ezt pedig úgy érték el, hogy az egyik udvari ispán (a Comes Palatinus) neve elé a „nagy” szócska állíttatott; még a másik megmaradt régi alakjában; a „nagy udvari ispánból, pedig lett a „nádor ispán.”

Ellenveti azonban Podhraczky, hogy „az országbíráját soha sem nevezték udvari ispánnak, hanem ország az az király bírájának; már a régi halottas beszédben extremum iudicium = birság napja, tehát a bíró nevezet közönséges volt.” — Miből azután azt látszik következtetni, hogy a Comes Curialis nem nevezetvéen udvari ispánnak, a Comes Palatinus magyar nevét amazt ettől a „nagy” szócska által megkülönböztetni nem volt szükség. Azonban ha kétségtelen is, hogy a bíró nevezet már azon korban is közönséges volt; megjegyzendő, hogy a curialis-t semmiképen sem lehetett eredetileg királyinak nevezni; azután eredetileg bírónak sem nevezetethetett, mert hatásköre nem szorítkozott akkor mint most majdnem kizárólag biráskodásra, hanem kezdetben fölügyelője volt ő az udvari tiszteknek és a királyi uradalmakon lakóknak is. A P. által öntámogatására fölhozott „hofgraff” és „hofrichter” mellette mit sem bizonyít, sőt inkább ellene; mert mellőzve azt, hogy ezen utóbbi elnevezés a német nyelvben fönmaradt mai napig is főgazdatiszt, uradalmi fölügyelő, tisztartó jelentéssel; a mely elnevezések alatt értett hivatalok szintén nem kizárólag biróiak. A „graff” eredeti jelentésé-

nek nyomaira mai nap is akadunk, például: Hannover, Dánia és Oldenburgban hol a vizimunkák főügyelői „Deichgraff”oknak; a hassiai tartománygrófságban, hol a várfelügyelők „Burggraff”oknak, és hazánkban is hol a bányák főtisztei „Berggraff”nak neveztetnek.

Hogy a „Comes Palatinus” elnevezés a XII-ik században valóban „udvari ispán” értelemmel bírt, s így annak neveztetetett és tényleg neveztetett is, valamint hasonlóképen a Comes Curialis is: bizonyosága a Crescimir horvát fejedelem a szent Chrisogonról címzett kolostorának adott adomány levele 1009-ből, melynek aláírásai között olvassuk: „Bolslaus Curialis Comes,..... Petrus regalis Curiae Judex;”) a Curialis Comes alatt természetesen a mi Comes Palatinusunkat, az utóbbi alatt pedig Curialis Comesünket értetvén. —

Nézetünk szerint tehát a „nádor ispán” elnevezést származtató hypothesisek között ez utóbbi még a legvalószínűbb. *)

Az emlékek hiánya azonban távolról sem engedi meghatározni, mikor történt meg a „nagyudvari ispán”nak összevonása „nádor ispán”ná.

A XVI-ik század elején mint láttuk majd nádorispán majd nadrospan nevekkal találkozunk a Margitlegendában. **) Il. Endre arany bullájának a XVI-dik század lefolyta alatt készült fordításában „Nadrispán” alak használtatik, ***) valamint Verancz Antal krónikájában is, ***) Tuberomunkáiban Nader ispán és Nándorispán elnevezések fordulnak elő; *) ellenben Werbőczy Hármaskönyvének egy 1611-iki

*) Fejér Cod. Dipl. I. 404. 5. II. Hasonértelmű aláírásokkal találkozunk egy 892-iki oklevél alatt is „Jupanus Palatii.... Jupanus Cleonise.” Fejér I. 223. I.

*) Ezen véleményt fogadta el Czech is. (L. jegyzetét m. t. Akadémiaiban.)

*) Pray kiadása 346. 370. II.

*) Kovács Suppl. ad Vastig. Comit. I. 77. I.

*) Podhracsky eredeti két magyar krónika 1608.

*) Lad. Tuberonis Comitatarii de semperibus ann. Schwandtner-nél II. 368. 129. 144. 371. II.

magyar fordítása a Palatinus Comest „Nádor Ispán”-nal fordítván; ¹⁾ és ezen alak napjainkig változatlanul megtartatott.

A mi a nádorispáni hivatal latin elnevezését illeti, tudva levő dolog, hogy a „Palatinus Comes”-sel szent Istvánnak sem törvénykönyvei sem okleveleiben nem találkozunk. I. András két oklevele alatt találjuk a „Palatinus” nevet, ²⁾ melyet azonban nem birt kizárólag a nádor, hanem megosztott a tulajdonképeni Curialis Comessel ³⁾ és általában a királyi udvar főtisztjeivel. ⁴⁾

A XI. század második felétől kezdve használtatnak a „Comes Palatinus” — „Comes Palatii,” — „Comes Palatinus Regis” és „Comes Palatii Regis” címek ⁵⁾; későbbben előfordulnak a „magnus Comes” ⁶⁾ és „magnus Comes Palatinus” ⁷⁾ elnevezések; IV. Béla alatt pedig a „Comes Palatinus Regis” alakot a „Comes Palatinus” váltotta föl, mely azután napjainkig általános használatában megmaradott. Eredeti német nevei voltak: a régente használt ⁸⁾ „Gros graff” és ritkábban „Gros Vogt.” ⁹⁾

¹⁾ Debrecen 1611. 271.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. I. 393. 394. 11.

³⁾ Sz. László III. Decr. 3. tc.

⁴⁾ Hartviknál. Schwandtner II. 23 l.

⁵⁾ Fejér Cod. Diplom. II. 182. 348. 378. 415. sat.

⁶⁾ IV. Béla 1260-ki levelében. Schwandtner I. 521. II. 30. l. Ursinus Velius 186. l. Engel I. 194. l.

⁷⁾ Carmen miserabile XIV. Fejér. Cod. IV. 3. Katona Hist. Crit. X. 507. l.

⁸⁾ A Pozsony város országgyűlési követneinek jelentései. Levelek június 24. 1447. és március 25. 1450. Pozsonyvároza lováltárában. Csoch kézírataiból.

⁹⁾ Haupts Zeitschrift für deutsches Alterthum. 1844. IV. 1. 2. 235. l. 1291. évről.

I.

A nádori hivatal eredete.

Ha valamely folyónak eredetét nyomoznók, annak medrét visszafelé kellene követnünk, míg azon ponthoz érünk, hol szemeink szemlélik, mint ömlenek a torrás kristálytisza hullámai az anyabérc méhéből. De mit tennénk oly esetben ha azt vesszük észre, hogy a folyam egyszerre a föld alatt eltűnik, s annak kérge alatt folyását folytatja ugyan, de rejtve a fürkésző szemei előtt? Ez esetben a legközelebbi forrásokat kellene fölkeresnünk, hogy azokból ha nem is bizonyossággal, legalább lehető valószínűséggel kijelöljük azt, melyből a folyam eredett.

Ugy vagyunk a nádori hivatallal is. Ezt hasonlóan a széles medrében, környezetében áldást terjesztve hőmpölygő folyóhoz a nyomozó visszafelé kísérve elér ugyan szent István koráig; itt azonban meg kell állapodnia, mert az azon kori hiteles emlékek hiánya nem engedi azt folytatólag követni, eredeti forrásaig. Itt a következtetések terére lépve számos kérdés merül föl: Vajjon ezen nagy király, új Mózesként, lángesze vesszejével a nemlét sziklájából idézte életre ezen országos főhivatalt? Vagy más tájakat termékenyítő folyóból hozta át csatornák útján saját országába? Vagy végre létezett e már itt is ezen folyó, s csak az emlékek hiánya temeté azt a feledés hantjai alá, s az első nagy király csak medrét szabályozá, csak folyásának adott új irányt?

Világosabban szólva: tudjuk, hogy a nádori hivatal szent István alatt már létezett; azon kérdés merül föl tehát, vajjon István eredetileg alkotta-e azt tisztán ön-lángesze sugallata folytán? Vagy a más országokban virágzó növényt ő plántálta-e át először hazánkba? Vagy végre létezett-e ezen hivatal, — ha más alakban is, — vagy ennek legalább csirája, az őt megelőzőtt időkben is, és ő csak új alakot, új hatáskört adott, jelölt ki annak? Ezen kérdésekre kell tehát felelnünk.

Az első kérdésre határozottan tagadólag kell felelnünk, mit mindenki már első tekintetre átlátni fog, ha a görögök *κουροπαλατις*-ei a frankok pfalzgraffjai, a horvátok Curialis Comesei; a scythák és parthusok; hunok, avarok és vezérek korabeli magyarok nagybíráiról csak távolról is hallott valamit.

A második kérdésre már nehezebb a válasz; mert az annak eldöntésétől föltételeztetik, ha vajjon kimutatható-e, hogy hasonló, ha nem is azonos intézménnyel birtak őseink már István előtt e honban, birtak még régibb korban európai őseinknek ázsiai elei és azoknak rokonai? Azon írók, kik e tárggyal régibb és újabb időkben foglalkoztak, majdnem kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a nádori hivatalnak csirái őseinknél már régtől fogva megvoltak, melyet István csak kifejlesztett, későbbi utódai terebélyes fává növeltek. Meggyőznek erről maga első szent királyunknak arany szavai, fia Imréhez intézett intelmeiben, melyeket a magyar mint az államtudományok és törvényhozás remekeit méltán állított törvénykönyvének élére.

„Dicsőséges és királyi dolog — így ír — az elődök nyomdokait követni, a tisztességes ősoket utánozni. Ki elődeinek végzéseit megveti; az Isten törvényeit sem tartja meg. A végből vannak ugyanis az atyák, hogy neveljék gyermekeiket; a gyermekek pedig a végből, hogy engedelmeskedjenek az apáknak; ki atyjának nem engedelmeskedik Istennek ellenségévé válik..... Nehéz volna ily birodalomban országolnod, ha nem követnéd azokat, kik előtted vitték a kormányt. Melyek

görög országolna a latinusok fölött görög módra? vagy melyik latinus országolna a görögök fölött latin módra? kövesd tehát az én szokásaimat, hogy a tied között fennek tartassál, s dicséretet érdemelj az idegenek szemében.“¹⁾

És ki fogna kételkedni a fölött, hogy az, ki ezen elveket oly meggyőzőleg tudta másoknak ajánlani, ki oly nyíltan elismeré és hirdeté, hogy „unaquaque gens propriis utitur legibus“²⁾ hogy az azokat önmaga tényeivel meg nem cáfolta, önmagát meg nem hazudtolta?

Azonban szent István sokkal magasabban állott korunk azon éretlenei fölött, kik minden ellen mi idegen rögtön készek sikra szállani az elfogult önteltség fegyvereivel, legyen az bármily jó és helyes; s mind azt mi hazai és nemzeti, legyen az bár a legcél- és időszerűlenebb hozannákkal üdvözölni; sokkal helyesebb tapintattal birt, semhogy át nem látta volna, hogy éppen abban áll a legfőbb állambölcsesség: a hazai intézmények kertjébe átültetni az idegen föld viruló növényzeteit s nemes ágakkal beoltani kelet vad csemetéit; minek következtében inti fiát, hogy „kivált azért növekedett a római birodalom, s fejedelmei azért váltak oly dicsőké és hatalmasokká, mert számos nemések és bölcsék különféle részekből ott összegyűlekeztek..... Valamint különféle részekből jönnek a teleplők úgy különféle szokásokat.... hoznak magukkal... Az egynyelvű s egyszokású ország gyöngé és töredékeny.“³⁾ Egy más helyen meg világosan bevallja, hogy kora és az elmúlt idők császárait tűzte ki példányképeitül. „Nos quoque — ezek szavai — dei nutu nostram gubernantes monarchiam, antiquos et modernos imitantes Augustos, decretali meditatione nostrae statuimus genti

¹⁾ Decret. Lib. I. 8. p. L. Corpus Juris. Fejér Cod. Diplom. I. K. a. tona Hist. Crit. I. Szalay I. — Endlicher Monumenta 307. lap.

²⁾ Decret. L. II. Praefatio regalis decreti. II. hh.

³⁾ Decr. L. I. 7. De tentione et nutrimento hospitum. Endlichernél 306. lap.

quemadmodum honestam et inoffenam ducerent vitam.“¹⁾

Szent István tehát a régi magyar állam intézményekből megtartá mind azt eredeti épségben, mi a monarchicus és keresztény új államrendszerrel nem ellenkezett; azt pedig mi avval összeegyeztethetőnek nem látszott, nem törle el egészen, hanem inkább módosítá és átalakítá, folhasználva mind azon tapasztalásokat, melyek a különféle országok és különösen a német birodalomból hazánkban letelepedett világi és egyházi urak által rendelkezésére állottak.²⁾—

E sorok írója soha sem volt tanítványa azon iskolának, mely még röviddel ezelőtt is nemzeti történelmünket a hazánkban bevándorlást megelőzőt időkből fürkészvén, azt az ó-testamentomi szent hősök koráig visszavezethetni lehetségesnek hívé; szerző soha sem tartozott azok soraihoz, kik a hiteles emlékek támogatása tények — a positivum — teréről, alaptalan hypothesisok és még alaptalanabb szószármaztatások — az ideális — országába kicsapongva, elbizakodott vakságukban vagy fokozott állelkésedésükben határozott tényeknek vélték birtokában lenni, midőn vajmi sekélyes alapokon emelt hypothesis-gúliáknak egeket érő csúcsairól büszkén néztek alá Árpádnak megdicsőítettnek vélt, de valóban nevetségessé tett nemzetére!

Ezen óvást — sajnos — kénytelenek vagyunk azon okból előrebocsátani, mert mióta több különben nagynevű és nagyérdemű tudósunk, megfélekedve a kellő mértékről, átlépte azon határokat „extra quos nequit consistere rectum:“ nemzetünk előkora körül, minden bár higgadt nyomozás hitelét annyira elveszté, hogy legjobb esetben szánakozó mosoly jut osztályrészül annak, ki szellőztetni merészkedik azon fátyolt,

¹⁾ Decc. L. II. l. h.

²⁾ V. Ö. Bartal Comm. L. I. 355. l. 160. §. Jegyzetek Szalay Magy. Történe Uj M. Muz. 1867. VII. 413. Endlicher die Gesetze des H. Stephan 51. l. Kelemen Institutiones Juris Hung. privati. L. I. 83. lap.

mely mögött setét, földéríthetlen homályt hisz a nagy közönség.

Bartal ¹⁾ a parthus és hunnmagyar scytháknak történeteit igyekezvén — habár csak részben és töredékesen is — összeállítani, görög és latin történetírók, mint Herodot, Thukydides, Strabó, Ammianus Marcellinus és ennek epitomátora Justinus nyomán: ezen nyomozásaiban különös figyelemmel volt ezen nemzeteknek szokásai és államintézményeire; azon nemzeteknek, melyeknek fajunkkal közel rokonságát kétségbe vonni alig lehet; kimutatván minden alkalommal, hogy ezek csirái voltak azoknak, melyekkel később őseinknél találkoztunk.

Igy Arsaces korában a parthus scytháknak alaptörvénye szerint — mint Herodot és Ammianus Marcellinus följegyzék — az országos úr (= fejedelem) után a legelső s legfőbb államtiszt a „nagy úr bíró“ volt, kit a nép valahányszor ennek tiszte megürült, mind annyiszor szabadon választott. Ez surénának neveztetett, mi — Valesius és Lindenbrognek Ammianus Marcellinus könyveihez 1661-ben irt jegyzéséből kitűnik — siriai szó, és első része nagyot, a másik pedig mienket jelent. Ezen nagy úr bíró volt az, ki az országos urat, az összes nép gyűlésében, a médusok szokása szerint előbb fejét fejedelmi arany szalaggal övezvén arany székébe iktatta; ő volt az általános legfőbb bíró épen úgy, mint a magyar aranybullának VIII. cikkelye e szavaival mondja, „Palatinus omnes homines regni indifferenter iudicet.“ A nagy úr bíró az országos úr és a nemzet vagy annak részei között fölmerült meghasonlást vagy közbenjárása törvényes tekintélyével megszüntette, vagy mint bíró ítélete által eldöntötte, vagy legvégső esetben ha a király elmozdításáról volt szó mint az országos tanácsnak feje, erről is valamint a királyválasztás kérdésében is ő adta első a voksot; de vi-

¹⁾ A parthus és hunnmagyar Scythákról Uj Magyar Museum 1860. XII. füzet. — Magyar tudományos értekező 1862. 1. s 2. füzet.

szont ő is tartozott arra szorosan ügyelni, hogy az az első országos úr maradékai közül legyen, s más családból ne lehessen. ¹⁾

Hogy ezen rajz sokban megegyezik avval, melyet mi a későbbi idők nádoráról adni fogunk, látni fogjuk. De hogy ezen hivatalt a lefolyt századok viszontagságai Ázsia bérceiben tanyázott eleink között el nem enyésztették, annak világos tanúsága az, hogy midőn az első népvándorlás korában a hunnok elhagyták őslakaikat, magukkal hozták ezen hivatalt, mely Atilla uralkodása alatt is létezett és virágzott.

Priscus Rhetor, II. Theodósius keletrómai császár Atillához menesztett követségének tagja, nagybecsű munkájában, ²⁾ följegyzé többi között azt is, hogy bizonyos Onegezes, görög származású de első gyermekségétől fogva hunnok között neveltetett férfiú ott nagytekintélyű hivatalt viselt. Ezen Onegezes volt Atilla alatt a hunnok nagy úr bírása s első államtitze. Erre utalt Bartal már 1847-ben ³⁾; tudtomra azonban az első Szabó Károly volt, ki ezen nézetnek kifejezést adni s azt okadatolni sietett, fölvilágosítván az Onegezes szó fogalmát, kimutatván, hogy az betű szerinti értelmében véve, hun vagy un vezért jelents nem személy hanem méltóságnév; párhuzamot vont végre ennek hatásköre s a későbbi magyar nádorispáné között; magától értetvén, mit Bartal helyesen megjegyyez, hogy e méltóságnak nem az Árpádok alatti, hanem az 1485-ik évi cikkelyek által lerajzolt képe volt szeme előtt. ⁴⁾ Szintén Priscus előadásából tudjuk, hogy ezen Onegezesnek tekintélye oly nagy volt, miszerint Atilla, ezen önkényre hajlandó úrnak végzése ellen is, ha ezek az ősi törvényekkel s szokásokkal meg nem fértek, kikelt; tudjuk végre azt is, hogy Atilla által fia Edekonnak

¹⁾ Bartal Magy. tudom. ért. 1862. II. 103—6. II.

²⁾ Magyarítva s jegyzetekkel ellátva közlé Szabó K. Új Magyar Múzeum 1851. IX. f. 522. s 622. II.

³⁾ Comment. L. I. 88. I.

⁴⁾ Új Magy. Mus. 185^{1/2}, VII. 404. I. és 2) jegyzet 407. 8

gyámjává rendeltetett; — mely vonásoknak a nádori hivatal, a nemzet és király közötti közbenjárás és a király kimulta után a kiskorú örökösnek gyámságára vonatkozó cikkelyei, csak stereotyp lenyomatait képezik. ¹⁾

Mielőtt még tovább mennénk, szabadjon itt egy ártatlan megjegyzést kockáztatnunk. Hazai és külföldi tudósok, az előbbieik közül Bél Mátyást ²⁾ és Tomka Szászkyt az utóbbiakból pedig Barthot neveztük, több alkalommal adtak kifejezést azon hitnek, hogy Atila udvarának ünnepélyes szokásaiból sok mentát az európai udvarok utóbbi szertartásaiba, mit több rendű párhuzamos összehasonlítások igazolának; azt azonban határozottan megállapítani tartózkodtak, ha vajjon hasonlóképen igazolható-e azon legalább Barth által elfogadott nézet, hogy „a frank grand jugeben a (hun) nagy úr birónak nem csak nevezetét, hanem egyszersmind első államtisztí méltóságát is mintaképen átvették.” ³⁾ Nekünk ez különösen valószínűnek látszik, kiemelve itt hogy maguk a francia történetbuvárok is a majordomusok eredetét a VI. századnál későbbre nem képesek fölvenni ⁴⁾, s hogy azon párhuzam, melyet a hunnok nagybírája s a francia grand juge között vont, teljesen kielégítő; hol megjegyzi azt is, miszerint a frankok egy része hadi társaként együtt vitézkedett a hunnokkal, egy másik rész pedig a római hatalom megtörésére kapcsolta magát Eteléhez, ennek mind udvara mind udvari emberei tisztjokkal megismerkedvén, midőn azután önálló hatalomra jutottak, annak elrendezésében leginkább az általuk megkedvelt, s legújabbirók munkáiban is méltányosan említett hunn szerkezethez tartották magukat. ⁵⁾ Bizancban is, legalább Procopius

¹⁾ V. Ö. Magy. Tud. Ért. 1862. II. f. 105—6. II.

²⁾ De Archiofficiis IV. §. 8. I.

³⁾ Magyar Tud. Érték. 1862. II. f. 120. I.

⁴⁾ Sismondi Histoire des Francos I. 340. 405. U. V. Ö. Bartal Comment. I. 88. I. s 2) jegyzet.

⁵⁾ Uj M. M. 185 1/2. VII. 401—409. II.

⁶⁾ Advers. VI. 15. I. Bartal Comm. I. 76. I. 1) jegyz.

bizonyossága szerint, nagy befolyással bírtak a hunn szokások. ¹⁾ Miért ne tartanók tehát lehetségesnek, hogy a görögök *κουροπαλατις*zeiket, a frankok *grand juge*iket, a későbbi major domus és Palatii Comes csiráit, a hunnoktól átkölcsönzék, azt természetesen saját orszáruk viszonyaihoz alkalmazván és alakítván. —

A hunn vihar elviharzott; gyenge gyermekek, viszálykodó utódok és nem hatalmas ellenség vagy ellenállhatlan támadások semmisítették meg Atilla nagy mitvét. A hunnok a történet színpadáról leléptek.

De nem sokára ezután a hunn-scytha néptörzsnek egy új ága terjeszkede ki Európában értem az avarokat. Nem e helyre tartozik megvitatni azon kérdést, ha vajjon és mennyiben voltak az avarok rokonaink; itt ezt bebizonyítotttnak föltéve, csak oda kívánunk utalni, hogy az avarok között ismét föltaláljuk a nagy bírói hivatalt. Az avaroknak ugyanis szintúgy, mint a hunnoknak előbb és a magyaroknak utóbb volt vezérükön vagy csak kánjukon kívül nagybírájuk, kit jog, jogurnak neveztek, s némelyek jogurnak írtak; mindezt Thierry ²⁾ több azon kori írótól, különösen pedig a nagy Károly korai Eginhardtól tanulta. ³⁾

Az eddigiekből tudjuk tehát azt, hogy a későbbi nádor ispánsághoz hasonló hivatal a parthus-scythák, a hunnok és az avaroknál is létezett. Ha azonban mindez kétségtelen lenne is, az mindenki előtt valószínűtlen és hihetetlennek fog föltűnni, hogy István ezen intézményét egy oly távol forrásból meríté, azon korban, midőn írott emlékek hiánya következtében, a népek őntudata ezen ősrégi intézményeknek még halvány emlékét sem leendett képes föntartani szent István koráig; kimutatnunk kell tehát e helyen azt, hogy azon hivatal a hunn-scytha néptörzs harmadik vándorlása folytán e honban

¹⁾ Histor. Circ. Ecclesiam 1623. 243. l.

²⁾ Histoire d' Atilla 148. l.

³⁾ Bartal Nyílt levél Pauler Tivadarhoz Uj Magyar Muz. 1858. I. 120. lap.

megállapodott és megtelepedett ősoknél a vezérek korában is meg volt.

Hazai és külföldi történeti emlékeinknek a vezérek korabeli államszerkezetről szóló helyei között négyet találunk, mely az őseinknél szokásos országos főhivatalokra vonatkozik, s így figyelmünket kiválólag magára vonja.

Kéza krónikájában olvassuk, hogy midőn a hunnok új hazát keresni Ázsiából kiindultak, „állítának maguk között egy Kádár ¹⁾ nevezett bírót, ki a hadi népet ítélje, a viszálykodók pereit eligazítsa, a gonosztevőket latrokat, tolvajokat megfenyítse, úgy azonban, hogy ha azon kormányzó (Rector) igazságtalan ítéletet hozna a község azt megsemmisítve visszavonhassa, a vétkes kapitányt és kormányzót letehesse, mikor akarja. Mert azon törvényes szokás a hunnok vagy magyarok között Gejza vezér Takson fia idejéig ²⁾ sértetlenül fön vala tartva.” ³⁾

¹⁾ Vannak többen, kik azt hiszik, hogy az említett Kádár személynév, mi azonban helyesebbnek tartjuk Ipolyi azon állítását, hogy az nem személy, hanem hivatalnév. L. Magyar Mythologia 465. l. Nem ellenkezik ugyanis ezen feltételezés a szóveggel, hogy pedig ezen és hasonló gyökök a keleti nyelvekben, hasonló hivatali minőséget kifejező jelentéssel bírnak: L. Podhrásky Uj M. M. 1854. I. XXXVI—XXXVIII.

²⁾ A mit itt a Keza s többi krónikásainknál olvasunk, hogy „azon törvényes szokás Gejza vezér idejéig sértetlenül fön tartatott” újabb irónk (így többi között Kerekgyártó A. Magyarország művelődésének története 1860. I. 228. l. és maga Barta is Comment. I. 148. l.) gyakran úgy értelmezték, hogy az itt említett kádári hivatal csak Gejza vezér idejéig vala fön tartva. Azonban tévednek, mert Kézának ezen szavai csak azon szokásra vonatkoznak, mely szerint a hibázó kormányzót, a nemzetgyűlés letehetette, mely szokás valóban Gejzáig állott fön; mert már szent István az utóbb nádor név alatt szereplő főhivatalnak mind választását, mind következésképp leteletét is a néptől elvonván, azt magának tartá fön. Turócznál az érdekelt szavak azon passus után következnek, mely a magyar népnek „Vox Dei” sat. szavak által történendő összehívását említi, azok tehát ezen szokásnak István és Gejza általi eltörlésére vonatkoznak. A kádári hivatal eltörlése vagy megszüntetéséről mit sem tudnak, mit sem szólnak, ezen hallgatás által oda utalva hogy az a királyok alatt sem szűnt meg létezni.

³⁾ Keza Chron. I. 2. Endlichernél 89. l.

A Névtelen pedig írja, hogy a magyarok Zsolt vezér idejében, hasonló hatáskörrel bíró hivatalnokokat választottak. „Transactis quibusdam temporibus — olvassuk munkájában — Dux Zulta cum esset tredecim annorum, omnes primates regni sui, communi consilio et pari voluntate quosdam Rectores regni sub Duce praefecerunt; qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites sopirent.“¹⁾

Latin, eredeti szövegét adtuk ezen helynek mert következtetéseinknek, kívánjuk, hogy alapul szolgáljon. Eddig ugyanis ezen helyre nézve régibb és újabb íróink majdnem kivétel nélkül azon nézetet fogadták el, hogy az itt, a Névtelen által említett Rectorokat a Kéza és többi krónikásaink által említett Rectorról szorosán megkülönböztetni kell, azon hiedelemben, hogy a Névtelen által említették csak ideiglenesek, Zsolt kiskorúságának idejére valának megválasztva; ezen tévedésnek pedig alapját a szöveg hamis magyarázatában kell keresnünk és fogjuk találni. Azt hitték ugyanis, hogy mivel ily Rector választatásának példája először és csak is egyszer: Zsolt kiskorúsága alatt fordult elő, ezen hivatalok is akkor alkottattak: talán a „cum esset tredecim annorum“ot is „mivel tizenhárom éves (vagy is kiskorú)“ volt módra fordítván. Azonban a szövegből sem amaz sem ezt kimagyarázni semmikép nem lehet. Ime a mi az elsőt illeti, a Névtelen megtartott nemzetgyűlésről csak egyszer névszerint a gyümölcsös erdő mellett tartottról tesz említést, és ennek dacára ki fogná ebből következtetni azt, hogy őseink ez előtt és után nem hanem ekkor először és csak is egyszer ez alkalommal tartottak ily nemzetgyűlést? Azután a „cum esset tredecim annorum“-ot helyesen csak is így lehet visszaadni „midőn Zsolt tizenhárom éves volt.“ Továbbá mit Kézánál olvasunk a Kádárnak a Communitás iránti Gejza idejéig megtartott felelősségéről szépen megegyezik avval, mit a Névtelen a kormányzóknak szintén a község által eszközendő vá-

¹⁾ Schwandtnernél I. LIII. 55. f.

lasztatásról szól, melyre meg lehet épen az szolgálta-
tott alkalmat, hogy az előbbieket mivel ítéleteik túlszigo-
rúaknak találattak, a krónikák által igazolt hatalmá-
nál fogva letette. Végre ha még hozzáadjuk, hogy mind
a Kádár a krónikások, mind a Zsolt alatt megválasztott
országos főhivatalnokok a Névtelennél, Rectoroknak ne-
veztetnek, senki sem fogja egészen alaptalannak hinni
azon véleményünket, hogy a Kádár és Rector egy és
ugyanazon hivatal volt, azon különbséggel, hogy Gejza
alatt sőt előbb már Zsolt korában is az egy egyéniség ál-
tal betöltött kádári hivatalt már több (tá n k é t) Rector
viselé.

Hazai emlékeink szemléje e tekintetben befejez-
ve van. Azonban Konstantinus porphyrogeneta
nagyérdektű munkájában találkozunk egy minket kivá-
lólag érdeklő helylyel. A magyaroknak első feje — így
ir — az Árpádész nemzetségből fejedelem következés
szerint; és két másik Gylasz (γυλας) és Karkhasz
(καρχας), kik bírói tisztet viselnek s tudni kell hogy a
Gylasz és Karkhasz nem tulajdon hanem méltóságnév.
Karkhasz szó pedig méltóságnév valamint a Gylasz is,
mely nagyobb a Karkhasznál.¹⁾ Nem tartozik hozzám
e helyen értelmezésébe bocsátkozni e szavaknak álta-
lán, vagy pedig ez elnevezéseknek különösen²⁾, annyi
bizonyos, hogy a Gylasz és Karkhasz két bírói hivatal
volt, s ennyit tudunk itt elégséges. Akár már azoknak
nézetét fogadjuk el, kik a Karkhaszban bírói, egyes
személy által betöltetni szokott, hivatalt a Gylaszban
pedig a Communitást latják; ³⁾ akár pedig azokét, kik
ezt is amaztis egyes személyek által betöltött két bírói hi-

¹⁾ De administr. imperio C. XL. Szabó K. kiadása M. Akad. Ért.
Tört. oszt. 1861. I. 143. l.

²⁾ Lásd e tárgyról bővebben ugyancsak e sorok írójának ily című
munkáját: A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja sat. Pest,
1861. 148 s. kk. II.

³⁾ Schwarz G. de Samuele Rege 45. l. Horváth J. A Szlavínokról
88. l. Bartal Comment. II. 133. Podhracsky Kéza krónikájához 17. lap
Horváth M. Magy. Tört. I. 18. l. Jerney Keleti utazás I. 186. l. sat.

vatalnak tartják ¹⁾ figyelmes összehasonlítás után kétségkívül mindenki azon gondolatra fog jönni, hogy Konstatin ezen két hivatal viselői alatt, miután mindkettőt közvetlenül a fejedelem után helyezi, valószínűleg azon főhivatalnokokat, kormányzókat érti, kikről Kéza és a krónikások egy részről, a Névtelen meg másrésztől beszél. Meglehet hogy merészség, vagy sőt alaptalanságról fog vádoltatni ezen föltevés, azonban szabadjon önmérsékletünkre csak azt megjegyeznünk, hogy ha a Kádár, a Rectorok, Gylasz és Karchaszról szóló helyeket összevetjük, azokat a lehető legszigorúbb kritikával megvizsgáljuk: látni fogjuk, hogy ezen föltevés az illető helyek szövegével sehogy sem ellenkezik. Sőt ellenkezőleg, fölötte valószínűtlen, hogy azon államszerkezetben, melyet őseink az Altaj bérceiből hoztak mai hazánkba, s mely a vezérek alatt alig vett föl magába még idegen elemeket, hogy azon államszerkezet, mondom, négy és szorosan véve öt főhivaltalt birt volna, melyeknek hatásköre, ugyanazon emlékek nyomán éppen nem volt egymástól annyira körülvonaloza, és oly különböző, hogy azt, mindenben az egyszerűséget kedvelő őseink, egy és ugyanazon személy által betölthetőnek nem hitték volna.

Mert hogy a Kádár és Rector, a Karkhasz és Gylasz az emlékek által az egész nemzet, a törzsek közös bírának tüntettetnek föl, tagadni nem fogja az, ki azon helyeket csak futólag is átolvasta, s így az egyes törzsek bírának nem tartathatnak; azt nem is említve, hogy ezen többször idézett írók mindegyike csak egy-egy hivatalról beszél, úgy mintha az önmaga által említett főhivatalon kívül, hasonlót a magyar államszerkezet nem is birt volna. ²⁾

¹⁾ Engel. Gesch. des Ungar. Reiches I. 79. I. Ipolyi Magyar Mythologia. 469. I. sat.

²⁾ A Gylasz és Karchasznak a Névtelen által említett rectorokkall azonoságát, már Fessler is hitte Gesch. der Eng. I. 274. I. e) jegyz. 321. I. b) jegyz., mely azonoságot mi a Kádár is ugyanazon oknál fogva kiterjesztjük. A Karkhaszban a nádori hivatal csiráját Podhracsky is kereste Ak. Ért. 1856. VIII. 4861.

Ezen a magyar ősohónél működött főhivatalok — miután hogy kettő volt ez, és illetőleg kettő volt a főhivatalnok, igen, valószínű — egyike: nevezzük azt asz után Kádár, Rector, Gylasz vagy Karkhasznak, volt a későbbi nádorispáni hivatalnak eredeti csirája, és előzménye. Látni fogjuk, hogy ugyanazon hatáskörrel, melyel Kéza szerint, birt a Kádár t. i. „a közhadi nép (communis exercitus) ítélése, a viszálykodók pereinek elintézése, a gonosztevők, tolvajok és rablók (malefactores, fures et latrones) büntetése“ birt később a nádor, hogy mindaz mi a Rectoroknak, a Névtelen szerint volt kötelességek „a szokásos jog szerint a viszálykodók és perlekedők ügyeinek és viszályainak elintézése,“ méltán és teljesen a nádorra is alkalmazható, valamint az is mit Konstantin a Gylasz és Karkhaszról mond, hogy „ezek bírói tisztet viselnek;“ látni fogjuk az bőven további fejtegetésünkből.

Itt csak azt kívánjuk még mellékesen megjegyezni, hogy mintha a Kéza által följegyzetteket tartották volna szem előtt királyaink fogalmazó tisztjei, és maguk a nádorok is, midőn a nádori teendőkről a Congregatiókban tesznek említést. Így Zsigmond király 1405-ik II. Decretumának 5-teben olvassuk, hogy „a nádorok régi a szent királyok által megtartott szokás szerint... a tolvajokat, rablókat és egyéb gonosztevőket... elítélni és megbüntetni szokták.“¹⁾ Hasonlót olvasunk az 1486: 1 és 1492: 32 tteben is.

Hogy a nádorispánság valóban nem volt egyéb, mint az átalakított régi magyar főbírói hivatal, azt Bartal is hitte és okadatolta.²⁾ Szalay ugyan azoknak, kik szent István nádorában Kéza Rectorát látják, azon ellenvetést teszi, hogy „ezen tisztnek István általi meg-

¹⁾ Ex antiqua consuetudine per diuos Reges observata. Palatinus... quolibet fures, latrones et alios malefactores proscriptos et extradatos iudicare, condemnare, punire, seu proscribere consueverunt.

²⁾ Commentariorum L. I. 141—149. II.

tartása épen akkor midőn monarchiáját alapította elégséges lett volna a monarchiai szerkezet fölbontására." Azonban valamint Bartal, úgy mi is több helyen kiemelni el nem mulasztók, hogy István ezen hivatalnak egyrésztől választását föntartá magának, másrésztől hatáskörét új határokkal körülírta; mit megengedve, azon hivatal, nem tudom mint lett volna képes a monarchiai szerkezet nem mondom fölbontása hanem legkisebb megzavarására is.

Láttuk eddig, hogy a magyar nemzet a vezérek korában is birt főbírói hivatallal, melyet a monarchiai szerkezet nádorispánsággá átalakított. Tudjuk, hogy midőn István a második ezred hajnalán monarchiáját rendezvén a nádori hivatalnak létet adott, azt nem önlángesze sugallata nyomán, mint eddig még nem létezött teremté; tudjuk, hogy az nem volt hazánkba átültetett idegen növény, hanem gyökere és törzse nemzetünk körében is századok, hogy ne mondjuk ezredek lefolyta alatt létezett s virágzott s István ezt csak kifejleszté, a hazai csemetébe a külföld hasonnemű törzsének csak nemesítő ágát beoltva.

Lássuk tehát, mint járt el első ép oly nagy mint szent királyunk, ezen nagy munkában!

II.

A nádorispáni hivatal hatásköre I. szent Istvántól az arany bulláig.

Midőn sz. István 1000-ben a Rómából küldött szent koronával földiasztítva, ünnepélyesen királylyá avattattott: ő s részben már elődje is, népét a békéhez szoktatva, ennek következtében az állam általa eszközölt rendezésében terjedelmesebb és szélesebb hatalomkörrel ruháztatott föl, mint milyennel elődei birtak: szükséges volt udvarát, azaz legközelebbi környezetét az új méltóság igényeinek megfelelőleg rendezni s azt hasonlóná tenni Európa egyéb fejedelmi udvaraihoz, másrésről pedig az államintézményeket és ezek legelőkelőbb tényezőit a főhivatalokat átalakítani, hasonlókká tenni azokhoz, melyek régiebb vagy azon időben az európai főbb birodalmakban divatoztak. ¹⁾

Ezen elveknek adott ő kifejezést, midőn második törvénykönyvének előbeszédében mondá, hogy „mi is Isten akaratja szerint kormányozván birodalmunkat, a régi és új augustusokat követve ily rendeleteket állapítottunk meg népünknek, sat.“ s ezen elveket követé ő s valósítá a régi magyar intézmények, azt kü-

¹⁾ Béli Irja Istvánról, hogy ez „operam dedit ut ex institutis Regum et genti Universae cum aequitate moderaretur et suam comprimere animum omni qua posset maiestate redderet conspicuam.“ De Archiofficio R. H. V. §. 10. lap.

lönösen az itt tárgyalt régi magyar főbírói hivatalnak az új viszonyokhoz képest való átalakításában.

Ennyi bizonyos és kétségtelen lévén, most már azon kérdés merül föl, hogy szent István ezen működésében tulajdonképen mily augustusokat tartott szem előtt, vajjon a bizanti vagy a frank császárok szolgáltak e példányképeiül? Régibb íróink azt tartották, hogy István mind az államintézmények, és úgy a főbírói és illetőleg nádori hivatalnak is, átalakításában, mind pedig udvara új rendezésében a bizanti császárok nyomdokai-ba lépett, Konstantinápolyra szegzé szemeit; ¹⁾ mi azonban szoros vizsgálat és szigorú összehasonlítás után egy és másrészről is fölötte valószínűtlennek tűnik föl. Újabb íróink azért Bartal nyomán ²⁾ azon helyesebb véleményhez csatlakoztak, hogy István a frank királyokat és különösen nagy Károlyt követte, ennek kapitulárait tartotta szem előtt. ³⁾

Mi meg fölötte hihetőnek fog feltűnni, ha tekintetbe vesszük, hogy azon főpapok, kik a magyar nemzet megtérítésében közreműködtek a nyugoti német birodalomnak voltak szülöttei, István neje Gizella német hölgy volt, és azon világi és egyházi főurak, kik részben már Gejza, de még nagyobb számban István uralkodása alatt, követve a vendégszerető meghívást, hazánkban megtelepedtek, hogy azoknak legnagyobb része német származású volt; másrészről pedig emlékeink hazánkban tartózkodott vagy megtelepedett görög előkelő urakról mit sem tudnak. Hihető, hogy ezen német főpa-

¹⁾ Ugyancsak Bél szerint a magyarok főhivatalnokait ad imitationem fere Caesarum prospererunt. Nam et in germanicum imperium ex oriente eadem haec munera inde ab antiquissimis temporibus, et si non omnia immigraverunt. De Archiepiscopis Regni Hungariae II. §. 8. lap. V. Ö. Pray Historia Regum Hungariae I. köt. Prolegomena LXXVI. lap és Moscovii de originibus officiorum aulicorum S. R. I. Commentatio. III. §. 2. 8. lap.

²⁾ Commentariorum Libro II. 261. l. U. M. M. 185¹/₂. VII. f.

³⁾ Szalay Magy. Tört. I. 117. l. Horváth M. M. T. I. Podhracsky M. A. É. 185¹/₂. II. 1856. II. sat.

pok és urak István által a monarchia rendezésének munkájában tanácsadásra fölszólítva, saját államrendszereket, saját királyaik udvartartásával valamint az általuk mindenkor nagy tiszteletben tartott nagy Károly törvényeivel ismertették meg, ezek helyessége és célszerűségéről őt meggyőzvé, követésére fölszólítván. Azt pedig, mily csatornákon át szívároghatott azon korban a görög befolyás hazánkba és István udvarába, képzelni sem tudjuk.

S mi több, ezen valószínűség, bizonyosságra fog emelkedni, ha szent Istvánnak állami és udvari intézményeit a németeknél divatozókkal, sz. Istvánnak törvényeit a frank kapitulárékkal összevetjük. Ezt tévé Bartal nagybecsű *Commentárjainak* több helyén, minek következtében meggyőződött — s vele mi is — „*nil in ulla Hungariae institutorum parte a bizantinis sump-tum; in hac (az udvar rendezésében) autem minus nihilo.*“¹⁾

Azon állítást, hogy a nádorispáni hivatal Istvánnál későbbi eredetű, és csak szent László alatt és által keletkezett²⁾, itt egyszerűen csak megemlíteni kívánom, miután azt már Pray³⁾ és vele és utána történet- és jogtudományi íróink kivétel nélkül hamisnak tartották; azután alaptalansága a következőkből úgy is világosan kiderülni fog.⁴⁾

¹⁾ *Commentariorum Libro II.* 264. lap.

²⁾ Grossing *Jus publicum Hung.* 75. lap.

³⁾ *Historia Reg. Hung. I. Notitiae Praeviae II. LXXIII. l. b) j.*

⁴⁾ Goldastus *Recessus imperii* című munkájában (III. Nota marg. ad art. Math. 1485.) a nádorispánihivatalt a németektől származtatva annak eredetét Péter k. korába helyezi. Henricus III. — így ír — *niger subac-to Hungariae regno et restituto Petro rege, fidelitate ab eo recepta potentibus Ordinibus Regni Palatinum Hungariae adjecit.* Ezen magában véve is egészen alaptalan és hihetetlen nézetet megcáfolja Kovacsich. Ő azt tartja, hogy Istvánnak tulajdonítandó ezen hivatal alapítása, ki azt nem a bizanti udvartól, hanem vagy Róma- vagy Németországból vette át. Előbb az udvari dísz emelésére szolgált, utóbb a király képviselője és megbízottja, végre önálló jogi hatáskörrel bíró tiszt lett. *Adversaria. 8. lap. 22. szám alatt.* Kézirat a n. múzeumban.

Azon kérdés körül, mily hatásköre volt a nádorispánnak szent István és legközelebbi utódai alatt, mily viszonyban állott ez a későbbi ország, akkor még udvarbírói hivattal, és miképen kelljen értelmezni és alkalmazni az ezen koritörvénycikkelyek és oklevelekben olvasható eltérő hivatalelnevezéseket s magukat okleveleink azon helyeit és azon törvénycikkeket, újabb időkben érdekes viták keletkeztek. Fejér állításai ellen Bartal lépett fel, Bartalt Szalay igyekezett megcáfolni, ennek támadásait ismét Bartal vevén vissza.

És nem csoda, ezen tárgy ugyanis valóban oly homályos és szövevényes, hogy hosszas tanulmány és elmélkedés szükséges arra is, hogy csak némileg tájékozni tudjuk magunkat e tömkelegben. Az adatok oly gyérek és ezen gyér adatok oly fölötté homályosak és igen gyakran kétértelműek, hogy kinek sikerült ezen tömkelegben föllelni az Ariadne fonált, arról a szó szoros értelmében elmondhatja a szives olvasó „multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit!” — E sorok igénytelen írója is soká vajudott, míg elhatározni tudá magát jobbra e vagy balra vegye utját, végre abban állapotott meg, hogy itt is „veritas in medio sita.” Ennekokáért az érintett ellentétes nézetek egyikét sem, másikat sem fogadá el föltétlenül, sem Fejért, sem Bartalt nem választá nyomozásai kizárólagos vezéréül, hanem önállóan kívánván eljárni, véleményét s elhatározását mindenkor a történeti igazság által határozatá meg.

Ezek előrebocsátása után áttérhetünk tárgyunkra. Szent királyok segftsetek! ¹⁾

Mindenekelőtt az érintett írók nézeteit kívánjuk röviden és kivonatosan megismertetni.

Fejér György szerint a nádorispáni, valamint az országbírói hivatal is már szent István alatt létezett, amannak viselője valóban tisztje a királyi udvarnak s nyugoti szokás szerint a király bírása s mindenkor ol-

¹⁾ Régi magyar fölkiáltás L. Bartal. Coment. I. 11. l. Uj Magy. Muz. 1890/, VII. f. 421. lap.

dala mellett, kísérfje volt; ítelt a királyhoz főlebbvitt peres ügyekben, de azonkívül járt szerte az országban a megyékben is, hol nyilvános törvényszéki gyűléseket tartott. Ezen hivatalra alkalmazta ő szent László III. Decretumának 3-ik törvénycikkét. Az ország vagy illetőleg udvarbíró ellenben a „Conditionarius,” „Colonus”-ok és „hospitesek”-nek volt bírása, a nemesek peres ügyeire nézve pedig előbb helyettese, később bírótársa volt a nádornak, míg végre „királyi személyes jelenlétté” fejlődött. ¹⁾

Bartal ezek ellenében azt állítja és okadatolja, hogy az országbíró rendes hatalmánál fogva csak a királyi udvarban, s saját Curiájában soha sem bíraskodhatott: a nádor ellenben itt is és különösen az országban, a megyékben helyettesíté a királyt. ²⁾

Szalay azt véleményezi, hogy a királyi udvar, a Curiának élén állott mint főbíró a nyugoti birodalom példájára a „Comes Palatinus” s azt sem tudja magával elhitetni, hogy az országbírói hivatal is Istvántól veszi eredetét. ³⁾ Ezt, mint érintém, ismét Bartal cáfolta meg, kiegészítvén és fölvilágosítván a már Commentáraiban mondottakat. ⁴⁾

A mi ezen egyes vélemény csoportozatokat illeti, azokat így általános fogalmazásukban tekintve Bartallal mi is egyetértünk — habár egyes részletekben tőle eltérni fogunk — azt tartván, hogy: mindkét főhivatal már szent István korában valóban létezett, hogy eredetileg az elsőnek, a nádornak hatásköre a királyi udvaron kívül az országra is, az udvar bírójá pedig csak az udvarban tárgyalt ügyekre terjedt ki.

¹⁾ Codex Diplomaticus X. k. 6-vol. Előszó 5—14. ll.

²⁾ Commentar. I. k. 319. s. kk. ll.

³⁾ Magyar Tört. I. (117. 8. ll. 67) jegyzet.

⁴⁾ U. M. M. 1857, VII. 421 l. s még néhány ide vonatkozó sor Uj M. M. 1858. I. 124. l.

És ennek részletes, tüzetes kifejtése tárgya a legközelebb mondandóknak.

Szent István előtt a vezérek alatt, a törzseknek részint főnökei, részint választott bírói tisztei bírtak a nép fölött törvénykezési hatalommal; azon ügyek pedig, melyekben akár a törzsfők valának érdekelve, akár pedig az alsóbb bíróságok ítéletével a felek meg nem elégedve, föllebbeztetni kívántattak, akár pedig nagyobb fontossággal bírtak, milyenek lehettek a hűtlenség vagy honárulás¹⁾: azon ügyek a *Communitas*, a nemzetgyűlés elé tartoztak, mely azon peres ügyeket, az általa választott főbíró vagy főbírókra²⁾ bízta a feleletre vonás és ellenörködés jogát magának fontartván.³⁾ A fővezér vagy fejedelem, mint ilyen bíraskodási hatalommal alig bírt, nem legalább rendszerint csak rendkívüli esetekben a *Communitas* által fölhatalmazást vagy megbízást nem nyert.

Szent István egyrészt a törzsfőknek, másrészt pedig a *Communitas*nak a monarchiai szerkezettel meg nem férő tulságosan széles hatalomkörét megszorítani kívánván, ezt a legcélszerűbben úgy vélte elérhetni, ha mind a törzsfők bírói hatalmát korlátozza, azok bíraskodási köre alól személyeket és ügyeket kivévén, s részint a hajdani főbírónak — azaz a nádornak — részint pedig magának vagy is k. Cúriájának fontartja; mind pedig a főbíró utódja a nádorispánnak választási jogát a *Communitas*tól megvonva önmaga számára megszerzi, megszüntetvén egyszersmind ennek amannak irányábani felelősségét. —

Ezen körülményekből tudjuk megmagyarázni magunknak a nádor kezdetleges hatáskörét, mely t. i. a törzsfőket pótoló *Comites Parochiani*, s a hajdani nemzetgyűléstől elvont, valamint az amazoktól föllebbezett és illetőleg föllebbező ügyek és személyek fölötti bíraskodásban állott. S a nádor ezen hatásköréhez hasonló

¹⁾ *Túrocz Chronicon* II. r. 9. fejt.

²⁾ *U. a. I. r. 10. fejt.*

³⁾ *Kéza* 45. lap. budai, pozsonyi, Túroczféle krónika i. h.

volt az, melyet nagy Károly jelölt ki a Comes Palatinnek.

Azonban mint már érintők szent István bizonyos ügyeket és személyeket, részint első folyamodásban, részint föllebbezés után önmagának vagy is Cúriájának tartott fön. Utal ő erre midőn fiát inti, hogy „quotiescunque causa judicari digna ad te venerit, vel aliquis capitalis sententiae reus, noli impatienter portare.“¹⁾

Ami a nádortilleti, ennek megemlékezésével sz. István korában nem találkozunk. Hartviknál olvassuk ugyan, hogy „látván betegségét (t. i. Istvánnak) súlyos bodni a palatinusok négy legnemesebbjé“ sat. (videntes aegrotationem eius (t. i. Stephani) invalescere quatuor nobilissimorum Palatinorum)²⁾ vagy mint egy más kiadásban — úgy látszik helyesebben — olvasom: quod ubi aduerterunt ex Palatinis nobilissimi quatuor.³⁾ Azonban hogy ezen négy kitűnő palatinus és még többi társai között is, a nádort hiába keresnők, világos; ezek alatt ugyanis a frank módra rendezett udvarnak négy főtisztjét kell értetünk, miután tudjuk, hogy „omnes qui in Palatio militant possunt appellari Palatini.“⁴⁾

Ugyanez áll István okleveleiről is. Az 1001-iki szent mártóni apátság alapító okmányát aláírta ugyan az érsek után, egy „Comes Ceba“⁵⁾ kit az általános közvélemény István első nádorának tart;⁶⁾ azonban mily alapon s mily érveknél fogva még gyanítani, még sejteni sem vagyok képes. —

¹⁾ Decr. I. De observatione iudicii c. v. Endlicher 805. l.

²⁾ Vita S. Stephani Podhr. kiad. 83. l.

³⁾ Schwandtner kiad. II. 23. lap.

⁴⁾ De Cange Glossarium ad v. „Palatinus.“

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. I. 282. l.

⁶⁾ Először Jongelinus igtatta Catalogusába, s utána mindnyájan kik a nádorok névsorát összeállíták: Palat. Reg. Hung. 4. l. Fejér Index Árpád. (azonban ? jellel) A Corpus Jurisban, Pray, Remellay s. a. t. És legújabbán Virozsil Jurispubl. Reg. Hung. spec. quantum Buda 1853. 30. l. a) jegyz. hol így ír: „Dignitatem Palatinis ipso regno coe-vam esse probat privilegium S. Martini ubi post Archiepisc. Strigon. sub-

Azonban ha nem is nyíltan, de megérthetőleg mégis utal István mindkét országos főhivatalra a zalai apátság második 1024-ik adománylevelében. hol olvassuk: „és mivel azon monostort különösen kedveljük, azon egyháznak is az alulirt szabadalmakat és kiváltságokat engedményeztük örök időre határozván t. i. hogy senki a király személyén vagy az apát úr által választottan kívül azon monostor népei fölött biráskodni ne merjen, hanem minden bíró az összes megye ispánok vagy helyettes bíráik és az ország udvari ispánjainak biráskodása, hatalma és hatósága alól.... kivéve legyenek.“¹⁾

A „Curiales Comites“ alatt István kétség kívül két főbíráját érté: a nádort és udvarbíró. Mellőzve ugyanis azt, hogy a curia és palatium, a curialis és palatinus között a különbség nem nagy vagy semmi, Bartallal csak azt jegyezzük meg, hogy a „Curialis“ szó a maga sokféle fogalma között főképen királyi főhivatalnokokat, udvari főembereket jelentett s így a régi „Curiales Comites regni“ s a későbbi „iudices ordinarii regni“ nevezet alatt egyedül s kizárólag azon nagybírák értetnek, kiknek hatáskörük az egész országra kiterjedt.²⁾ Valamint Bartal azt is bizonyította, hogy az Árpádok a nádort mindenkor udvari hivatalnoknak tekintették, s oklevelekből kimutatta,

scriptus habetur Ce ba Comes Palatinus. A nagy érdemű szerző az eredetiben vagy melyik kiadásban olvasta ezt, nem mondja s így nem tudom; azt azonban igenis tudom, hogy ezen okmány minden eddigi kiadásában nem olvasható több mint „Ce ba Comite.“ Így Fejérenél, Katonánál s. a. t. kiemeljük Horváth L. kiadását a facsimilevel Tud. Gyűjt. 1836. I. 951. és Fuxhoffert Monasterologia Czínár ed. I. 84. l.

¹⁾ Et quia idipsum Monasterium speciali amplectimur dilectione, etiam libertates et exemptiones eidem Ecclesiae concessimus in secula statuendo videlicet: nullus Comes praeter personam regiam vel eum quem elegerit abbas, populos ipsius monasterii praesumat iudicare, sed iudicio, potestate et jurisdictione iudicum, et universorum Comitum parochialium seu vice iudicum et Curialium Comitum regni. . . . panitus sint exempti. Fejér Cod. Diplom. I. 308. 9. II.

²⁾ Uj Magy. Muz. 185^{1/2}. 427. I. XI. szám 4.

hogy azt II. Endre előtt „Palatinus meus“, „Palatinus noster“nek nevezték, s hogy a „Palatinus Regni“ címzet csak IV. Béla idejében merült föl, a nélkül azonban, hogy a régi elnevezéseket tüstént háttérbe szorította volna. ¹⁾

Végre ismételve figyelmeztetni kívánom a szomszéd horvátok hivatalos, diplomatikus irányára, mely szerint a „Comes Palatinus“t ők régebben „Jupanus Palatii“nek hívtak; az udvarbíró pedig régebben „Jupanus Cleoniae“, ²⁾ később meg „Regalis Curiae Judex“nek neveztetett. ³⁾ Miből ha egyéb nem is, az világosan kitunik, hogy István a „Curiales Comites“ alatt mind a nádort, mind az udvarbírókat egyaránt és együtt érthette, a mint valóban értette is. Szalay azonban nincs ily nézetben. „Ugy hiszem – ugymond – világos hogy a „regni“ szó itt egyáltalában minden judexre nemcsak a közvetlenül előtte álló Curiales Comitesre vonatkozik, kik alatt István úgy a vágrókok helyetteseit vagy az immunitással bíró püspökök udvarbírait érthette.“ ⁴⁾ Azonban erre igen helyesen feleli Bartal, hogy ha István, mint Szalay annak szándékát és szavait értelmezi, a zalai monostor embereit csak a vágrókok és ezek helyettesei, a püspökök udvarbírai alól fölmenti, az ország nagybírái alatt pedig meghagyja, ily értelmű szerkezetnek vége annak elejével (hol mondja nullus praeter personam regiam vel quem elegerit abbas populos ipsius monasterii praesumat iudicare.) ⁵⁾ általában meg nem egyeznék. Azonkívül az alsóbbrendű (tán helységi vagy kerületi) bírák (omnium iudicum) a vágrókok (Comitum parochialium) és ezeknek helyettesei (Vicejudicum) már névszerint és egyenkint felsorolva lévén, azokat a Curiales Comesek alatt nem érthette. ⁶⁾

Ezekhez még csak azt kívánjuk csatolni, hogy a

¹⁾ I. h. 423. l. XXXIV. szám. Coment. I. 148. l.

²⁾ 897-ben Fejér Cod. Diplom. I. 223. l.

³⁾ 1069. ben U. O. 404. §. II.

⁴⁾ Magy. tört. I. 119. lap 67) jegyzet. 120. lap.

⁵⁾ Uj M. M. 185¹/₂, VII. f. 1:7. l.

szerkezet némileg gradatio alakjával bir a minori ad majus. Legelőbb említettnek ugyanis az alsóbb bírák, azután a magasabb polcon álló várgrófok helyetteseikkel együtt; következőleg az ezekután említetteknek szükségképen előkelőbbek és főlebbállóknak kell lenni a közvetlenül előbb említett várgrófnál: vagyis a nádor és udvarbíróknak.

Az egykorú adatok oly rendkívüli hiányában, mérhetlen becstű reánk nézve IV. Béla királynak egy 1254-diki oklevele, melyben néhai elődei által a székesfehérvári egyháznak adományozott jogokat s szabadalmakat elősorolva, azokat újból megerősíti és megszilárdítja. Már pedig emlékeinkből tudjuk, hogy ezen egyháznak alapítója sz. István volt, s amaz neki különösen kedvelt helye, hol eltemettetni is kívánt; mely egyház tehát kitűnő szabadalmait és kiváltságait bizonyára legnagyobb részben Istvánnak köszönheti. Utal erre IV. Béla is, midőn így ír: „örködnünk kell, nehogy azon szabadalmakban, melyeknek régi eleink intézkedési következtében sértetlen élvezetében volt és különösen szent István király által, ki azon egyházat alapítá és megadományozá, kiváltságok és kiváltságos szabadalmakkal kiválóan földiszíté, a miidőnkben megingattassék; föl sorolván azokat, melyek idők folytán az említett egyház kárára lehetnének, régente nyert kiváltságait és szabadalmi jogait megerősítjük. Határozottan meg hagyjuk tehát, hogy mint eleink által eredetileg volt megállapítva sem az időszerint létező nádor... bármily ügyben, mint: lopás, rablás, pénzhamisításban azok fölött ne ítélhessen.” —

¹⁾ Cavere tenemus ne in libertatibus, quibus ex antiquis (megjegyzendő 1254-ben már örögiék voltak) progenitorum nostrorum Constitutionibus, haecenus inviolabiliter freta fait, et praecipue beati Regis Stephani, qui prius ipsam fundavit et dotatait, possessionibusque pluribus ditavit, ac libertatibus et libertatum prerogativis specialiter decoravit, nostris temporibus debeat vacillare, ea enumerando, quae temporibus successivis in detrimentum memoratae Ecclesiae vergi possent, privilegia ipsius antiquitas obtenta et per conse-

Miből következik, hogy a nádornak már szent István korában hatásköre kiterjedett az egész országra s biráskodási hatalommal birt általán minden bűntény fölött, különösen pedig „super furto, latrocinio ¹⁾ et in moneta.“

„Ugyanazon fejezérvári egyház jobbágyai és népei, sem a nádor sem az alnádor általános vagy részletes gyülekezetére... élelmiszereket kiszolgáltattatni, és fizetni vagy bármily című pénzbeli tartozásokat fizetni ne tartozzanak. Hogy istenfélő eleink és a mi rendeletünk szerinta nádor vagy alnádor... körükben akarattjuk ellenére meg ne szállhasson.“ ²⁾ Ezen fölötté nevezetes sorokból következik először, hogy a palatinalis Congregatiók már első királyaink korában is megtartatni szoktak; másodsor, hogy ezek általánosoknak (generales) neveztettek, midőn több, vagy legalább egy egész megye, és részleteseknek (speciales et particulares) neveztettek, midőn egy kisebb kerület vagy a megye egy részének számára tartattak; harmadsor, hogy a nádorok, ha ezen gyűléseken személyesen meg nem jelenhettek, magukat helyetteseik által pótolhatták; negyedsor, hogy a nádor ily Congregatiók megtartása végett a vidéken tartózkodva, az illetőktől élelmiszereket, szállást, kárpótlást pénzben és élelmiszerekben valamint jutalmat is nyert.

quentes, libertates et libertatum praerogativas innovantes, cum ratihabitione confirmavimus. Itaque firmo statuimus edicto, quod prouti a progenitoribus nostris primitus fuit ordinatum... nec Palatinus pro tempore constitutus super aliqua causa ut puta: super furto, latrocinio vel in moneta et generaliter super nullis causarum articulis ipsis possit, debeat, et audeat iudicare. —

¹⁾ Ki ne emlékeznék vissza a Kádár Kéz által leírt kötelmeire.

²⁾ Jobbagyiones et populi eiusdem Albensis Ecclesiae, nec Palatini vel Vice Palatini ad congregationem generalem, aut etiam specialem et particularem... victualium administrationem et solutionem et expensarum quarumlibet pro ipsis elargitionem faciendam ullo unquam tempore teneantur. Quod nec contra priorum nostrorum antecessorum statuta et nostra Palatinus et Vice Palatinus... super eodem violentos des census facere debeant atque possint. Fajér C. D. I.

E helyen kellene még III. Bélának egy hasonló tartalmú és nem csekélyebb fontosságú 1190-iki oklevélről szólni, melyben az elődei által a pécsi egyháznak engedett szabadalmakat megerősíti, ezek azonban valószínűleg szent István legközelebbi utódaitól származván, arról alább fogunk szólni.

Ennyi mindaz, mit szent István korából a nádori hivatalt illetőleg tudunk; világosabbak és tisztábbakká fognak válni fogalmaink, tökéletesebb lesz a nádor kezdetleges hatáskörének rajza, ha az utóbbi idők emlékei fölött fogjuk szemlénket megtartani. Péter és Aba zavarteljes korából azonban ilyenekkel nem bírunk; megjegyezvén, hogy Aba Samuel utóbb magyar király egy ideig István és utóbb Péternek is volt nádora.¹⁾

I. Endre 1055-ben sz. Anján tihanyi sz. b. r. apát-ságát alapítván, az alapító oklevél aláírásai között olvassuk: „Sig. Zache C. Palacii.... Sig. Cupan iudicis.“²⁾

Bartal erre nézve azt véleményezi, hogy az itt említett Comes Palacii elnevezés alatt az ország vagy udvarbíró, a iudex név alatt pedig a nádorispán értetik; ³⁾ hogy így azután ezen elnevezéseket is megegyeztesse szent László és Kálmán király alább tárgyalandó törvénycikkelyeinek általa adott magyarázatával. Nem tagadhatni ugyan, hogy a „Palatinus“ elnevezésnek értelme a királyság első századában szorosán megállapítva és körülírva nem volt, de dacára ennek, épen nincsen okunk kétségbe vonni azt, hogy a

¹⁾ Szent Gellért p. életirójánál olvassuk: Aba Comes Palacii dejecto Petro regalem Coronam usurpavit. Battányi Ig. kiadása 343. l. Temesvári Pelbartnak sz. Gellért rövidített legendájában pedig: „Comes Palacii Regii Abba nomine effugato de regno Petro a. a. t. Pomerium Sanctorum 661. Battányi 367. lap. Czech kéziratában a szent mártoni főpátság levéltárának (Caps. 14. La. A. act. AAbb.) egy oklevelen nyomán 1023. teszi „Samuel Aba Palatinus sub Stephanoe et Petro.“ Azon oklevelet nem ismerjük.

²⁾ Fejér Cod. Diplom. I 393. lap.

³⁾ Uj Magy. Muz. 1857, VII 426. l. XXXVII. szám.

Comes Palacii alatt már akkor is a nádor értetett, mire maga az elnevezés, ezen a frank Capitulárékból átvett szó utal; annál kevésbbé bir még alappal azon föltevés, hogy nem Zache, hanem a iudexnek nevezett Cupa volt a nádorispán, mert annak, hogy a nádor általán iudexnek nevezetnék nyomát sehol sem találjuk.

Azt, hogy az aláírások között a Comes Palacii áll előbb a iudexnél, azt nézetünk mellett védvül fölhozni épen nem kívánjuk ugyan; azonban nagynevű tudósunkkal az iránt megegyezni szintén nem tudunk, hogy „az országbíró a még III. Béla alatt is megtartott rend szerint előbb, emez (a nádor) meg utóbb“ fordul elő az azonkori oklevelek aláírásaiban; igen, későbbben előfordulnak ugyan ily esetek — azonban a kijelölt korban épen nem ¹⁾; ha csak mindenhol a Comes Palatinus alatt az udvar bírót, a Curialis Comes alatt pedig a nádort érteni nem kívánjuk, mit tenni alig lenne valakinek bátorsága. Mi tehát mint valószínűbbet, azon általános nézetet fogadtuk el, hogy a Zache Comes Palacii alatt valóban a nádort; ²⁾ a Cupa iudex alatt pedig vagy az országbíró, ³⁾ vagy pedig, mi sokkal valószínűbb, valamely más alsóbb rangú Tihany vidékén működő bírói tisztet kelljen értenünk. —

Mindezek azonban csak száraz nevek és elnevezések, melyek a nádorispáni hivatal árpádkori hatáskörére vajmi csekély világot árasztanak, kedvezőbbé lesz a nyomozó helyzete szent László korában, mely korból az idők viharai és viszontagságai dacára fönmaradt törvénykönyveket bírnak, melyeknek egyes cikelyei közjogi kérdések és tárgyakkal is foglalkoznak. Ezen kedvező helyzet azonban sokban kedvezőtlené alakul azon törvénycikelyek elszigeteltsége, homályos volta és különösen kétértelműsége által.

¹⁾ Fejér Cod. Diplom. I. 58. l. (1111), 86. (1135), 124. (1145), 140. (1156), 164. (1162) 219, (1184) 245. (1188), 290 (1195) sat.

²⁾ V. s. A nádorok névsorának összeállítását.

³⁾ P. o. Fejér Index Cod. Dipl. Stír. Arpad.

Mindenekelőtt magára vonja figyelmünket szent László III. Decretumának 3-dik cikkelye, mely így hangzik: „A nádorispánról. Tetszett, hogy ha valamikor a nádorispán haza menne, a király és Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében marad, hogy valamint egy a király Curiája úgy egy legyen a pecsét is. És míg hon tartózkodik azon ispánsenki re pecsétjét ne küldje, kivéve azokat, kik udvarnokoknak neveztetnek, és kik önszántokból járulnak hozzá, csak ezek felett szabadjon bíraskodnia; ha másképtenne, ötven pénzt kell lefizetnie.“¹⁾

A legelső kérdés, — miután kétségbe vonni nem lehet, hogy még szent László korában is a Comes Palatinus elnevezés alatt a nádor is, az udvarbíró is; valamint meg a Curialis Comes alatt az udvarbíró is, a nádor is értethetett és valóban értetett is; — ez esetben mikép kelljen ezen helyet értelmeznünk, kire az itt mondottakat alkalmazzunk a nádorra vagy az udvarbíróra? Szalay azon nézetben, hogy az udvarbírói hivatal szent László korában sem létezett még, az ezen cikkely Comes Palatinusa alatt természetesen a nádorispánt érti, s mindent erről hisz elmondottnak.²⁾ Bartal ellenben azon megállapított nézete folytán, hogy a nádor inkább a királyi udvaron kívül, az udvarbíró pedig főleg a királyi udvarban bíraskodott, és pedig amaz saját, ez pedig a király pecsétje alatt: szent László III. 3. tcét Commentárjaiban az udvarbíróról értelmezé, ezt Szalay ellenében utóbb még tűzetesebben ki-

¹⁾ Endlichernél 342. 3. ll.

²⁾ De Palatino Comite. Placuit etiam ut si aliquando Comes Palatinus domum iverit, Regis et Curiae sigillum, qui in vice eius remanserit illi dimittat, ut sicut una est regia Curia ita et unum sigillum persiatat. Domi vero quamdiu Comes ille permanserit, super non-inem sigillum mittat, nisi super eos duntaxat, qui vocantur udwornik, et qui spontanea voluntate fuerint ad eum, illos ei liceat iudicare, quod si aliter fecerit quinquaginta penas solvat.

fejtven. Szerinte a Comes Palatinus elnevezés — előrebocsátva, mit már többször megjegyeztünk, hogy ezen elnevezéseknek valamint egyáltalában Európa többi tartományaiban, úgy nálunk is (szerinte III-dik Béláig) értelme határozottan megállapítva nem volt — maga szent László fönidézett törvényében az illető udvari főember sajátos hivatáláról nem csak nem tudnak és nem adnak fölvilágosítást, hanem inkább kívánnak. Ez így lévén, természetes, hogy mindenekelőtt az itt „palatinus”nak nevezettek iránt magától a törvénycikkely szövegétől kell fölvilágosítást kérnünk. Ezen cikkely tehát, ha a Comes Palatinust egy általános értelmű kitételrel helyettesítjük, például „előkelő palotás”-sal, így szólna: „midőn az előkelő palotás az udvarból hazamegyen, a Curia s király pecsétjét bizza arra, ki helyében marad, hogy valamint egy a király udvara, a pecsét is egy maradjon. Valamiglen pedig ezen gróf (vagy bíró) otthon maradván pecsétjét senkire sem küldhesse, hanem egyedül azokra, kik udvarnokoknak neveztetnek. Azokat is szabadon ítélnie, kik önakaratjokból mennek hozzá.”

Milyen előkelő palotásról szól tehát azon szerkezet? felelet: arról ki csak a k. Curiában és k. pecsét alatt mondhatott ítéletet. További kérdés: hogy hívták azon előkelő palotást határozottan, kinek bíraskodása a kir. Curiához és k. pecsétéhez volt kötve? s erre megfelel az arany bullának IX. cikkelye, mely közvetlenül szent László III. 3-ik cikkelyére vonatkozik s azt ekkép módosítja: udvarbíránk míg udvarunkban vagy on, mindenki felett bíraskodhassék, és az udvarunkban megkezdett pert mindenhol befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik pristaldust ne küldhessen, s a feleket ne idéztethesse; ¹⁾ — vagyis hívták őt udvarbírónak.

Ha azonban e pontban Bartal utmutatását követjük is abban véle meg nem egyezhetünk, midőn a szent László I. törvénykönyvének 42-dik cikkében említett „iudicis sigillum”-ot, a nádor külön pecsétjének

¹⁾ Új Magy. Muz. 185¹/₂, VII. f. 424. lap.

tartja, hanem meggyőződünk arról, hogy itt a királyi pecséttel ellentétben általán minden bírói pecsét értetik. Bartal ezen tévedésének következménye az is, hogy mint láttuk az 1055-ben a tihanyi apátság alapító oklevelet aláírt Cyprian indexet erővel nádornak kívánná tekinteni a tekintetű. Hogy ugyanis szent László a „iudex“ alatt nem a nádort sem az udvarbíró, hanem az alsóbbrendű bíró, legvalószínűbben az alább „megalix iudex“nek nevezett vagy a Comes parochialist értette ugyancsak László törvénykönyveinek számos helye bizonyítja. Kitűnik ez a II. 6. c., a III. 12. c. de különösen a III. 16. c-ből, mely így hangzik: „Akarjuk, hogy minden bíró saját megyéjében bíraskodjék.“ (Volumus ut unusquisque iudex in sua parochia iudicet.) Bartal példájára szabadjon itt is kérdeznünk: minő iudexről szól itt szent László? Arról, ki csak parochiájában ítélhetett. Hogy hívták tehát határozottan azon iudexet, ki csak parochiájában ítélhetett? Comes Parochianusnak. – Világos tehát, hogy szent László a iudex alatt itt a Comes parochianust érti, itt úgy, mint törvénykönyvei több helyén, mert nem hihető, hogy ugyanazon kitélt, ugyanazon vagy legalább hasonló szövegben két különböző értelemben használta volna.

Ezekután nem fogadhatjuk el Bartalnak azon interpretációját sem, mely szerint szent László III. 26. törvénycikkében említett iudex alatt ismét a nádort, az ott említett pecsét alatt, pedig a nádori pecsétet érti. A már mondottakhoz itt még csak azt kívánjuk csatolni, hogy a 26-ik törvénycikket, (Possit iudex sigillum suum mittere super quoscunque exceptis presbiteris et clericis nec non comitibus) nem szabad elszigetelten tekinteni magában, hanem inkább összefüggésben a megelőzőkkel a 23, 24 és különösen a 26-ik törvénycikkelylyel, mely utóbbiban olvassuk. „Ha valamelyik a bírák közül a pereket harminc napnál tovább elhalasztaná, bűnhődjék,“ (si quis iudicum distulerit litigia ultra triginta dies, vapuletur;) miből kitűnik, nem csak az, hogy azon iudex, kire a „vapuletur“t oly könny-

nyen kimondották és valószínűleg alkalmazták is, nádor nem lehetett; hanem az is, hogy azon iudex, kiről ezen törvénycikk sorozatban gyakori említés történik, maga nemében nem volt egyetlen — minő például a nádor vagy országbíró — hanem hozzá hasonló bíró még több is létezett. —

Hasonló eltérésre ad alkalmat Kálmán király 12-ik cikkelye is. „A hercegnek szolgálai kik a király kerületében tartózkodnak, és a király szolgálai, kik a herceg kerületében vannak, az ispán és bíró előtt, a kisebbek pedig a bíró előtt perlekedjenek.“ (Ducis ministri, qui in mega¹⁾ regis sunt, et regis qui in mega sunt ducis ante Comitemet-iudicem, minores vero ante iudicem delitigent.) Bartal szerint ugyanis a Comes és iudex alatt ezen törvénycikkben a két országos főbíró értetik, kik a vezér és király főudvarnokai fölött együtt ítélnek.²⁾ Azonban a nagytudományú szerző ismét téved, és pedig két oknál fogva: először az 1055-iki oklevél aláírásainak hamis magyarázása miatt; és másodszor, mert az érdekelt cikkelyeket összefüggésökből kiszakítja, mit a törvény és általában minden szöveg magyarázójának, tenni tilos. Mindenekelőtt a tizedik törvénycikkből „siquis superbus iudex ad praedictam synodum venire neglexerit, suo acusatore iudicetur“ miből kiviláglik, hogy azon iudex nem volt a nagybíró — egyetlen a maga nemében — hanem az, hogy több ilyen létezett (siquis iudex); ha ugyanis csak egy iudex (egyik nagybíró) lett volna, a törvény szövege így hangzanék: si iudex superbus sat. Továbbá mily rangú volt ezen iudex a X tc. mutatja, hol olvassuk „maiores ministri regis et ducis et Capellani, quorum personis indignum est coram iudice infra se conferre“ sat. hogy t. i. a király és vezér főbb udvarnokainak, a nagybíró a nádor előtt perelni méltóságuk alatt álló „indignum“ lett vol-

¹⁾ Mega: regio, districtus, Comitatus. Bonfin Zeamboki kiadása Appendixében.

²⁾ Uj Magy. Mus. 185/., VII. f. 426. 7. II. és Comentárjaiban is.

na azt állítani senki sem fogja. És azért — világosak s érthetők kívánunk lenni — mivel a király és vezér főbb udvarnokai, mint mondók, főlebb állottak s rangra nézve előkelőbbek voltak a „iudex”nél, a II. tc. elhatározá, hogy ha a király vagy vezér főbb udvarnokainak akár egymás között, akár más előkelőbbekkel perük levén, ezen „iudex”hez — az érintett ok miatt — fordulni vonakodnának, a Comes parochianus csatlakozzék a megvetett, a kicsinylett iudexhez, s így együtt döntsék el az ügyet. Mit is az eredeti szöveg tökéletesen ésteljesen kifejez: „Si maiores ministri regis vel ducis vel inter se, vel cum maioribus contenderint, et ad iudicem venire contempserint Comes parochianus cum iudice causas eorum discutient.” (Ha a király vagy herceg nagyobb szolgálai maguk között, vagy nagyobbakkal perlekedvén, a bíró előtt megjelenni vonakodnának, a megye ispánja a bíróval döntse el peres ügyüket.)

Tudjuk ezekután, kit tulajdonképen azon Comes és iudex, kikről Kálmán 12-ik és egyéb törvénycikelyeiben is szó van, melynek tehát értelme ez: „A vezérnek udvarnokai, kik a király kerületében, és a király udvarnokai, kik a herceg kerületében tartózkodnak: a megye ispánja és az alárendelt bíró előtt perlekedjenek, ha előkelőbbek; ha pedig kevésbé előkelők egyedül az alárendelt bíró előtt.” Vagy a törvény eredeti nyelvén: „Ducis ministri, qui in mega ducis sunt ante comitem (értsd Parochianum) et iudicem (értsd inferiorem) discutiant (értsd: si sunt maiores); minores vero ante iudicem (értsd inferiorem) delitigent. Ez valódi értelme, ez helyes magyarázata azon törvénycikknek, azt fölöslegesnek tartván megjegyezni is, hogy a 12-toben említett Comes és iudex, a 9. 10. 11. ttcben előfordulóktól más és különböző semmiesetre sem lehet, mit a szoros összefüggés a tárgynak a legkisebb részletekig szoros ugyanazonossága minden kételyen kívül helyez.

„Ki az a nagybíró (a iudex-et érti) — kódi Bartal

— kit egyedül rendelt Kálmán az alsóbb udvarnokok előjáróinak, rendes bírójának? ki más, mint a nádorispán, kinek Kálmán Kéza Simon bizonyossága szerint a maga udvarnokait rendelte használatul.¹⁾ Hogy a föltett kérdésre Bartaltól eltérően kell felelni a mondottak után kétségtelen. A Kézából vont érvre nézve, itt elég lesz annyit megjegyezni: igaz ugyan hogy Kéza szerint Kálmán „Palatino regni, qui pro nobilium utilitate praeficitur, suos udwornicos dedit;”²⁾ — azonban ezen „usus” alatt, mint ez a dolog természete és a szövegből is kitűnik, mást érteni nem lehet mint azt, hogy ha a nádor a király helyett, hivatalos minőségben az országban szerte járt, ő neki megengedve volt a királyi uradalmakban megszállani s ott a k. udvarnokok szolgálatait és kötelezettségeit, melyekkel a királynak tartoztak, saját személye részére igénybe venni.

Mindezekhez még azt tesszük, hogy Kálmánkirály ezen törv. könyvében a nádor már határozottan „Comes Palatinus”-nak neveztetik, értem itt a 37-ki tcet, mely a nádor azon kori hatáskörére nézve is tájékozni enged. „Ha a király akármelyik város kerületébe lép, két kerületi bíró kísérje őt, kik azon nép egyenetlenségeit megvizsgálván, megszüntessék, ők pedig ha a néplármája erősebbé válik a nádorispán által ítéltesse nek.” (Im quamcumque civitatis megam Rex ingrediatur, ibi duo iudices megalis cum eo commigrent, qui contentiones populi illius discreto examine dirimant, et ipsi cum clamor populi ingravescat a Comite Palatino diiudicentur.) Ezen cikkelyből kiviláglik az, hogy a nádorok biráskodási hatásköre főleg a vidékre terjedett ki, hogy ők is kíséretében voltak az országot beutazó igazságot szolgáltató királynak, hogy végre ők ítéltek az igaztalan ítéletet hozott alsóbb, kerületi bírák fölött, vagy pedig ezektől ő hozzá

¹⁾ Uj Magy. Muz. I. h. Comentariorum II. 333. l. 3) jegyzet.

²⁾ Chronicon. Appendix Endlichernél 129. lap.

fölbebeztettek az ügyek; a közelebbit, a részleteket azonban e törvénycikk elszigetelt és homályos volta meghatározni nem engedi.

Kálmán után elhallgatnak a nádorispáni hivatalról, akár egyenesen, akár pedig mellékesen szóló emlékeink; míg ezek III. Béla korában, fényes csillagokként újra föltűnnek, fényt és világot árasztva nemcsak azon korra, melynek egén föltűnnek, hanem messze vissza azon elmúlt időkre is, melyeknek ily csillagai vagy nem voltak, vagy ha voltak, nyomtalanul elvesztek a feledés éjében.

Ezek közül okvetlenül legelső helyre kell tennünk, mind kora, mind tartalmának becse tekintetéből III. Bélának 1190-ben kelt azon oklevelét, melyben a pécsi püspökségnek elődei által engedményezett előjogait s kiváltságait elősorolja s megerősíti.¹⁾ Az tehát, mit ezen okmányban olvasunk, rajzát adja egyszerűs mind a már előbbi királyaink korában főnálló viszonyoknak; melyről méltán mondhatá tehát Bartal, hogy az „a magyar diplomatikának egyik legszebb kincsét foglalja magában“ s abból mint közjogi történeteinknek legtisztább forrásából joggal meríthette kivált az ország nagybíráit illető tant is.²⁾

Előre bocsátva a király, hogy „az elődjei által adott szentséges szabadalmakat és kiváltságokat azon egyháznak számos kiváltságleveléből megértvén és összeszedvén,“ azokat sorban előadja. A második helyen említett szabadalom abban állott, hogy a pécsi egyház népei és Pécsvárosa polgárai áruiktól sehol az országban adót fizetni nem tartoznak, úgy hogy az, ki ezen szabadalmakat megsértené, husz márka fizetésére lenne kötelezve, „melynek fele a nádortilietné, ki ugyanazon egész összeget behajtani fogja.“³⁾ Alább pedig olvassuk, hogy ezen egyház

¹⁾ Fejér Cod. Diplom. II. 252—260. II. Endlicher 392—398. II.

²⁾ Uj Magy. Muz. I. h. 429. I. Comment. I. 27. lap.

³⁾ Cuius medietas Comitum Palatino cedat, eiusdem Palatini potes-

adószedőinek meg volt engedve, „a tizedet a nádor vagy megye ispán emberével behajtani;“ ¹⁾ miből kitűnik, hogy a nádornak ezen korban főfelügyeleti joga volt az adókra vagy általán, vagy pedig azoknak csak bizonyos nemére, emberei által azoknak beszedését is eszközölvén. A nádor által behajtott adókról még alább is tétetik említés, hol t. i. mondatik, hogy „azon egyház tizedeiből, sem a nádort nem illeti a huszad, sem a megye ispánt a század;“ ²⁾ miből meg azt tudjuk meg, hogy az egyházi tizedek huszadrésze a nádort illette, melynek fizetésétől csak kiváltság által lehetett menekülni.

Érdekes fölötte s nagyfontosságu az, mit ez okmányban azon viszonyról olvasunk, mely ezen egyház szabadalmi s a nádorispán reádes bírói s törvénykezési hatalma s jogköre között fönállott. „Megengedjük hasonlóképen — ezek az oklevél szavai — azon egyháznak, hogy valamint kivételtnek ismertetik a nádor és országunk egyáltalában minden ispánjának hatalma alól: ugyanakjuk egyszermind hogy sem a nádor hírnöke, sem a megyei ispáné a püspök vagy tisztjének engedelme nélkül, azon egyháznak nyilvános térein, bármit kihirdethessen, és ha ezt tenné azon egyház bármely tisztje által büntetlenül megakadályoztathassék. Továbbá az ország általános vagy valamely tartomány rész részletes, a nádor, vagy megye ispánja, vagy akár a király oldala mellől küldött biztos által kihirdetett Congregatiója, Pécs városában vagy akár a pécsi egyház valamely birtokán a püspök beleegyezése és világos engedelme nélkül soha meg ne tartathassék; és

tate plenius exigenda. Lásd erre nézve Bartal Commentariorum Libro II. I. kötet 375. lap.

¹⁾ Cum homine Palatini vel Comitum Parochiani dicere decimas.

²⁾ Nec Comes Palatinus vicesimam in decimis Ecclesiarum habere debeat.

sem a nádor, a megyei ispán és oldalunk mellől küldött bármely bíró, sem azok alispánja vagy azok helyettese ne mehesse bíraskodni azon egyház valamely birtokára, akár birjon vásárral akár nem; és az ezen szabadalomnak ellenére cselekvőket a püspök egyházi censura által büntethesse, az egyháznak netán tett kár pedig a királyi ítélőszék előtt megállapíttatván a nádor a királyi fiscusnak husz márka aranyat tartozék fizetni.^{*)}

Ezen sorokból ismét corollariumként levonható: először, hogy a nádornak bíraskodási hatalma az egész országra kiterjedett, így Pécs városára is, melynek tehát, hogy ez alól kivétessék különös szabadalomra volt szüksége; másodszor, hogy a nádor rendes hatalmánál fogva oly rendeleteket is hozhatott, melyeknek jogi hatálya az egész országra kiterjedett, s melyeket hírnökei által az országban szerte nyilvános helyeken kihirdetett; harmadszor pedig, hogy már jóval III. Béla előtt is divatoztak és megtartattak a Congregatiók a nádorok elnöklete alatt és általok összehívatra; ezekről azonban tüzetesebben alább.

1192-ben már a nádori bíraskodás egy okmányi-

) Item concedimus eadem Ecclesiae ut sicut exempta dignoscitur a potestate Palatini et cuiuslibet Comitis regni nostri, sic etiam volumus ut nec Preco Palatini, nec comitis Parochiani sine licentia episcopi vel officialis sui per fora ipsius Ecclesiae valeat aliquid publice proclamare, et per quemlibet officialem ecclesiae impune possit prohiberi. Item quod congregatio generalis regni vel etiam particularis cuiuscunque provinciae a Comite Palatino vel Comite Parochiali seu provinciali vel quocunque Barone a latere regio transmissio, iudicia nequaquam possit fieri in civitate Quinqueecclesiensi, vel in aliqua villa ipsius Quinqueecclesiensis ecclesiae, sine licentia et expressa permissione ipsius Episcopi; nec etiam ipse Comes Palatinus vel Comes Parochianus aut quicunque etiam index de latere nostro transmissus, vel Vice Comes seu Vicarius eorumdem, possit venire ad iudicandum in aliqua villa ecclesiae, sive sit villa forum habens, sive foro carens; qualescumque contra hoc venientes, episcopus possit artare ecclesiasticam per censuram, dampnum nihilominus si quod taliter ecclesiae intulerit, in regio examine iudicare consecatur (sic.); et nihilominus Comes Palatinus componat regio fisco viginti marcas auri, sat.

lag följegyzett és megörökített példájával is találkozunk, mely maga nemében korára nézve legelső lévén, kivonatban megismertetni megérdemli. Hohold vitéz Páristól két földet vett, ezek egyikének azonban egy részét utóbb Pál, János és Vid maguk tulajdonának állítván, lefoglalják. Hohold tudósítja erről Párist, fölhevén őt, hogy az azok ellen indítandó keresetben tanuja legyen. Páris vonakodik, Hohold őt tehát a „nádor elé idézi; és a főncimzett Mochu ispán színe előtt megjelentek.“¹⁾ A nádor megvizsgálja a tényállást, kérdéseket tesz föl a jelenlevőknek; ítéletet hoz, mely azonban följegyezve nincs.

De a Páris által Hoholdnak eladott másik földet, meg Albeus, Salamon és Egyed királyi udvarnokok mondák magukénak. „Ezen per tárgya tehát egész Mochu (nádor) ispán elé került.“²⁾ Ez megvizsgálván az ügyet, kikérdezvén az érdekelt feleket, az illető föld Hoholdnak oda ítéltetett. — Miután pedig ezen peres ügy Veszprémben intéztetett el,³⁾ új bizonyosság ez arra nézve, hogy a nádorok már a legrégebb időkben szertejártak az országban, igazságot szolgáltatván mindenkinek kiválóan birtokperek és különösen oly ügyekben, melyek az alsóbb bírák által, a felek egyikének elégedetlenségével elintéztetve, hozzájuk fölbbeztettek.⁴⁾

Ezen korban a birtokperek, és fölbbezett ügyek

¹⁾ Ad praesentiam Mochu Palatini determinavit. Igitur usque in praesentiam praetitulati comitis Mochu adstiterunt coram eius aspectu.

²⁾ Igitur huius rei controversia protenta est usque in praesentiam Comitibus Mochu.

³⁾ Praedium illud, Hohold plenarie iustificatum est. . . . Huius causae definitio facta est Vesprii.

⁴⁾ Fejér Cod. Diplom. II. 277—9. II. Használónak mondható ehhez azon ügy, melyben 1200 Henrik nádor bíraskodott, valószínűleg Győrött; a mely ügyről önmaga adván ki oklevelet, tudjuk, hogy azon birtokper szintén fölbbevitel útján jött ítélőszéke elé. U. o. II. 282—2. II. Több ily esetről emlékezik a váradi regestum is. Endlichernél 7. 10. 19. szám a. 641. 642. 644. II. aa

annyira megsaporodván, hogy a nádorok azok személyes elintézésére képesek nem lehettek; ennél fogva a XIII-dik század elején már bizonyosan, de meglehet, hogy már előbb is, törvényes helyetteseik voltak. *) Vajjon azonban ezek állandók, s a későbbi alnádor csirája valának, határozottan eldönteni alig lehet, miután lehetséges az is, hogy a nádorok azon alsóbb bírákat, kik a bíráskodás színhelyén, vagy annak közelében — bár alárendelt bíráskodási joggal — különben is bírtak, „ad hoc“ delegálni szokták; mert azon „Fila bíró, helyettes ispánja Miklós nádorispánnak“ ¹⁾ valószínűleg ilyen volt. Hihetővé teszi ez utóbbi nézetet az 1222. 8. és 1231. 19. tcc. is, mely a régi gyakorlatot módosítván — mert előbb a nádornak több ilyen helyettese volt — a nádornak csak egy helyettest enged. ²⁾

Hogy pedig azon a váradi regestamban gyakori esetek, midőn az ott fölhozott ügyek a nádor által elintéztettek, általa személyesen, a perlekedők lakhelyén, vagy ahoz közel, többnyire a palatinalis Congregatiók alkalmával végeztettek, kitűnik a váradi regestum két nevezetes helyéből; melyeken t. i. olvassuk: „Miklós nádorispán bíró, Zuma pristaldus... kik midőn Váradra jöttek;“ és „Miklós nádor..... ki midőn Váradra jött.“ ³⁾ De nemcsak azon okból mondók nevezetesnek ezen két helyet, hanem azért is, mert ezekből tudjuk

*) Igy p. o. *Judice Mauro vice comite, Nicolai Palatini* 662. lap. 94. szám vagy: *Judice Mouricio Nicolai Comitiss Palatini Vicario.* 665 lap. 104. szám sat.

¹⁾ *Index Fila Comes Vicarius Palatini Comitiss.* 15. szám. 644. lap. Még világosabb egy másik hely: *Judice Bolosoy Comite de Naugrad permissone et auctoritate Nicolai Palatini comitiss judicante.* U. o. 692. lap. 208. szám.

²⁾ *Judices vero vicarios non habeant. (Palatini) nisi unum in curia sua.* — Endlichernél 414. l. És ugyanúgy 431. lap.

³⁾ *Judice Nicolao Palatino Comite, pristaldo Zuma... qui cum venissent Varadinum.* — „*Nicolao Comite Palatino... qui cum venisset Varadinum.*“

meg, hogy a nádorok minden ily biráskodásuk alkal-mával fáradságuknak illő jutalmát is vették. Ezt kell ugyanis értetünk e szavak alatt „akkép egyeztek meg, hogy adnának (t. i. az alperesek) a prépostnak (t. i. a felperesnek) négy márkát, a pristaldusnak fél márkát; a bírónak pedig (ki ez alkalommal, mint tudjuk a nádor volt) a prépost ténne eleget.“ És „János (alperes) megegyezett adni hat márkát az apátnak (mint felperesnek) és eleget tenni a bírónak (a nádornak); az apát pedig eleget tenni a pristaldusnak.“¹⁾ Miből látjuk azt is, hogy a nádort illető díjat, mindenkor a perlekedő felek egyike fizeté a szerint, a mint egymás között megegyeztek.

Érdekes tudnunk azt is, hogy ha vádlott felek az alsóbb rendű bírónak idézésére annak színe előtt meg nem jelentek, ennek köteleességében állott az esetet a nádorispánnak hivatalosan értésére adni „ez pedig elrendelése kihirdettetéseököt azon megye nyilvános helyein, azon megjegyzéssel, hogy ha meg nem jelennek, elmarasztaltatni fognak.“²⁾ A nádor ezen joga és kötelessége utal az 1190-iki pécsi oklevél is, s annak különösen azon helye, hol az mondatik, hogy a nádor ispán hírnökének a püspök engedelmé nélkül tiltatik azt eszközölni azon egyház nyilvános helyein.“³⁾

Ugy látszik, a földbirtokjog megsértése s annak megsértői fölött biráskodni s ítéletet hozni a nádor kizárólag volt följogosítva, erre utal legalább egy eset, midőn ily ügyben a megyeispán ítélvén, hozzáadatik

¹⁾ Taliter convenerunt quod darent praeposito quatuor marcas, et pristaldo dimidiam: iudici vero praepositus satisfaceret.

Joannes convenit dare sex marcas abbati et satisfacere iudici; abbas vero pristaldo satisfacere convenit.

Endlichernél 74. szám 657. lap. 94. szám 662. lap.

²⁾ Ille autem iubet eos proclamari per comprovincialia, in ea interminatione quod si non venirent... pro convictis haberentur. Váradi Reg. 178. sz. 686. l.

³⁾ Permissione et auctoritate, Nicolai Palatini Comitris iudicante. Fejér Dod. Dipl. II. 258. l.

„Miklós nádorispán beleegyezése és meghagyása következtében.“ ¹⁾)

Tudjuk tehát az eddig mondottakból, hogy a nádorispánnak a magyar királyság első két századában hatásköre az egész országra kiterjedett, ítélve különösen birtok perek ¹⁾), különféle bűntények ²⁾) fölött, melyek, midőn a megye főhelyein körüle összeseglett népgyülekezetében igazságot szolgáltatott, akár egyszerű panasz akár fölebbezés útján jöttek elébe; és ez utóbbiakról hozván ítéleteket, neveztetek ezen különben egyszerűen „Congregationes generales“ vagy „Congregationes Palatinales“nek nevezett gyűlések „Congregationes proclamatae“nek. ³⁾)

Ítélték a nádorok általán mindenki fölött, kivéve azokat, kiket állásuk, vagy a királyi kegyelem exemptionál kiténtetett; úgy pedig, hogy a bűntény megállapítása a rendes bíró és a gyűlésekre összesereglett néphez s csak a büntetés kijelölése, a törvény alkalmazása tartozott Mátyás koráig a nádorhoz. ⁴⁾) A nádorok ily alkalmakkor a megye köztisztviselőiben álló férfiaknak tanácsával szoktak élni, kiket vagy önmaguk vagy a nép jelölt ki. ⁵⁾)

¹⁾ Várad Reg. 51, 60; 65, 233, 236, 237, 329, 347, 364, 389, 67, 57, 653, 655, 696, 698, 722, 728, 735, 741. II. Lásd Nicolaus Dei gratia Andrae regis... Comes Palatinus 1221-ben kelt oklevelét, melyben világosan kimondja „Licet ad nostrum pertinuerit officium udvornicorum regis teram, quocumque iniusto modo distractam in statum debitum reformare“ sat. Fajér Cod. Dipl. III. 1. 346. lap.

²⁾ Várad regest 74, 12, 93, 96, 100, 103, 160, 203, 375, 321, 365, 385, 472, 657, 663, 663, 664, 665, 682, 691, 718, 719, 735, 740, II.

³⁾ Ezekről Bartal így ír: Congregationes hae usu prius quam nomine cognitae separatim saepius per missas regiones, frequentissime cum generalibus iudiciis per Palatinos non tamen ordinaria verum delegata sibi a rege potestate celebrantur, legitimis possessoribus in iura quibus ii depulsi essent restituendis, ac generatim vindicandis facinoribus, quae in Reg. Várad. a. m. n. 329. fore factum (agallieo for fait) usitatori autem in legibus nomine actus potentiarii vocantur. Comentar. L. II. 331. lap.

⁴⁾ Bartal Comment. I. 328. l. 1.) jegyzet.

⁵⁾ Például: Palatinus dato termino ut ipse cum comprovincialibus

A nádorok ítélele már ezen korban is igen gyakran a király elé terjesztetett, ki azután azt vagy elvetette, módosította, vagy pedig — többnyire — megerősítette. ¹⁾

Az itt mondottakat II. Endre is bizonyítja, midőn az Adolf szepesi prépostnak adott adomány levélben a neki adományozott birtokkal azon kiváltságot kapcsolá össze, hogy „azon népek fölött, melyeket összegyűjteni és megtelepíteni fog, senki se merészeljen bíraskodni kivéve a királyt és a nádort.“ ²⁾ Különbözik ettől azon szabadalom, melylyel ugyancsak II. Endre a Boleszló váci püspök által dotált leleszi prépostságot megkülönböztetőleg kitünteté, annak népeit még a nádor bíraskodása alól is kivevén mit igazolnak az okmány eszavai: „senkinek... azon népeket... a király és azon egyház papjain kívül.... elítélni vagy ítélőszék elé vonni ne szabadjon.“ ³⁾ A szabadalmak ezen nemével azonban csak igen ritkán találkozunk, és csak is azon korban midőn királyainak gyengeség és erőtlenségüket túlzott kegyességgel kívánták ellensúlyozni és jóvá tenni. —

discuteret. Varadi Reg. 203. sz. 691. l. 323. sz. 719. l. Laurentius Palatinus cum ad comitatum Sümeghiensem transmissi exstitissemus et quinque nobiles de ipso comitatu electi per ipsos nobiles de eodem comitatu nobis per eodem in socios deputati. Fejér C. D. 11. l. 349. l. v. 3. Bartal II. 390. II.

¹⁾ II. András 1221-ben „Item confirmamus sententiam definitivam nostri Palatini quam fecit contra Bissenos sat. ... Item confirmamus etiam sententiam eiusdem nostri Palatini contra populos Veszprimenses. Fejér III. 2. 436. l.

²⁾ Tali tamen libertate, quos collegerint et undequoque adducerent nullus praesumat iudicare excepto nobis et Palatino. Fejér C. D. III. l. 77 l.

³⁾ Nullus in toto regno, inqualicunque Parochia idem populus sit constitutus, praeter Regem et eiusdem Ecclesiae fratres super qualibet causa praesumat aliquo casu iudicare vel ante aliud iudicium trahere iudicandum. Fejér III. l. 116.

III.

A nádorispáni hivatal hatásköre 2. az arany bullától az 1486-iki nádori törvényekkéig.

Követve nyomról nyomra a mennyire a gyér adatok megengedék a nádor ispáni hivatal hatáskörének történeti kifejlődését: II. Endre uralkodásához értünk, melynek tizenhetedik éve az 1222-ik év, történetünkben örökké emlékezetes lapot foglal el.

Nem lehet föladatomban e helyen, röviden és körvonalalaiban bár, rajzát adnia azon szomorú helyzetnek, melyet hazánkban Árpád és az első nagy királyok elfajult utódai előidézésnek; midőn a király és ország tekintélye hiú árnyékká változott, alkotmányos jogok hízogó udvaroncok szeszélyeinek játékszerévé, a nemzet gazdagsága a zsidók és izmaeliták, királyaink nem csak tűrte hanem gyakran pártfogolta zsarolásainak következtében nyomasztó szegénységgé süllyedett.

Ezen szomorú és zavarteljes állapot tetőpontját érte II. Endre alatt.

Ekkor az ország egyházi s világi nagyjai azon hiedelemben, hogy olyas szerződés, milyen néhány évvel azelőtt 1215-ben június 5-én a runymedei mezőn az angol népet s az angol királyt kiengesztelte egymással, talán a magyar nemzetet is partra a jólét partjára segített; befolyásukat fölhasználva eredményezték, hogy majd nem egyidőben az angol chartával s valószínűleg annak példájára keletkezett nálunk az arany bulla, mely István intézkedéseinek fölele-

venítésével jólétet s szabadságot volt biztosítandó a nemzetnek, s melyre századokon át önkény és elnyomás ellen hivatkoztak az utódok. ¹⁾

A mennyire fontos s századokra kiható volt ezen okmány az egész alkotmány, s nemzeti intézményeink egész összességére: oly fontos és nagy horderejű volt ez a nádorispáni hivatal hatáskörére nézve is. Lássuk tehát a tárgyunkat érdeklő cikkelyeket.

„Rendeljük — így hangzik az első — hogy évenként a szent király ünnepét, ha csak fontos foglalkozás vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székesfehérvárt tartozunk megülni, és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül ott lesz helyettünk s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket ²⁾ és minden nemesek tetszés szerint szabadon oda gyülekezzenek.“

Régi királyaink mint szent István és sz. László ³⁾ nagy Boldogasszony ünnepét; utódjaik pedig mint III. Béla is, szent István ünnepét ⁴⁾ a világi s egyházi főurak fényes kíséretében már régibb időkben is Székesfehérvárott szokták volt megülni; mely alkalommal a király által bizonyos ügyek is elintéztettek. II. Endre tehát csak a régi szokást megújítja s megállapítja az arany bulla első cikkelye által. Azonban ennél fontosabb reánk nézve az, hogy a király a nádort mint személye után országa első méltóságát helyettese és képviselőjének jelölte ki. A nádor hatáskörének meghatározása tekintetéből is fontos tehát tudnunk, mily jelentőséggel bírtak ezen gyűlések? Mi Bartal nézetét tartjuk leghelyesebbnek, mely szerint ott nem csak egyes magán perek intéztettek el, hanem orvo-

¹⁾ Szalay Magy. Tört. I. 294. lap

²⁾ Palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiet.

³⁾ Legenda Major s. Gerardi Battyányi kiad. és. 314. l. szent László III. 8. cikk.

⁴⁾ L. ennek 1175-iki oklevelét Parlati Illir. Sacrum II. 356. lap.

soltattak mindenrendű panaszok és sérelmek, eldöntettek ott különbség nélkül az előterjesztett ügyek. ¹⁾ —

,A nádor országunk minden embere fölött különbség nélkül bíraskodjék — ez a nyolcadik cikk — de a nemesek főben és birtokban járó ügyeit a királynak tudta nélkül be ne fejezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen, az is csak Cúriájában.²⁾ Ez által a nádornak eddigi hatásköre részben kiterjesztetett, részben megerősítettetett. Megerősítettetett, a mennyiben — mint a mondottakból kitűnik — bíraskodási hatalma eddig is az egész országra kiterjedett; kiterjesztetett pedig a mennyiben az eddig nem terjedt ki az ország minden lakosaira különbség nélkül.

A mi a nádor helyettesére vonatkozik, mit kívánt ez alatt érteni, és avval elérni a törvény, szorosán meghatározni nem tudjuk. Talán az ideiglenes, esetről esetre megválasztott és megbízott „ad hoc” helyetteseket kívánván megszüntetni: ezen törvény adott létet a helyettes vagy alnádornak, kinek ezen törvény értelmében kötelessége volt a nádor távollétében az ő hozzá tartozó ügyeket elintézni. A törvény betűjétől azonban csakhamar eltértek s az alnádornak sem volt

¹⁾ Qui institutum hoc pro duntaxat dirimendarum privatarum contentionum sumunt, vereor ne sententiam legis penitus assequantur, ut quae tam ad has, quam generatim ad quasque justas populi de iuribus per quoscunque violatis quaerelas, harumque remedia et quo nihil neque cogitari augustius, neque decerni ad salutem publicam aptius praestantiusque potuit, ad memoriam divi Protoregis non solum piis ad aram precibus sed paullo plus ei que gratius esset sanctissimis administrandae iustitiae officiis patet. Comment. Lib. VIII. 126. 7. li.

²⁾ Palatinus omnes homines regni indifferenter discutiat, causas nobilium quae ad perditionem capitis vel ad destitutionem possessionum pertinet. . . sine conscientia regis terminari non possit. Iudices vero vicarios non habeant nisi unum in curia sua. — Az esztergomi káptalan levéltárában őrzött XIV. században készült hiteles másolatban lectio varians van a mennyiben ott az utolsó mondat így olvasható: Iudices Vicarios non habent. Knausz Nádor. Az arany bulla. Magyar történelmitár 1861. X 222. lap.

állandó lakhelye a nádori Curia, hanem igazságot szolgáltatott a vidéken is, a Curiában vagy más helyen elfoglalt főnöke nevében és megbízásából.

Idéznünk kell még a 30-ik teet, mely így szól: „Ezen négy főúron kívül t. i. a nádor, a bán a király és királyné udvarbíráján, senki más két hivatalt ne viseljen;” megjegyezve itt az hogy a XII-ik század végső tizedeitől kezdve a nádorok mindig valamely megyének vagy több megyének is egyszerre, voltak főispánjai. ¹⁾ Végre említettik még a nádor az oklevél záradékában is. A hét oklevélpárból ugyanis egy „a nádornál, ki időszereint leendő, őriztessék úgy, hogy az írást mindenkor szeméi előtt tartván se ő ne tévedjen le a főlebb mondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt, nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak és azért, hozzánk és utódaink iránt mindig hűvek maradjanak, mind a királyi koronától az illető segedelem megne tagadtassék “ ²⁾ Valóban magasztos jog és kötelesség, mely a nádorokra ruházott, melynek ők ügylátszik lelkiismeretesen és buzgósággal igyekeztek megfelelni; miért is sem személyeik sem hivataluk II. Endre és utódai előtt kedves épen nem volt, amazokat, gyakran változtatták, ennek pedig hatáskörét időről időre szűkebb határok közé szorítani törekedtek. ³⁾

Ugyanazon évben, melyben az arany bullát nyerte a nemzet: Jula nádor egy nagyfontosságú oklevelet adott ki, mely a bissenusok megcsonkított privilegiumait helyreállítja és melyben így szól: „Mindnyájok tudomására akarjuk juttatni, hogy az árpási bissenusok, kik hozzánk mint nádorhoz tartoznak előttünk megjelenvén panaszolták, hogy régtől fogva engedménnyezett szabadalmaikat sokban megcsonkítá Lukács

¹⁾ Fajér Cod. Dipl. II. 1178. 293. l. 1099. 348. l. sat.

²⁾ Katona, Corpus Juris és Endlicher, Szalaynál magyarítva.

³⁾ Így III. László k. alatt 1272—1290. volt 15. V. 8. Czech III. László alatti nádorok. Uj M. M. 185^{1/2}. IV. f. 187—217. ll.

általunk rendelt ispánjuk. Mi tehát igazságot szolgáltatni kívánván tetszett... Pók Mártont ezügyben helyettünk bíróvá rendelni.“¹⁾ Ugy látszik, hogy a nádor mint ilyen főbírája volt ezen korban mint később a kunoknak, a besenyőknek.

Az arany bulla meg volt állapítva, az ország és szabadsága, a nemzet jogai és szabadalmi biztosítva — a papíron. Az élet ismét iszonyúan gunyt űzött az elmélettel, a gyakorlati igazságtalanság nem törődött az — úgy hívé — elmélet jogaival. II. Endrének is alig lebbentek el ajkairól az arany bulla határozatainak megtartását szentül fogadó eskünek szavai, — s már elfeledé azt, mire esküdött, elfeledé az esküt is.

Alig mondá ki 1222-ben, hogy „a nádor az ország minden lakosai fölött kivétel nélkül bíraskodjék:“ és még ugyanazon évben a német rendnek tett adományát megerősítvén a Burza föld lakóit azon szabadalommal fölruházá, „hogy senkinek bíraskodása és fönhatósága alá a királyén kívül ne tartozzanak;“²⁾ már két évvel azután a szászoknak adott adomány és kiváltság levelében írja: „akarjuk és erősen meghagyjuk, hogy felettök mi és a szebeni ispánon kívül senki sem bíraskodjék;“³⁾ és 1228-ban a gődingi németeknek: „oly hatalmat adtunk, hogy az általuk választottokon kívül semmiféle bíró ne uralkodjék fölöttük.“⁴⁾ a szatmár németieket 1230-ban: „kivettük őket minden bírónak bíraskodása alól,

¹⁾ Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod bissemi de Arpas ad nos videlicet Palatinum pertinentes, et nostram accedentes praesentiam, conquesti sunt quod eorum libertas ab antiquo instituta per Lucam eorum Comitem a nobis constitutum fuisset in pluribus diminuta. Nos igitur cum iudicium et iusticiam super hoc facere intendissemus, placuit.... ut Martinum de Pók iudicem eis super hoc constituereimus vice nostra. — Fejér C. D. III. 96:—364. II.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. III. I. 379. s. kk. II.

³⁾ Endlichernél 422. lap 8. szám.

⁴⁾ U. o. 424. lap 2. szám.

a bíraskodást magunk és tárnokmesterünknek föntartván“; ¹⁾ mely esetek meglehetősen számosak.

Valóban ezek és hasonlók olvasása önkénytelenül azon gondolatot ébreszti föl a hazája szomoró multja fölött elmerengőben, hogy királyaink tékozlásuk és túlzott, határt nem ismerő bőkezűségük következtében kifogyván már mindenből, mivel híveik jó szolgálatait megjutalmazhatnák; ily positiv jutalom hiányában tehát negatív eszközökhöz folyamodtak: híveiket vagy az adók fizetése, vagy másnemű kötelezettségek és tartozások alól fölmentvén, vagy fényes szabadalmakkal kitüntetvén, mi az adományozónak — azt hitték — semmibe sem került, de vajmi sokba a hazának és nemzetnek, annak boldogságába, miután ennek alapja a rend és jogegyenlőség; mit a következő évek története bőven, véresen igazol.

A napról napra szegényebbé — s mi ezzel jární szokott — erkölestelenebbé vált nép szenvedéseinek és kicsapongásainak látására, — Szalay szavai — a papság avval vélte orvosolni a bajt, ha II. Endre által az 1222-iki arany bullát némi módosításokkal újra kiadatja; úgy hívé, hogy ezután egyszeremind eljéjt veheti azon zsarolásoknak, melyeket a közjövödelmek bérlelőivel szövetkezett némely főuraktól önmaga is szenvedett. ²⁾ És így született meg Endrének 1231-iki második Decrétuma. ³⁾

Ennek I-ső cikke az 1222-ivel majdnem teljesen megegyezik. ⁴⁾ A III. c. meghatározza, hogy „ha a nádor roszul kezelné a király és ország ügyeit a rendek kérni fognak minket, és kelyébe tetszésünk szerint, jobbat rendelni, és kérelmeiknek engedni fogunk.“

¹⁾ U. o. 426. lap. 2. szám.

²⁾ Magy. Tört. II. 20. lap.

³⁾ Eudlichernél 428—433. II.

⁴⁾ Sed si nos non possumus interesse, Palatinus interesse teneatur et vice nostra causas audiat, et omnes servientes nostri, et alii qui volunt libere et sine timore illuc conveniant.

Ezen cikk kifejezést adott a rendek régi ohajának, a nádor választási jogát maguk számára megszerezni. ¹⁾ Ez esetben azonban kénytelenek voltak beérni a nyert consultativum votummal, melylyel azután éltek-e vagy sem, bizonytalan; az azonban bizonyos, hogy II. Endre utódai nemigen engedték magukat a nádor szabad elmozdíthatási jogukban korlátoztatni.

A XVII-ik cikk az 1222: 8-at így módosítja: „A nádor az ország minden lakosai fölött kivétel nélkül bíraskodjék, kivéve az egyházi személyeket és papokat, házassági, jegyajándoki és egyházi ügyeket, bármily tekintetben tartozzanak ezek az egyházi törvény-szék elé.” ²⁾ Az 1222. VIII. c. végső részét az 1231. XVIII. és XIX-ben találjuk. ³⁾ —

Papirosban és írásban — ismét Szalaynak szép szavait adjuk — nem rejlik végrehajtási erő, ha mindjárt a bölcsesség és erény betűivel volnának aláírva; az erő egyedül a nemzet jellemében székelhetett volna, mely Endre kormánya alatt rút satnyulásnak indult. Azok, kik az arany bullának egyetlenegy pontját sem tartották meg, az 1231-ik rendelkezéseknek is hálóját csakhamar széttépték. ⁴⁾ Az esztergomi érsek ennél fogva kényszerítve látta magát élni azon hatalommal, melylyel őt az 1231-ik törvénykönyv bevezetésében maga a király felruházá, s kimondá

¹⁾ Si Palatinus interim male administraverit negotia regis et regni supplicabunt nobis, et loco eius constituemus alium meliorem, quem nos volumus, et nos precibus eorum annuamus.

²⁾ Palatinus vero omnes homines indifferenter discutiatur, praeter, personas ecclesiasticas et clericos, et praeter causas matrimoniales et dotales et alias ecclesiasticas causas quacumque ratione videntur ad ecclesiasticum examen pertinere.

³⁾ Causae nobilium quae ad perditionem capitis vel destructionem possessionum eorundem pertinent sine consensu regis per nullos iudices terminentur.

Palatinus iudices Vicarios non habeat nisi unum in curia sua, et caveat diligenter ne contra praesens statutum aliquem iudicet vel condemnet.

⁴⁾ Magy. Tört. II. 21. lap.

Endrére az egyházi átkot. A király ezen mindenképen kényelmetlen teherrel minden áron megmenekülni igyekezett, mi sikerült is neki, miután 1232-ben több főpap, főúr és Jakab praenestei püspök s pápai követ jelenlétében Beregh erdejében esküt tett le „az ország reformatiójáról,” melynek V-ik pontjában ezen tárgyunkat érdeklő sorokat olvassuk: „Ígérjük magunk és utódjainkért, hogy minden évben vagy a nádort, vagy jobbágyaink közül más valakit fogunk rendelni... kit esküvel kötelezünk, hogy rendeletünket ezek nyomán hűségesen foganatosítsa.”¹⁾

Mielőtt II. Endre kormányától megválnánk, mint érdekeset megemlítsük, hogy „Imre Isten kegyelméből nádorispán,” egy 1224-iki oklevelében megparancsolá („praecepimus”), hogy a borilletekeket szedők, ezt szent Mária (kedhelyi) monostorától beszédni ne merészeljék; ²⁾ mi bizonyossága annak, mit már fölebb is megemlítettünk, hogy a nádorok az adók, tizedek és általán az egész pénzügyre is birtak hivatalos befolyással. Ugyanezen évben „Jula Isten kegyelméből nádorispán,” egyik oklevelében elmondván, „hogy az egész budai káptalan tőlünk alázatosan kérte.... hogy a birtokukban levő halastóhoz.... embereinkből küldenénk egyet, ki ott körültekintvén a régi határokhoz újakat tenne,” azt Sebestyén pap által valóban megtekintetvén, s meghatároztatván, oklevelében újból megerősíti. ³⁾

A II. Endrét követő korból igen számos érdekes

¹⁾ Prommittius per nos et successores nostros singulis annis constituere et dare Palatinum vel alium de jobbágyionibus nostris, quem facimus jurare quod mandatum nostrum secundum ista fideliter implebit; vagy mint Szalay helyesen értelmezi: „hogy a nádor vagy más e végre megbízandó főhivatalnok a zsidókat és saracénusokat szemmel fogja tartani s ellenők az illető megyebeli püspököknek mindenben segédére leszzen. M. T. II. 24. lap. Endlicher 496.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. III. I. 459. I.

³⁾ U. o. III. 471. I.

és fontos oklevél maradt reánk, melyekből a nádor hatáskörének majdnem teljes rajzát lehet összeállítani.

Tudjuk ezekből, hogy a nádor bíraskodott az országban birtokok perék fölött.¹⁾ Különös jelenséggé kiemeljük e tekintetben 1255, 1256 és 1257-ből, azt, hogy IV. Béla az elődei által tulzott bőkezűséggel eladományozott jószágok visszavétele, vagy az ezen intézkedés folytán származott perék elintézése végett a nádor vagy maga, vagy még egy más — egyházi férfi — kíséretében „speciali mandato“ küldetett ki.²⁾ 1270-ben szokásba kezdte jönni, hogy a nádorok ezen ügyekre bírákat neveztek ki, kik azután eljárásuk eredményéről jelentést tettek.³⁾

Oly eset is fordul elő, midőn a nádor az országbíróval együtt küldetett ki.⁴⁾ Sőt még a király által igazságtalanul lefoglalt javak ellen is hatalmában állott pert indítani, ilyenkor azonban, mint az 1267: 3. tc. rendelé nem a király személye, hanem a királyi fiscus tekintetett alperesnek.⁵⁾

Bíraskodtak a nádorok bűntények fölött, és pedig többnyire, de nem kivétel nélkül, a megyei gyűléseken a „proclamatae“ nevezetű „Congregatio“kon. Hogy ezek már első királyaink alatt divatoztak, már fölebb láttuk; tudjuk egyszersmind III. Bélának 1190-iki okleveléből, hogy ezek részint általáno-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 96. 1237—139. 1338—167. 9. 1279—270. 1270—442. 1246 — IV. 2. 186. 1252. — VII. 1. C. C. X.C. sz. 1268 — VIII. 1. 597. 1315 — VIII. 2. 98. 1318 — Fasc. 1544 n. 1. F. 1597 n. 11. Fasc. 36. n. 7. Fasc. 513. n. 78. F. 754. n. 4. F. 454. n. 3. kam. levéltár szat.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 328. 9. 368. 488. Bartal Comment. II. k. Mantissa III. X. XVI. s. k. k. II.

³⁾ Fejér Cod. Diplom. V. 2. 293. 417. II. Például 1310 febr. 24-én a Várad előfoki prépost levelében olvassuk, quod Andrea — ab una parto, Paulo — ab altera, presentibus his viris videlicet Emerico filio Renoldy vice et nomine Kopoz Palatini ad hoc factum deputato. — k. kamara. N. R. A. fars. 1688. n. 2. §.2.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. V. 3. 1721. 1285 év.

⁵⁾ U. O. IX. 2. 116. I. 1351 év; IX. 6. 231. lap. 1400. év.

sak (generales) részint részletesek (speciales, particulares) voltak. Így ítelt a nádor 1244-ben a veszprémi királyi udvarnokok rablóí fölött, a mely bíraskodásról szóló oklevél két oknál fogva nevezetes: először mert kétségkívülvé teszi azon fölebbi állításunkat, hogy ezen gyűléseken a bűntényeknek valósággal megtörténte és minőségének, egyszóval a tényállásnak megállapítása a rendes bíró, vagy pedig az összegyűlt nép és illetőleg annak választott képviselőihez tartozott, a nádor egyedül a törvény alkalmazása és a büntetés meghatározására szorítkozván. Kitűnik ez László nádor oklevelének ezen szavaiból: „Midőn pedig a határnap kitűzetvén, mindkét fél előttünk megjelent; a fölebb említett udvarnokok a megnevezett embereket (érti a rablókat) számos nemes, több helység és különösen a boldog emlékeztű Renáld veszprémi ispán és udvarbírája leveleinek bizonyosságával, kiknek ítélőszéke előtt lopás bűntényében elmarasztaltattak, nyilván és törvényesen rablóknak és tolvajoknak bizonyították. Mi tehát a bíraskodás rendje szerint cselekedvén, az isteni irgáom közbenjárása által, ily ítéletet hoztunk sat.“¹⁾ De nevezetes ez másodszor azért is, mert ezen okmány első előttem ismert példáját mutatja föl annak, hogy a nádor a királytól „alázatosan és szorgalmasan esedezett, kegyeskednék az általa törvényesen hozott ítéletet megerősíteni;“²⁾ értve természetesen itt oly ügyeket, melyek a nádor rendes hatáskörén belül estek, mert ha az a király különös megbízásából járt el bizo-

¹⁾ Cum autem in assignato a nobis termino utraque pars in nostra fuisset constituta praesentia supradicti Udvarnoci praenominatos homines testimonio plurimorum nobilium, multarum villarum, et maxime per litteras bonae memoriae Renoldy Vesprimiensis comitis et per curialem comitem eius, in quorum praesentia super causa furti remanserunt manifeste et legitime illos esse latrones et fures probaverunt. Nos igitur iudicii ordine procedentes, misericordia divina mediante talem sententiam facientes sat.“

²⁾ Postulavit diligenter et devote ut legitime latam sententiam ipsius dignaremur confirmare. Fejér Cod. Diplom. I. 309. V. 6. 2. 407. IV. 3. 464. II.

nyos ügyben, a hozott ítélet megerősítését tőle kikérni természetesen soha el nem mulaszthatta. ¹⁾

Gyakran történt meg az is, hogy a nádor a bűntények fölötti bíraskodás végett a király által az egész országterületére általános kiküldetést nyert. Így Dénes nádor 1275-ben, midőn így ír: „László Magyarország főnséges királyának parancsa és az ország nagyjainak tanácsából a gonosztevők elítélésére kiküldettünk;“ ²⁾ hasonló módon ír Máté nádor is 1278-ban: „Magyarország kitűnő királya főnségének és az ország nagyjainak megegyezése és tanácsával minket kegyelméből a nádori méltóságra fölmagasztalván és helyettesévé nevezvén királyi tekintélyének gyámolításával: országának részeiben a tolvajok, rablók, pusztítók és egyéb gonosztevőknek illő büntetése és fékezésére; nemesi, jobbágyi, vári, egyházi és udvarnoki elfoglalt és elidegenített földek, birtokok és jogok megítélésére kiküldött.“ ³⁾ És 1286-ban is „Mokanus nádor a király meghagyása és parancsából az egész országban a tolvajok és gonosztevők“ fékezésére kiküldetett. ⁴⁾

A Congregatiókra vonatkozólag nagyérdekűek Dénes nádor már fölebb említett oklevelének ezen sorai is: „Midőn..... a gonosztevők elítélésére kiküldet-

¹⁾ Több példa Bartalnál II. k. Mantissa III. X. XIV. II.

²⁾ Cum ex praecepto domini Ladislai serenissimi Regis Hungariae et ex Consilio Baronum totius regni ad condemnandos malefactores fulsemus ingressi“ sat. Fejér Cod. Dipl. V. 2. 137. l.

³⁾ Dominus noster inclytus Rex Hungariae excellentiae suae et suorum Baronum consensu ac consilio nos suo magnitudinis gratia— Palatinatu sublimando et vices suas committens, auctoritate sua regia dignando fulciri, per districtum sui regni fures, latrones, devastatores et alios malefactores meritoria ultione vendicare et compensare, terras, possessiones, iura nobilium, jobbágyonum castrorum, ecclesiarum, udvarnycorum et aliorum quorumvis hominum alienatas, occupatas quoque nomine in hoc regni sui disturbio non iusto possessorum, mississet indicare,* sat. Fejér Cod. Dipl. V. 2. 477. lap.

⁴⁾ Mokanus Palatinus ex praecepto et mandato Domini Regis per ambitum regni sui ad comperendos fures et malefactores missus.“ Fejér C. D. II. 3. 333. l. V. 5. VI. L. 69. l. 1290. év VI. 2. 197. 389. II. sat.

tünk, végre Szala vármegyében a gyülekezésben hol összejöttek a nemesek mind, a várjobbágyok, egyházak népei és mások is, Jurk fiai.... tolvajok, rablók és gonosztevőknek vádolták.“¹⁾ Ezekre nézve rendelé III. Endre 1291-iki Decretumának 14-ik cikkelye: „Ha a nádor országunkban bíraskodás végett távozik, minden megyében négy kiküldött bíró a megyeispánnal menni és bíraskodni tartozik. — Ha pedig a nádor helytelenül eljárni szándékoznék, ugyanazon négy ember az ispánnal együtt ezt megakadályozni, s a dologról minket tudósítani tartoznak.“²⁾

Ugyanezen tárgyban két határozatot tartalmaznak az 1298-iki „Comstitutiones Praelatorum et nobilium.“ És pedig a 26. cikk elhatározza, hogy „minden úgy a nádor által eldöntessék, ha a megyékben bíraskodik, ha pedig nem a megye ispánjai elé terjesztessék.“³⁾ És a 29-ik cikkely: „Elhatároztuk, hogy a nádor a mezőkön és nyílt téreken, nem pedig helységek és városokban bíraskodjék, tavasz, nyári és őszi, nem pedig téli időben.“⁴⁾

A vegyes házból származott királyok korában a Congregatiókön többször „a király küldöttein á-

¹⁾ Cum.... ad condemnandos malefactores fuissimus ingressi, eandem in Comitatu Saladiensi in Congregationis Collegio ubi universi nobiles et jobbagiones Castri et Ecclesiarum et alii convenerant, filii Jurk.... esse fures, latrones et per omni malefactores exstiterunt accusati, publice proclamando“ sat. Fajér C. D. V. 2. 137. l. 1273. év.

²⁾ Si Palatinus ad faciendum iudicium in regno nostro processerit, in qualibet provincia quatuor iudices deputati cum Comite Parochiali ire et iudicare debeant. — Si vero Palatinus solummodo procedere intenderit fidem quatuor homines cum Comite ipsorum prohibere et nobis intimare teneantur. Endlichernél 617. 8. ll.

³⁾ Statuimus etiam potentum vel impotentum aliquas provincias commetaneas duas vel plures aut etiam unam committat iudicandas, sed omnes causas ad Palatinum dum provincias indicat, vel tunc dum non indicat ad Parochiales Comites referantur.

⁴⁾ Statuimus etiam quod Palatinus castra tenendo in campis et conventibus, et non in villis et civitatibus iudicare debeat, tempore vernali, aestivali et autumnali, non hiemali. Endlichernél 633. 4. ll.

dori jogokkal fölíránháza¹⁾ is elnökölték ugyan; leggyakrabban azonban mégis a nádorok által hivattak össze és általuk tartattak meg²⁾; egyes esetekben a király különös meghagyása és megbízása folytán is.³⁾

Megtörtént igen gyakran az is, hogy több és illetőleg két megyének népe jött össze egy időben és ugyanazon helyen, ezen gyűlések meg tartása végett Igy például Nográd és Hont,⁴⁾ Szatmár és Ugocsa⁵⁾ Szabolcs és Beregh⁶⁾ Abaúj és Sáros⁷⁾, Kewe és Torontál⁸⁾, Mosony és Pozsony, Komárom és Győr.⁹⁾

Ezen Congregatiókön a megjelenés jogával bírtak az illető megyének, vagy megyéknek lakosai mind. kivétel nélkül, különösen pedig a nemesek.¹⁰⁾ Segédei voltak itt a nádornak a „iudices nobilium“ és „iurati assessores“¹¹⁾ kiknek véleményét a szőnyegre hozott

¹⁾ Missi regia palatinalique auctoritate instructi. Fejér C. D. VIII. 1. 597. 1315. — VIII. 2. 98. 1318. — VIII. 7. 319. L. Bartal III. 35. lap. sat.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 2. 119. 1331—62. 1357—IX. 3. 115. 1359—IX. 7. 250. IX. 4. 150. IX. 6. 136. VIII. 7. 232—X. 6. 238. sat.

³⁾ Például: „Nos Ladislaus Palatinus... quod in congregatione nostra generali, . . . celebrata Magister Joannes . . . Procurator et Syndicus Regiae Majestatis generalis ad quaelibet iura regalia et regalia repetenda nobiscum per totum ambitum regni ad congregationes generales in toto regno per nos celebrandas per ipsum Dominum Regem deputatus. 1372. Kamarában. Fasc. 12. n. 55. „In congregatione generali . . . ex speciali commissione regia . . . celebrata. 1397. Clar. Poson. Fasc. 43. n. 32. Fasc. 383. n. 41.

⁴⁾ Fejér C. D. IX. 2. 222. l. sat.

⁵⁾ U. o. IX. 1. 551. l. sat.

⁶⁾ U. o. IX. 1. 546. l. sat.

⁷⁾ U. o. IX. 1. 550. l. sat.

⁸⁾ U. o. IX. 1. 717. l. sat.

⁹⁾ Bartal Comment. II. k. Mantissa XXI. lap.

¹⁰⁾ 1233. In congregatione nostra nobilium de Ujvár . . . secundum regni consuetudinem approbatam celebrata in praesentia omnium nobilium. Fejér C. D. IX. 1. 7. VIII. 2. 487. ll.

¹¹⁾ Fejér VIII. 5. 275. l. Willermus Palatinus . . . in quadam nostra Congregatione . . . cum iudicibus nobilium, iuratis assessores, universisque nobilibus in praedicta nostra Congregatione nobiscum assidentibus iudicantes commisimus.

ügyek iránt kikérni tartozott.¹⁾ A szőnyegre hozott ügyek, nem voltak sem kizárólag bűntények sem birtok perek, hanem mindenneműek és különfélék.²⁾

A mi még a bűntények fölötti bíráskodásra vonatkozik, szól erről az 1405: 5. tc. világosan körülírva azt, s hivatkozva azon „az elődök által megtartott régi szokáson“ alapuló eljárási módra, mely szerint a nádor „a congregatiókön és általános ítélőszékeken mindenrendű tolvajokat, latrokat és más egyéb gonosztevőket itélni, kárhozatni és megbüntetni szokott;“ mely büntetéseket ha a nádor hatalmába keríteni és megbüntetni képes nem volna, ezt körlevél által az ország bíráinak tudtul adni tartozik (1. §). Az 1439: 5. tc. értelmében a hatalmaskodás bűntényében vádlottakat csak a nádor vagy országbírónak áll jogában elmarasztalni. A nádor a büntetéseket úgy látszik a hozott ítélet után önmaga elfogatni és talán saját börtöneiben elzárva is tartani szokta. Erre utal legalább a IV. Béla által az esztergonni érsekség részére

¹⁾ Fejér XIII. 1. 2521. 1308. Kopasz nádor: „Consilio et consentientibus quatuor iudicum et universorum nobilium de Zathmár. VIII. 4. 548. l. 1341. l. év Willermus . . . cumque nos iudices nobilium, iuratos assessores, et universos nobiles interrogassemus sat.

²⁾ Fejér Cod. D. IX. 4. 101. l. IX. 5. 49. 75. 78. II. VIII. 4. 593. l. 1342: „In diversis congregationibus — ir a nádor — magnif. Dominorum J. Drugeth et Willermi nunc Palatinorum in Comitatu Huntensi pro compescendis furibus et latronibus et qualicunque nocturnitatis arte suos victus quaerentibus, celebratis sat. IX. 7. 488. l. 1381. év Gara M. nádor írja: „Cum nos regia Celsitudo multiplicatis malefactoribus et regni sui deprædatoribus ad quoslibet Comitatus regni sui Congregationes generales faciendas sua regia auctoritate nostrique Palatinatus debito requirente destinasset. Nos igitur inter cæteros Hungariae Comitatus universalitati nobilium et aliorum cuiusvis status, conditionis hominum Gumur et de Turna Comitatum pro compescendis furibus latronibus et quibuscumque malefactoribus extirpandis; cuilibetque quaerelanti iustitia reparanda congregati . . . Congregationem celebrassemus generalem . . . Nos simul cum Vice Comitibus, iudicibus nobilium ac iuratis assessoribus pari arbitrio decernimus. Nos itaque Vice comites, iudices Nobilium, iuratique assessores . . . Congregationi ipsius Domini Palatini interfuimus omnia communi ordinantes consensu.

adott azon kiváltság, mely szerint a nádor a nála elfogottakat az érseki bírák követelésére azoknak kiadni tartozott. ¹⁾

A nádor ezen oly széles terjedelmű bíráskodási jogát és illetőleg kötelességét nemcsak a vidéken tartott Congregatiókban gyakorlta, hanem hon is, illetőleg az ország székhelyén, hol kúriájában; mint rendes törvényszéken ítélte, a jelenlevő nemesek, főpapok és főurak tanácsával. ²⁾

Azonban a nádorok ezen hatalma, nem volt sem oly általános, hogy kivételekkel nem találkozniuk sem pedig egészen korlátlan és független. Valamint egyrészt az arany bulla előtt oly gyakori exemptiók azután sem szűntek meg ³⁾, úgy az peres feleknek mindenkor nyitva állott az út az ítéletet a királyhoz follebezni, mint ez nem ritkán meg is történt. ⁴⁾

¹⁾ Et si Palatinus vel iudex Ecclesie Strigoniensis apud Palatinum regni — eodem (érti a gonosztevőket) captos esse censerint eodem ecclesiae ipsius palatino ad iudicium tradere tenetur sine mora. Endlichernél 502. lap. 9. pont.

²⁾ Fejér C. D. VIII. 2. 672. l. 1325. Fülöp nádor: Nos vero cum quam plurimis nobilibus, nobiscum pro tribunali sedentibus... decrevimus. IX. 2. 116. l. 1361. Miklós nádor: Nobis... in sede nostra iudicialia sedentibus causales processus quorumlibet litigantium ex diversis partibus Regni Hungariae in nostram — praesentiam confluentium. IX. 6. 761. l. 1425. Nicolaus de Gara... nobis una cum regni nobilibus, in sede nostra iudicialia sedendo. U. o. X. l. 600. 1397. Bubek Pál: Nobis cum regni nobilibus sat.

³⁾ Így IV. Béla 1238-ban a szombathelyi telepeseket Endlicher 445. l. 4. p., — a karkói s chrapendőrfi valamint sok másokat is. U. o. 447. l. 1. p. 450. 2. 7. 460. 9. 472. 483. II. Esztergomi sz. Adalbert egyházát: „Nullus Palatinorum... civis, nobiles exercitantes, conditionarios, hospites, rusticos, villanos et inquilinos... possit vel valeat iudicare Fejér C. D. IV. 1. 385. l. 8. 408. l. 1330. Possessio Bathor ab omni iurisdictione, iudicatu, et potestate Palatini nostri, seu Palatinatus Regni Hungariae... sit exempta. Azonban ezen exemptiókban igen gyakran nem foglaltattak be a birtokperek, mint Fejér C. D. IX. 2. 271. l. 1363. Lajos király a borosmonostori apátságot a sopronyi ispánon kívül minden más bíró hatósága alól kivévén megjegyzi: exceptis solum factis possessio maris, quae iudicio solum Palatini vel Iudicis Curiae de regni nostri consuetudine reservamus.

⁴⁾ Fejér Cod. Diplom. IV. 1. 139. lap. 1238. év: Qui jobbagyiones

A nádornak az eddigiekben felsorolt jogain és kötelmeihez mint emlékeinkből tudjuk, tartozott még: a határok törvényes erővel bíró kijelölése, az elévülteknek megújítása, minek eszközzésére embereit szokta volt kiküldeni a hely színére. ¹⁾ Hiteles és törvényes erejű bizonyítványokat adtak ki a nádorok; ²⁾ okleveleket, szabadalmakat és kiváltságokat átírtak, s hitelesítették és megerősítették. ³⁾

A nádornak tartozott hivatalához különös esetekben az ujon kinevezetteket, vagy azokat, kik új adományokat nyertek hivataluk és illetőleg birtokukba bevezetni és beigtatni, ⁴⁾ vagy azokat megbízottaik által bevezettetni és beigtattatni. ⁵⁾

Ők ítélték a kegyuri jogok körül támadt perekben ⁶⁾; adtak megbízásokat a közigazgatás közgei: a főispányok és vármegyék, valamint hiteles helyek, mint káptalanok és konventeknek különféle ügyek elintézésére, melyekről azután az illetők a nádornak jelentést tenni köteleztettek, ki az ügyet ennek alapján azután véglegesen elintézte vagy elintéztette. ⁷⁾

et civiles intellecta causae suae damnatione saepius a nostri iudicii sententia vana aufugientes praesumptione ad nostrum semper iudicium a Domino Rege sunt transmissi. — Míg Károly kir. Drugeth nádornak Lóránd ispán ügyben hozott ítéletét megváltoztatja. VIII. 4. 369. 1339.

¹⁾ *Per hominem nostrum* IV. 1. 254. IV. 2. 258. VIII. 6. 160. 173. X. 6. 318. Bartal Comm. II. Mantissa. XII. lap.

²⁾ Fejér IX. 4. 252. IX. 6. 163. I X 6. 240. 504. 581. 769. 1

³⁾ Fejér IV. 2. 56. V. 3. 385. IX. 4. 202. 314. IX. 5. 432. IX. 6. 114 X. 6. 169. 378. 58. 5. 683. sat.

⁴⁾ Így rendelé V. István az esztergomi káptalant in duarum portionum tributi possessionem... per Moys Palatinum introduci. Fejér Cod. Dipl. VI. 120. Hasonlóképen III. László az esztergomi érseket Esztergom megye főispáni hivatalába és ismét a esztergomi káptalant bizonyos adó birtokába a nádor által rendelé bevezettetni. *Ut eodem in huiusmodi corporalem possessionem — írja a nádor — Comitatus et tributi introducere deberemus.*

⁵⁾ Fejér C. D. IX. 4. 76. 97. 375. II.

⁶⁾ Fejér C. D. IX. 1. 163—166. II. 1343 év sat.

⁷⁾ U. a. IX. 6. 49. 189. X. 2. 221. X. 4. 451. X. 4. 451. X. 5. 349. X. 6. 168. Kamarai levéltár Pasc. 1671. n. 1. f. 941. k. 24. F. 498. n. 26. F. 40. n. 4.

A nádort szokta volt a király megbízni nagy fontosságú és rendkívüli ügyekben. Így működött az IV. Béla alatt a korona s a várjóságok visszaszedésében; így küldetett ki 1247-ben „Béla király parancsából“ „az ország némely nehezebb ügyeinek elintézésére;“¹⁾ így járt el mint királyi biztos a fölösleges nagy számú tihanyi „lovag jobbágyság“ leszállításában.²⁾ Az 1298: 9. tc. pedig a királyi engedelem nélkül épült váraknak leromboltatását, s azon földeknek, melyeken épültek a korona részére való lefoglaltatását a nádorra bízta.³⁾

A külhatalmak s azok követivel érintkezések és alkudozásokban is kétségkívül nem jelentéktelen része volt az országos első főhivatalnak. Utal erre az is, mit 1260-ben Ottokár cseh király ír a pápának, hogy „jobbna láta királya vérének részesei és közelei Magyarország királya és királynéjával a Róland nádor által előterjesztett alapon a békét megkötni.“⁴⁾

Mily viszonyban volt ezen századokban a nádorispáni hivatal a hadügyhöz, ezt részleteiben meghatározni hiteles adatok hiányában igen nehéz. Annyi mind az, mit tudunk, hogy a nádorok gyakran valának kisebb nagyobb hadjáratokban vezérek,⁵⁾ vagy ha a sereg élén a király állott annak segédei és kísérei. Bizonyítják ezt királyaink nádorainknak adott adománylevelei, melyekben ezeknek a harci téren ki-

¹⁾ Pro quibusdam arduis regni negotiis procurandis de mandato Belae regis. Fejér C. D. IV. 1. 457. l.

²⁾ Fejér C. D. VII. 1. 117. lap.

³⁾ Endlichernél 693. lap.

⁴⁾ Crebro avavioris sunt amicitiae post inimicarum causas ad concordiam restitutae cum participibus et proximis alti sanguinis nostri, dictis Ungariae regibus et domina regina et iuvene rege secundum oblata nobis a magno comite Rolando de Pesonio formam maluimus pacis reformare foedera. Fejér VII. 1. 18. l.

⁵⁾ Bela misit majorem Comitem suum cum exercitu Palatinum. Rogerius carm. mis. XIV. XVI. Schwandt. I. 493. 5. ll.

vívott érdemei is igen gyakran méltányoltatnak. ¹⁾ Fejérnek nézete, hogy a nádorok már ezen korban is rendes és állandó fővezérei és főkapitányai valának nemzeti haderőnek, mire szerinte utal a Bán ispán elnevezés is. ²⁾

A mi később törvény értelmében megállapított, az gyakorlatban megtörtént már ezen korban is, hogy t. i. a királynak az országból távolléte alatt a nádor annak helytartója volt. Zsigmond király 1414-ben hosszabb időre távozván az országból a nádort és az esztergomi érseket — valószínűleg amazt kiválólág az állami, ezt pedig az egyházi ügyek teljeshatalmú fővezetésére — nevezé ki királyi helytartóinak. „Kormányzóink, helyetteseinknek tesszük, választjuk, rendeljük őket;“ ezen rendkívüli hatalmukat hat pontban összefoglalván, mely 1. a legfőbb bíraskodás, 2. a pénzügyek legfőbb kezelése, 3. a hivatalok betöltése, a hivatalnokok kinevezése és feleletre vonása, 4. a királyi városok által fizetett összegekkel rendelkezés, 5. az adók kivétele és 6. a kegyelem jogára terjedett ki. ³⁾ Miért is azonkori oklevelekben a nádor címei között a k. helytartóság is diszlik. ⁴⁾

Ezen korszakban lett a nádori hivatallal a kunok főbírájának tiszte is összekapcsolva, minek első nyomát és példáját 1270-ben találom, Mózes nádornak egy kiváltság levelében ⁵⁾ és ezen időtől fogva napjainkig viselték a nádorok ezen hivatalt. ⁶⁾

¹⁾ Kamarai levéltár: 1269 év n. r. a. fasc. 333 n. 17. f. 1533 n. 33. 1290. év; f. 17. n. 15; f. 1504 n. 16. 18. 1294 év.

²⁾ Fejér C. D. X. 6. Az előszóban 7. l.

³⁾ Pray Hist. Reg. Hung. II. 2141. Katona Hist. Crit. XII. 1461. Fejér Cod. Dip. X. 8. 546—551 ll.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. X. 6. 85. l. 1418. év Kamarai lev. fasc. 422. n. 31. 1417. év.

⁵⁾ Endlichernél 521. l. Fejér Cod. Dipl. V. l. 21. l.

⁶⁾ Fejér Cod. Dipl. V. 2. 49. 98. VI. 2. 46. ll. sat. Azonban még sem kivétel nélkül. Vannak ugyanis esetek midőn nem nádorok bírák ezen tiszttal és címmel. Így 1316. Zéche Tamás. Kamarai levéltár f. 2. n. 32. 1394. Miklós tárnokmester n. r. a. f. 642. n. 25. f. 643 n. 17. 1429. Lőrinc főlovászmester „Comanorum et philistaeorum iudex“ n. r. a. f. 1521. n. 12. és 1434-ben Tallócz Máté f. 395. n. 5.

Ezt először III. László iktatá törvénybe; az 1279-ki „*Constitutio de Cumanis*”ban olvassuk ugyanis „Az sem mellőztük, hogy ugyanazon kún urak, nemesek és a kunok közönsége. az időszerinti nádor ispán bíráskodása alatt fognak állani, ki mindnyájok fölött az ország lakosaival mindenben bíráskodni fog minden nemzetség bírájának hozzájárulásával.”¹⁾ A nádor ezen bíráskodási joga alól csak azon egy eset volt kivéve, ha két kún nemes vérontásért perlekednék, midőn is az első bíróságot a nemzetség bírása, a főlebbezésit pedig a király képezi.²⁾ Találkozunk még „a királynak kunjainak bírása”val is, mi azonban az előbbiétől egészen különbözött.³⁾

Szólanunk kell itt a nádornak azon kiváltságos jogáról, melynek értelmében a koronára szállott javakból harminckét telekig adományozhatott; miután ezen jognak első gyakorlása ezen korszakba esik. Ezen jog eredete körül szétágazók jogtudósaink nézetei. Vannak ugyanis — mint Kelemen⁴⁾ és Frank⁵⁾ — kik a nádori adományok eredetét a Hunyady János mint kormányzónak engedett harminckét telekig terjedő adományozási jogból származtatják,⁶⁾ melyet ezen nézet pártolói szerint az 1486: 10. tc. visszavont ugyan és elvett a nádortól, de azt az ausztriai ház kirá-

¹⁾ Nec hoc praetermittimus quod iudex domini de Cumanis et nobilibus universitatis Camanorum, iudicio Palatini regni nostri qui fuerit pro tempore constitutus subiacebunt, qui qualibet cum incolliaragni nostris in omnibus articulis iudicabit, assidente ei iudice seu principe, qui in generatione qualibet fuerit constitutus.

²⁾ Endlichernél 563. lap.

³⁾ Dezső de Kapla. 1892. Kamara lev. n. r. a. f. 870. h. 13.

⁴⁾ Institutiones juris hung. privati III. 135. l.

⁵⁾ Principia juris civ. Hung. I. 168. l.

⁶⁾ L. Verbőczy Tripart. P. II. T. 14. §. 42. Tévedett tehát Rajcsányi Ádám is, ki 1741. júl. 31-én Mária Teréziához intézett levelében kimutatni törekedett, hogy a nádorok ezen jogukat a k. helytartóktól ezek pedig a Gubernátortól örökölték. L. Kovacsich kéziratát a n. muzeumb. 278. száma.

lyai alatt a helytartósággal az 1567: 26. tc. 4. §. a által visszanyert.

Megdönti, és megcáfolja azonban ezen magában véve nem egészen alaptalannak látszó hypothesis azon körülmény, hogy ismeretesek nádori adománylevelek, melyek a Hunyady János: megelőzött kor nádoraitól származnak, így egy 1417. és másik 1434-ből de sőt e sorok írója találkozott egygyel 1403-ból. ¹⁾ Igen valószínű tehát, hogy ezeknek eredetét Zsigmond király kormányának korába kell helyezni, midőn a nádorok mint már láttuk, az országnak egyszersmind helytartói voltak. Ezen jog ugyan sem az általunk említett 1414-diki sem más valamely oklevélben, különösen és tüzetesen megemlítve nincs, de meglehet, hogy éppen ily határok által korlátoznak értetett azon ott általánosan kifejezett birtok adományozásijog, melylyel különben a német birodalmi vicariusok is birtak. Tudjuk ezt Ruprecht ellenesászárnak egy 1401-ben fiát birodalmi helytartónak nevező okleveléből, melyben öt többi közzött fölruházta azon joggal „hogy a római birodalom minden megürült hűbéreit adományozhassa: az érsekségek, hercegségek, örgrófságok, és a zászlók vagy kardokkal adományoztatni szokott hűbérek kivételével.“ ²⁾ Ezen római közjogi elveket, kétségkívül Zsigmond honosította meg hazánkban, a jogot harminc két telekre szorítván, mely jogot mint érintettük Mátyás V. Decr. 2. 3. 7. 16. ttcc. a nádornak törvénybe igtatott. ³⁾

¹⁾ Nicolaus de Gara.... quod quia universa et singula possessionaria iura.... Nicolai Marczaly Com. Temea.... pro quibusdam notoriis suis culpis... factis et perpetratis.... Jacobo... dedimus donavimus et contulimus jure perempnali perpetuo possidendam... auctoritate regia nobis in hac parte attributa 1403. Kamara levélt. n. r. a. f. 980. n. 26.

²⁾ Omnia et singula feuda romani imperii vacantia. iis cum vacaverint committendi et conferendi ac de illis infeudandi et investiendi: exceptis duntaxat feudis insignibus Archiepiscoporum, ducum, marchionum, et quae cum vexillis seu gladiis conferri consueverant. Consingli OO. omnia I. 880. l.

³⁾ Lásd erről még a következő korszakot. V. Ö. Tudományos Gy. 1836. III. f. 1—10. II. Nagy Gábor: Nádori ajándéklevelek; és Hasznos mulatságok 1836. március 19-iki számában.

Későbbben fogjuk látni, hogy az 1486-iki törvények értelmében, a nádor gyámja volt a kiskorú királynak; ez volt ő már ezen időben is, ámbár nem mindenkor. Így volt ő IV. László királynak gyámja és kiskorúsága ideje alatt az országkormányzója.¹⁾

A nádorok imént felsorolt jogait és kötelmeit nem a szorosabb hanem szélesebb értelemben vett Magyarországban gyakorolták s így Szlavóniában is. Erre vonatkozólag tudjuk egy 1338-iki oklevélből, hogy Miklós mácsói bán, szerémi, bácsi, Valkói, bodrogi és baranyai főispán ezen kormány alatt álló megyéi, — melyeknek egyike pedig a Szlavóniához tartozó Valkói is volt — területére „a király és nádor személyében bírónak küldetett ki.”²⁾ Az általa Valkó megyében tartott congregatióban pedig — önvallomása szerint — „a nádori jogoknál fogva is bírászkodott.”³⁾ Ugyanez kiviláglik nagy Lajos azon okleveléből is, melyben szent Péter posegai, tehát Szlavonia területén levő, kolostorát azon kiváltsággal fölruházá, hogy ennek népe „semmi nemű bíró, sem a nádor sem az országbíró ítélőszéke elé ne vonathassék bármely ügyben;”⁴⁾ azt bizonyítván, hogy ezen kiváltság megadása előtt az a nádor ítélőszéke elé idéztethetett, tehát annak hatósága alá tartozott.⁵⁾ Végre még csak Erzsébet királynénak egy 1342-ben kelt kiváltság levelét említjük, melynek értelmében az a posega megyei Kaproncza és felső s alsó Kamancha helységek lakosait szintén kivételtnek nyilvánítá a nádor hatósága alól.⁶⁾

¹⁾ Cum adhuc dominus rex Ladislaus propter puerilem aetatem non posset ad plenum tam late patentis Regni climata gubernare sat. Kamarai levéltár n. r. a. f. 1533. n. 33.

²⁾ Juxta in persona regia et palatini deputatus est.

³⁾ Jura etiam palatinalia indicassemus. Horváth István Tudom. Gyűjt. 1833. X. 70. lap.

⁴⁾ Coram nullo iudice regni, neque Palatini . . . per quospiam trahi possint in causam.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 7. 158. l.

⁶⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 1. 68. lap.

Volt eset, midőnegy nádor helyett egyszerre több is volt, kettő vagy három is; és pedig az előbbi esetben úgy, hogy az egyiknek hatásköre a Dunán inneni részre a másiké a Dunántúlra terjedt ki. Így 1292. nov. 12-éről kelt egy oklevélben Omodé dunáninneni nádornak nevezetik.¹⁾ 1299-ben pedig július 29-én kelt oklevél szerint II. Lóránt dunántuli,²⁾ Opor pedig dunáninneni nádor volt.³⁾ 1307-ben Károly király oklevele alatt három nádor olvasható aláírva,⁴⁾ 1310-ben pedig ugyanazon időben kettővel találkozunk.⁵⁾—

A nádorokat sokrendű jogaik gyakorlatában és különféle kötelmeik teljesítésében helyettesek és segédek gyámoltották, elfoglaltságukban helyettesítették és helyüket pótolták. Ilyen volt az 1222. 8. és 1231: tt. cc. által törvény értelmében engedményezett Vice Palatinus, vagy más néven Vice Judex Palatini, kikre már IV. Béla is utal midőn a nagy (maius) és kis (minus) Pestlakóit 1244-ben azon kiváltsággal kitünteté „hogy a Vice Palatinusnak akarattjuk ellenére körükben megszállani, vagy fölöttük itélni ne szabadjon.”⁶⁾ Ezek ugyanazon ügyekben bíráskodtak, mint maga a nádor⁷⁾, sőt még Congregatiókat is tartottak⁸⁾; azonban soha sem a hivatalukból eredő hatalomnál fogva és önállóan, hanem mindenkor a nádor személyét képviselve s annak megbízásából. Így Fulöp nádornak albírája, annak

¹⁾ Omodaeus Palatinus Judex citradanubialis ad omnes causas decernendas per Dominum Regem deputatus. Fejér VI. 2. 380.

²⁾ Bolandus ultradanubialis Palatinus.

³⁾ Opor citradanubialis Palatinus Fejér C. D. VII. 5. 502. l.

⁴⁾ Carolus... Omodei, Stephani et Borandi palatinorum dilectorum et fidelium nostrorum consilio. Kamarai levéltár. f. 604. n. 51.

⁵⁾ Kopoz et Omodeus Palatini. Kam. levélt. f. 1552. n. 8. f. 1586. n. 2.

⁶⁾ Vice Palatinus violenter super eos descendere possit nec eos iudicare. Fejér C. D. IV. 1. 47. l. V. 6. 331. 335. 456. IV. 2. 297. 437. IV. 3. 10. 41. 127. VII. 1. CLXXVIII. CCXVIII. 1122. sat.

⁷⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 490. 597. VIII. 3. 783. sat.

⁸⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 1. 553. l. sat.

egyik oklevelét átirván és megerősítvén azt azon záradékkal teszi, hogy az iránt „Urát Fulöp nádort kikérdezni fogja.“¹⁾ És 1399-ben József „nádori albíró“ Saul és Endrefölde birtokának a jászói prépostság részére való visszafoglalásával az egri káptalant megbizva, azt azon megjegyzéssel teszi, „ha pedig ellenmondók találkoznak illő határrapra idézze őket a nádor színe elé; és ezután az egész visszafoglalás rendét írja meg a nádornak.“²⁾ Miből nyilván az következik, hogy az alnádor főnöke nevében adá ezen megbízást a káptalannak, és az is, hogy a nádor és alnádor foruma nem volt különböző.³⁾

Azonban dacára az említett törvények rendeletének, voltak esetek midőn a nádorok, talán az alnádorok elfoglaltsága esetében más helyetteseket is használtak; mint többi között egy 1339-iki oklevél bizonyítja, melyben olvassuk: „Isaac mester a naghiságos Druget Vellermesnek nádor ispánnak és cunoc biráinak ceepe (képe) ez dologra választatott és rendeltetett.“⁴⁾

Segédei pedig valának a „nádori főjegyző“, (Protonotarius regni Palatini)⁵⁾ kit én először 1295-ben találok,⁶⁾ és a „nádori jegyző“⁷⁾; úgy pedig hogy

¹⁾ Dominum nostrum Philippum Palatinum interrogabimus. Fejér-Cod. Dipl. VIII. 2. 298. l.

²⁾ Contradictores vero si qui apparuerint contra eodem citetis ad nostram praesentiam Palatini ad terminum competentem; et post haec totius recuperationis seu facti seriem Palatino rescribatis. Fejér C. D. VIII. 1. 598. l.

³⁾ Examen causae ipso Rege... Regni Vicepalatino consistentibus: Kamarai levélt. 1306. év. fasc. 322. n. 35. 1412. év n. r. a. f. 860. n. 26.

⁴⁾ Fejér C. D. VIII. 4. 424. lap. — Emerico filio Renoldy vice et nomine Kopoz Palatini ad hoc factum deputato. Kam. levélt. n. r. a. f. 1656. n. 2. §. 2.

⁵⁾ 1411-ben: Examen causae ipso Rege.... Paulo Palatinali Protonotario assidentibus. Kamarai levélt. f. 322. n. 35. 1322. év f. 694. n. 6. Fejér IX. 3. 622.

⁶⁾ M. Stephanus Protonotarius Palatini citradanzubialis Omodaci. Fejér VI. I. 380. l.

⁷⁾ 1228. év: Dionisius Dei gratia Palatinus.... datum per manus

amaz többnyire a vidéken járt el a nádor által reá bizott ügyekben, ez pedig inkább a nádori curiában. Továbbá a „nádori korlátnok“ (cancellarius)¹⁾; „a nádor ítéleteinek foganatosítója“ (Judiciorum Palatinalium exactor)²⁾; „a nádor ember“ (Homo Palatini)³⁾ a „nádor udvar bírāja“ (Curialis Comes Palatini)⁴⁾ és az „udvari ifjak“ (Juvenis aulae nostrae specialis.)⁵⁾

A nádornak volt már az első századokban hivatalos kettős pecsétje, melynek őrizete és kezelése a nádori protonotáriusra volt bízva, ki azt, ha a nádor cúriájából távozott nem hagyta hon, hanem magával vitte, vagy legalább másnak nem adta át, miért is ily esetekben a nádor az okleveleket vagy saját magán, vagy pedig valamely más netán jelenlevő országos főbíró pecsétjével erősíté.⁶⁾ Minden nádor midőn hivatalát elfoglalta új pecsétet kapott.⁷⁾ A magán pe-

Mathel nostri notarii . . . Kamarai levélt. n. r. a. f. 200. n. 4. 1306. év : f. 689. n. 6. 1306. év : Joannes Palatinus Notarium suum M. Bartholomaeum pro quadam fassione plenipotentiatum reddit. n. r. a. f. 689. n. 6. Fejér IX. 7. 337. sat.

¹⁾ 1299. Rolandi Palatini annularis sui sigilli Cancellarius M. Michael ad reambulationem certae litigiosae terrae peragendam specialiter transmissus. K. lt. n. r. a. f. 462. n. 4.

²⁾ 1341 : M. Dama Exactor Judiciorum Palatinalium, . . . in Comitatu Zaladiensí per eum deputatus K. lt. f. 1698. n. 39. 1423. év Nos Cornelius exactor judiciorum . . . Regni Hung. Palatini in congregatione sua generali per ipsum constitutus . . . coram nobis in curia regis ordine iudiciario convictus existit. Fejér X. 6. 529.

³⁾ 1265. K. lt. n. r. a. f. 1587. n. 6. Cum homine palatini Rulandi.

⁴⁾ 1228. év : Bot et frater eius . . . una cum Curiali Comite Palatini Comitís nomine Benta. K. lt. Monial. Poson f. 56. n. 1.

⁵⁾ 1342. év : Nos Nicolaus Palatinus . . . ad ipsam possessionariam portionem divisionem, sequestrationem, Symonem . . . juvenem aulae nostrae specialem . . . duxeramus transmittendos. K. lt. f. 729. n. 66.

⁶⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 4. 314. l. Praesentes autem propter absentiam M. Jacobi protonotarii nostri sigillorumque nostrorum apud ipsum habitorem, sigillo Emerici Vojvodae Transilvaniae fecimus, consignari. — IX. 7. 808. IX. 6. 621. IX. 8. 81. 445. IX. 6. 156. 238. XI. 67. l.

⁷⁾ Fejér Cod. D. VIII. 7. 344. 1342. év Miklós nádor írja : Et quia sigillum Palatinatus tunc adhuc non habebamus ideo praesente a sigillo

csétet vagy pecsét gyűrűt a nádori korlátnok őrizé. ¹⁾

Végre, hogy teljes képét birjuk a nádor ispán hátskörének ezen korban, szólnunk kell még röviden arról, fáradalmai mint jutalmaztattak meg, azaz fizetése és illetőleg jövedelméről.

Mindenelőtt tudva levő dolog, hogy ha a nádor hivatalos minőségben a vidékre távozott, a lakosok befogadni, azaz szállással és szükséges élelmiszerekkel őt és kíséretét ellátni köteleztettek. Nem birunk ugyan positiv törvénnyel, mely ez iránt rendelkezne, azonban igen gyakran találkozunk esetekkel, midőn egyesek és testületek fölmentettek ezen tartozások alól; fölmentettek névszerint „descensus, exactiones, expensae, collectae et contributiones alól;“ ²⁾ azoknak tehát kik ily kiváltsággal nem bírtak azokra természetesen kötelezve kelle lenni.

Jövedelmeik legnagyobb részét az általok eligazított és eldöntött egyes peres ügyeknél vett bírságok képezték; az összes perköltségek harmadrésze ugyanis a nádort illeté. ³⁾

nostro priori fecimus consignari. — Kamarai levéltár 1227. év f. 593. n. 84. 1256. év f. 401. n. 26. 1265. év f. 1587. n. 6. 1278. év f. 402. n. 33. 1289. év f. 559. n. 22. 1299. év n. r. a. f. 1588. n. 5. f. 462. n. 4. Ezen korból a következő évekből birunk nádori pecsétet 1401. 1368. 1435. 1381. 1376. 1449. 1482. 1258. 1374. 1516. 1399. 1311. 1465. 1253. 1349. 1289. 1390. 1393. 1278. 1250. 1293. 1250. 1293. 1307. 1340. 1289. sat.

¹⁾ Rolandi Palatini annularis sui sigilli Cancellarius K. lt. f. 462. n. 4. 1299. év.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 381. VIII. 6. 119. IX. 1. 56.

³⁾ Fejér C. D. IX. 3. 335. 1. Solutionem quorundam sedecim florenorum in cuiusdam possessionis redemptionem et duam tertiam partem duppliciter sedecim florenorum in nostram scilicet iudiciariam cedentes portionem, dictum dupplum, cum eiusdem dupplo nobis persolvere teneatur. 515. 1. Duas partes iudiciorum trium marcarum. IX. 6. 14. 1. Quatuor perticaspanni virgulati Berken vocati. 398. 1. Duas partes iudicii trium marcarum dupplatam cum dupplo dupplati et sub poena duppli dupplati nobis, et tertiam partem eiusdem singuli duppli parti adversae solvere teneatur. 729. 1. Duas partes iudiciorum triginta marcas cum dupplo nobis et tertia parte eorundem cum dupplo parti adversae.

Továbbá a nádorokra szállottak a főbenjáró bűntényben elmarasztaltaknak javai, előbb ugyan egészben — ámbár kivételeket is ismertünk *) — később azonban csak két harmad részben, egyharmadban pedig a felperesre; mely előbbi két harmadot a nádor régebbi korban eladhatott, ha az elmarasztalt rokonai azt egy év alatt kiváltani nem siettek. ¹⁾

Végre a korona várainak erdeiben legeltetett sertések ből a tulajdonosok kivétel nélkül, ha csak különös kiváltsággal nem bírtak tizedet adózni köteleztettek, ²⁾ mely tizednek egyik fele a megye főispánját, másik fele pedig a nádort illette. ³⁾

*) Érdekes adattal találkozunk erre nézve IV. Béla királynak az esztergomi érsekség részére adott kiváltság levelében. Item si nobiles ecclesie Strigoniensis in furto vel spolio casu contingente per Palatinum regni — ordine iuris observato interficiantur, possessiones taliter interfectorum non ad palatinum regni — devoluantur, sed ad Ecclesiam Strigoniensem. Endlichernél 502. lap 9. pont.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. V. 2. 137. l. Et quia tallum condemnatorum res et possessiones ad manus Palatini debeant devolvi. VIII. 6. 275. l. Paulus (az elmarasztaltnak fia) portionem patris sui pro 12. marcia usque ad revolutionem annalem teneatur redimere IX. I. 655. l. Possessio Svévnháza tanquam hominis prescripti ad manus nostras (Palatini) ordine iuris revoluta. — IX. 6. 13. l. Universis possessionibus privandus, . . . in duabus partibus iudicii in tertia vero parte adversario devoluendis et habendis. — A bírágokat rendező és meghatározó az 1439. 7. tc. 1. §. Azonban a lefoglalt javaknak, akár egészben, akár csak két harmadrészből a nádor részére megtartását az 1439. 4. tc. 4. §-a megszüntette.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. V. 3. 406. L. Bartal Comment. I. 376. l. 2) jegyzet.

³⁾ Item convenimus quod nullus audeat tributum vel decimas porcorum Regni Palatino et Comiti Castri debitam sat. Fejér Cod. Diplom. IV. I. 107. 1288. év.

IV.

A nádorispáni hivatal hatásköre 3. Az 1486-iki nádori törvénycikkelyektől napjainkig.

Eddigi értekezésünkben legnagyobb részben hazai okleveleinkből, kifejtettük a nádorispáni hivatal hatáskörét a magyar királyság ötödik századának végtizedeig. Lehetőleg híű rajzát igyekeztünk annak adni, lehetőleg tökéletes — bár csak tények és események, de jogérvényesen följegyzettek, elvont — fogalmát. Törvények által ezen hivatalnak hatásköre sem általán körülvonva, sem egyes részeiben határozottan megállapítva nem volt; szétszórt egyes törvénycikkelyek, melyek nem ritkán csakhamar elévültek, s inkább a törvény érvényével bíró szokás szolgált e tekintetben iránytadó vezérfonálul.

Végre azonban átlátván, mind nagy királyunk Mátyás, mind az 1486-ban nádorválasztás végett összegyűlekezett honatyák — a status et ordines — hogy ezen határozatlanság az országnak hasznára semmikép és csak kárára lehet, kitéve a nádort a királyok önkénye, és az országot a nádorok hatalmi túlterjeszkedésének: így keletkeztek a törvénykönyvünkben „*Articuli pronuntiati de officio Palatinatus*” cím alatt álló törvénycikkelyek ¹⁾; szerkesztetve akkor, mi-

¹⁾ Bartal azt tartja, hogy ezen törvénycikkelyek helyesebben címetetnének így „*Commentarii de iuribus obligationibusque Palatinatus*” minék igazolására a bevezető szavakat hozza föl. Az 1486-iki évet tévesen mondja azou cikkelyek élére állítottak, s azt hiszi, hogy II. Ulászló

dön az említett évben Zápolya János emeltetett ezen fényes tisztságra.

alatt hozattak, vagy legalább mindenesetre 1521. előtt miután azokra már az 1521. 36. és az 1523. 44. tt. cc. világosan utalnak. Szerinte ugyanis hihetetlen, hogy Mátyás király, ki magát Albert király elvben elfogadott törvényeinek álláspontjára valószínűleg éppen nem helyezte a nádor irányában, hogy az ezen törvényekkel alkotásában részt vett volna. Hitelük és törvényes erejük — azonban szerinte is — minden kétségen fölül áll a téves azon állítás, hogy tekintélye egyedül a Corpus Jurisba történt fölvetélén sarkalna; miután az 1681. 1. te. nyíltan utal azokra, mint a többiekkel egyenlő érvényben álló törvényekre. Sua Majestas eundem Dominum Palatium in pristina iurisdictione et auctoritate palatinali iuxta Cond. 7. Dipl. Regni et in eadem citatas leges prout etiam art. 30. 1659. Mathias Regis Decret V. art. 1—6. „De Palatinatu“ subnexos sit conservatura. Comment. III. k. 203—5. ll.

Az utóbbi pontra nézve igen, de az első pontra nézve nem vagyunk Bartallal egy véleményben. Mi azt tartjuk, hogy habár Mátyás kormányzásának első részében a nádorispáni hivatal—mintekérmás—tekintetben is önkényesen járt el: fölülte valószínű, hogy uralkodása későbbi éveiben szellemi és politikai ereje is esőkenvén, az országrendek erőlyesen sürgetni kezdett befolyása is fölülkerekedvén, az utóbbiak kétségkívül figyelmzették őt arra, hogy a 1458. 1. te. által Albert törvényeinek szigorú megtartására kötelestetvén, az által a nádor jogainak csorbítlan megőrzésére is kötelezve magát; a hasonló jogszértlések ellen biztosítandók a nádori hivatalt alkották: a törvényeket. Azonfölül az ezen törvényeken átlyngő szellem, teljesen megegyezik avval, mely Mátyás levelein átvonul. Regnum nostrum — írta ezeknek egyikében — Hungariae, sicut et alia omnia suas habet consuetudines et iura, secundum quae unumquemque etiam extraneum contra regnicolas agere oportet. Si quis autem nosmetipsos convenire vult, et nostram personam, suam habet iudicem Palatinum, qui Universitatem repraesentat. Ep. Corv. III. 41. l. Bartal III. 145. l. 1) j. Vége ugyanazon 1659: 30. te., melyből Bartal ezen cikke törvényes erejét bizonyítja, azokat világosan Mátyásnak is tulajdonítja. — Curiosumul mégidézzük azt, mit Goldast írte törvényekelyekről: „Haec quidem constitutio nequid diffitear quamvis proprie de Hungariae Palatino a Mathia Rege et ordinibus renovata sit tamen verbatim ut ex praeis monumentis alibi doceo ex vetusta Francorum sive Germanorum formula et ordinatione desumpta est. Et sane Hungari et Poloni pleraque leges suas Imperio germanico debent unde acceperunt. Recessus Imperii III. 408. l. in nota marg. Egyébíránt tüzetesen megcáfolja ezt Kovacsich s klemeli, hogy ő azon utalt helyet Goldast egyik munkájában sem olvasta. Kéziratában a N. Muzeumb. 63. lap. 2. szám.

És ezen időtől fogva napjainkig mindazon rendszabályok, melyeket király és nemzet a nádori hivatal hatáskörének akár kiterjesztése, akár megszorítása, akár végre bizonyos cselekvényekrei irányzása körül fogantatni ohajtottak, úgy hozván azt magával a magyar országászat már nem csekély fokú fejlettsége, törvények alakját nyerték, a törvénykönyvbe igttattak; úgy hogy ezen korszakban kűtföl nem királyaink, a nádorok és másoknak is okleveleit, mint eddig, hanem inkább törvényeinket használhatjuk, amazok is mindazon által mindenkor a tárgy mindenoldalú fölvilágosításra nagy haszonnal szolgálván. ¹⁾ —

1. Ősi szokás szerint az új király választásánál a nádor adja az első voksot, ²⁾ mi természetesen az ausztriai ház örökösödésének megállapítása után az 1687: 2 és 1723: 3, tt. cc. által megsztint s illetőleg fölfüggesztetett. A nádornak ezen a királyválasztásban viselt szerepét, helyettesíti jelenleg az, mely annak a koronázási szertartásban jut: a koronát az esztergomi érsekkel a király fejére tenni az 1649: 76, 1651: 2, 25, 1791: 5, 17. tt. cc. értelmében jogaihoz tartozván. ³⁾

Innen van, hogy épen ezen formáság elhanyagolatlanságért érvénytelennek hitték Zápolya János királylyá választását, mert abban a nádor nem vett részt. Innen magyarázhatjuk meg, miért siettek az ellenkirályok: Otto

¹⁾ Az előadási módorunkra vonatkozó eljárásunk tehát annyiban fog változni s módosulást szenvedni, a mennyiben ezen részben fölsorolván, ezen tizenkét nádori cikkelyt, ezek mindegyikénél előadni fogjuk ugyancsak az azokra vonatkozó részleteket.

²⁾ *Palatinus in electione regis habet primum votum. Imprimis ex vetusta regum ordinatione sancitum est et constitutum quod si quando regium semen deficere contingerit, et de electione novi regis tractaretur; in ipsa electione Palatinus ex officii dignitate primam vocem semper habeat.*

³⁾ Élt ezen jogával Bátor István nádor 1527. nov. 3-án, midőn Ferdinánd királynak e napon Székesfehérvárott történt koronázásakor, közvényes lábál miatt szeljeszékben a király előtt vitétvén, a szent koronát tartotta. Ursinus Velius *De bello pannonico* II. k. 85. lap.

Vencel, Károly még koronáztatásuk előtt maguknak nádort kinevezni, ¹⁾ hogy így a törvény igényeinek legalább szinteg eleget tegyenek; innen azt is, miért fektetett már előbb is Szilágyi Mihály a nádornak Mátyás megválasztásában való részvételére oly nagy súlyt, miért kényszeríté azt a részvételre. ²⁾

2. A nádor rendes gyámja a kiskorú királynak, mely esetben neki az ország mindenrendű és rangú lakói, mint királyuk és uruknak engedelmeskedni tartoznak. ³⁾ Ezen szokásra már az előbbi korokban is utaltunk; tudvalevő dolog azonkívül, hogy trencsényi Csák Máté nádor is Vencel irányában gyámjának tekinté magát; újabb időkben azonban a törvény nem alkalmaztatott.

3. A király kimulta után, valamint annak netán kiskorúsága alatt is joggal bír országgyűlést hirdetni és egybehívni, melyre a rendek megjelenni tartoznak. ⁴⁾ Élt ezen jogával Bátorj István nádor, midőn 1526. október 9-én királyválasztó országgyűlést hirdetett 1526. november 25-ére Komáromba; ⁵⁾ mely országgyűlést 1526.

¹⁾ Istvánfy IX. k. 92. l.

²⁾ Boufin III. D. IX. L. 365. lap.

³⁾ Tutor vel curator heredis regni palatinus. Secundo si quispiam regum herodem, in tenera aetate constitutum reliquerit; palatinus ex officio tenetur, et debet illum, tanquam tutor in regnis et dominis paternis conservare et fideliter defendere. Cui quidem palatino interim quoad haeres ipse in adultam pervenit aetatem universi illius subditi et regnicolae, perinde ac vero domino et regi, semper obedire et in omnibus rebus obtemperare teneantur.

⁴⁾ Diaetas indicere, rege non existente aut infante existente, potest. Tertio si regium semen deficere contigerit, infra id tempus quoad novus rex eligeretur, aut citius, ut praefertur, haeres in tenera aetate relinquatur, palatinus eius tutor habet semper ex officio pro rebus et necessitate regni et etiam illius haeredis facere et indicere diaetas, quascumque opportunas duxerit; cui ut praefertur, regnicolae semper parere et morem gerere debent et tenentur.

⁵⁾ E napon hívja meg a kaszaiakat s így kétségtől a többi hivatalosokat is az özvegy királyné által. Kovacsics Vest. Comit. 626. l.

december 16-án Pozsonyban valóban meg is nyitotta, a melyben leginkább az ő közremunkálása által választott Ferdinand ausztriai főherceg Magyarország királyává. ¹⁾

4. A nádor a hadsereg főkapitánya. Ha a szükség az országos felkelő sereg föllállítását teszi kívánatossá, annak fővezére a nádor lesz, a vezérletben azonban a király akaratját kell szem előtt tartania. Továbbá katonai hatóságánál fogva a törvények értelmében ő hozzá tartozik a közbátorságra a törvény szabta módon fölügyelni. Megerősítve az 1609: 66, 1623, 21, 23, 1715: 21, 1791: 5, 1808: 2, 3. ttcc-ben. ²⁾

Ezért neveztetik Bátori István nádor 1519-től kezdve „Magyarország alsó részei főkapitányának;“ ³⁾ 1529 dec. 10-én a „könnyű lovasság vezér főhadnagyának“. 1532-ben Geréb Péter intézett fölszólítást a hadkötelezetekhez, hogy hadaikat virágvasárnapra Pécssett összegyűjtsék, megjegyezve, hogy az összegyűlekezett sereg vezérletét személyesen fogja átvenni. ⁴⁾ Gróf Nádasdi Tamás nádor is 1554 ápril 15-ről kelt királyi le-

¹⁾ Jászay A. magyar nemzet napjai a moh. vész után 316. l.

²⁾ Est Capitaneus generalis. Quarto si quando urgetur regni necessitas et opus esset ut pro eius necessitate et necessaria defensione regnicolae insurgerent, palatinus ex suscepto officio debet esse generalis et supremus capitaneus regni et regnicolarum, et illos gubernare; iuxta tamen voluntatem et arbitrium regiae Celsitudinis.

³⁾ Partium Regni inferiorum Capitaneus. Kamarai lev. 1519. oct. 15. Regni Hung. Capitaneus generalis 1523. febr. 28. K. levélt. h. 245. n. 22. sat.

⁴⁾ Hormayr Taschenbuch für Vaterländische Geschichte 1840. X. 506—22. II.

⁵⁾ Decernimus ~ ut ad diem dominicum Ramis palmarum proxime venturum universae gentes tam Regiae majestatis quam Dominorum Praelatorum et Baronum ceterorumque Regnicolarum in civitate Quinqueselesensi, ubi et nos, Deo favente eorum personaliter constitutiemur, mittantur atque confluant. Quocirca vos requirimus diligenter, ut nihilominus auctoritate regia qua praesentiarum in fungimur, vobis firmiter committimus et mandamus — — Diplomatarium seu formularium Anonymo. Kézirat a nemz. Muzcumban p. 57. L. 1.

irattal országos főkapitánynya neveztetett; ¹⁾ mely címet és tisztelet azután tovább is viselé. ²⁾

2. Ha az ország rendei között viszályok és egyenetlenségek támadnának, a nádornak kötelessége azokat kiegyenlíteni, úgy azonban, hogy a királyi tekintélyen sérelem és csorba soha sem ejtessék. ³⁾

6. Ha a király és ország között egyenetlenségek a viszályok támadnának, a nádor mint közbenjáró kiegyenlíteni fogja azokat. ⁴⁾ Teljesíté ezen kötelemét a nádor II. Ulászló idejében, midőn ez Ujlakyt a nádor tudta nélkül üldözté; ⁵⁾ teljesíté azt Eszterházy Miklós gróf is nádori hivataloskodása egész folyama alatt. ⁶⁾

7. Ha a király együgyű vagy hanyag lenne, ⁷⁾ a követeket kihallgatni, és azoknak feleletet adni a nádor kötelessége. ⁸⁾

¹⁾ Oláh Miklós krónikája Bélnél Apparatus ad Hist. R. Hung. Dec. I. 41. l. Istvánfy XIX. 218. l.

²⁾ Pray K. iratai 55. E. köt. 269. l.

³⁾ *Discordias sopire et sedare habet. Quinto quod si quae differentiae seu seditiones aut aliae controversiae inter regnicolas forte contingerent, palatinus auctoritate officii providere illasque sedare et complanare atque nocentes iuxta demerita punire nec non commissas emendare et rectificare debet. Dignitate tamen et auctoritate regia semper salva remanente.*

⁴⁾ *Differentiam inter regem et regnicolas componere habet. Sexto quod si quando differentiam siue discordiam inter regem et regnum oriri forte contingeret; palatinus ex officio debet esse mediator, et se interponere atque illos adhibita omni diligentia, cura et sollicitudine fideliter componere.*

⁵⁾ Istvánfy III. 24. Bonfin V. 4. 527. lap.

⁶⁾ V. Ö. Gróf Eszterházy Miklós nádor (Szalay L.) Pestén 1863.

⁷⁾ Igaz ugyan, hogy ezen „simplex” és „negligens” valóságos attributuma II. Ulászlónak és így reá vonatkozhatnék, azonban éppen ezért hihetetlen, hogy őt az országgyűlés annyira compromittálni merészelt volna.

⁸⁾ *Audire oratores rege audire eos nequeunt. Si quando contingeret regem simplicem aut negligentem esse ad audiendum oratores vel etiam ad respondendum illis; palatinus ex officio providere et illius defectum supplere debet et tenetur.*

8. Ha király által javak adományoztatván ellenmondók találkoznának, állítván, hogy a király azokat igazságtalanul adományozá, ezek panaszaikat anádor eléterjeszték, ki ezekről a királyt értesíteni fogja. ¹⁾

Az 1486: 20. tc. értelmében, ha a magszakadás esetében a királyi fiskusra szálló birtokra nézve valaki jogcimmal birna, ez egy év lefolyta alatt a nádor előtt megjelenni s itt jogait igazolni köteleztetnék. Ha ezen igényeknek eleget tesz, a nádor az illető birtokot annak oda itélni fogja, ha pedig nem, jogos tulajdonává válik azoknak, kiknek a király azt adományozni fogja, (4. 5. §§.) Ha valaki a király által egy harmadiknak adományozott birtokot, maga számára tényleg elfoglalná, az adományozástól számítandó egy év alatt ebbeli jogait akár a király akár a nádor, vagy ezek protonotáriusai előtt igazolni tartozik, ellenkező esetben bitorolt javaiból a király vagy nádor által kitűzetni fog. (27. tc. 1. 2. §§.) Ha valaki a protonotáriusok ítéletén megnyugodni nem akarna, az ügyet, a király, nádor, országbíró, vagy ezek helyetteseihez (vices gerentes) föllebezheti. (54. tc. 1. §.)

9. A nádornak tartozik jogaihoz és tisztéhez az országnak bármely lakosát, akár birtokügyben, akár hatalmaskodási bűntényben vádoltatnék, a vádló kívánatára idézni; és e tekintetben oly széles hatalomkörrel bír, hogy ehez hasonlónak a királyén kívül egy tisztségé sem montható. A többi országos főbírák ugyanis (ily föltétlenül) csak hatalmaskodási bűntény, és nem egy-

¹⁾ Quærimonias ad aures regis deferre. Octavo si bona aliqua donantur per regiam maiestatem, et contradictores apparuerint, causæ ab utroque iniuste per suam maiestatem fuisse donata; debent palatino conqueri, et ille ad aures regias huiusmodi querelas quamprimum referre tenetur. Si vero rex abesset; nihilo minus accepta querela, tenetur illi quamprimum significare, et similiter rogatum facere; quo maiestas sua præfigat terminum et locum, ubi et quando ipsa querela revideatur discutatur et diffiniatur.

szersmind birtokügyekben idézhetnek, bírászkodhatnak és ítélhetnek. Ha pedig valaki a nádor által akár bírság akár más valamely terhes kötelezettségben elmarasztaltatnék, a király ezeket elengedheti ugyan — s ekkor is non tam ordinaria quam absoluta potentia et auctoritate — de ezt tenni nem tartozik, miután a nádor a bírságokról belátása szerint rendelkezik. ¹⁾ —

E helyen kell még egyszer szólanunk a nádorok által tartatni szokott Congregációkról, mint melyek ezen korban, s különösen Mátyás király uralkodása alatt érdekes szerepet játszanak, melynek eljátszása után — megszűnnek.

Az 1471: 5 tc-ben kimondá a király a rendek megegyezésével és valószínűleg azok sürgetésére, hogy a Congregatiók a jövőben az országban divatozó szokás szerint tartassanak meg. ²⁾ Miért kívánták, mi-

¹⁾ *Judicium regni maximus. Nono palatinus ex officio habet quemlibet regnicolarum, siue pretextu iurium possessionariorum, siue actuum potentiariarum, ad instantiam querulantium in ius vocare. Et hac in re adeo amplam potestatem, iurisdictionem et auctoritatem habet, ut de iure regia dignitate nullus omnino iustitiariorum ampliorem, sed neque parem habeat. Alii quippe iudices regni in causis dumtaxat actuum potentiariarum et non iurium possessionariorum ex antiqua limitatione et relatione citationes seu evocationes decernere et sententias ferre habent. Ceterum si qui iure coram palatino in bírsagiis aut aliis iudiciis oneribus convincantur, illis eiusmodi onera regia celsitudo, non tam ordinaria, quam absoluta potentia et auctoritate relaxare quidem potest, non tamen debet: quia de bírsagiis ipsis pro suo arbitrio semper disponere potest. — Aliis autem, qui coram ceteris iudicibus conviuncuntur, regia sublimitas libere et directe, de ordinaria sua potentia onera ipsa semper relaxare potest. — Fölvilágosítás és magyarázatul szolgál ezen törvénycikkhez a következő oklevél töredék: 1524. aug. 8. Nos Stephanus de Bator.... In praesenti termino vigesimi diei festi b. Jacobi Apostoli proxime preteritum atque scilicet terminum universae causae Regnicolarum breves nec non breves brevium pariter et transmissionales per Regiam Majestatem de consilio Dominorum Prelatorum et Baronum generaliter fuerant prorogatae, coram nobis motae et vertente sat. Kamarai levéltár n. r. a. f. 586. n. 30. 1497. sept. 2. n. r. a. f. 578. n. 48. 1524. nov. 28. F. 42. n. 81. 1524. Dec. 11.*

²⁾ *Deniceps* (mely particula nyilván kifejezi, hogy a király eddigi eljárása épen nem volt a törvény és szokással megegyező) *Judicium gene-*

ért sürgették a rendek, hogy a Congregatiók körül a régi szokás hiven megtartassék, látni fogjuk.

Mátyásnak langesze, elődeinek törvénye, az ország szokásai által nem igen engede magának határokat szabni, magát korlátokkal környeztetni. A királynak, hadjáratai által mindenkor csakhamar kiürített pénztára újból megtöltésére, pénzre volt szüksége, elkerülhetetlenül szüksége, az országnak meg és a megyéknek igazság szolgáltatására. Csudálkozhatunk-e tehát, ha ezen geniális királyunk azon gondolatra jött: összeöktetésbe hozni ezen két szükséget és alkalmazni gyakorlatilag az észjog „*do ut des*“ elvét, röviden: a megyéknek a Congregatiók megtarthatásáért bizonyos összeget kelle fizetni a király pénztárába¹⁾, mely zsarolás mint Bartal helyesen megjegyzi „*ipsis poene maleficis plebi gravior erat*“.

A fizetendő összeg feltétele lön a Congregatiók, a nádori törvényszékek megtartásának; a rablók és bűntények szaporodásával, ezek kiirtása és fékezésének szüksége, s ezen szükséggel a királyi zsarolások egyenes arányban növekedtek. Nem csuda tehát, ha a rendek megmenekülni ohajtván inkább a királyi zsarolásoktól, mint a rablók és gonosztevőktől, azon hízogó hiedelemben, hogy az utóbbiak talán irgalmasabbak lesznek az elsőnél: szíves készséggel sietének lemondani a Congregatiók megtartása jogáról.

Ezen oknál fogva az 1478: 7. tc. elrendelése, hogy „a következő hét év tartama alatt a megyék ezen gyűlekezetei megne tartassanak, az ország kimerült-

rale non celebratur, nisi secundum consuetudinem regni nostri. És az 21. teben: *Per omnes Comitatus regni fiat iudicium generale more alias, a tempore scilicet antiquo consuetudo.* — A Corpus Jurisban az előbbi cikk rubruma így hangzik: „*Judicium generale sublatum*,” mi talán onnan van, hogy a rubrumok szerkesztője a cikk csak első szavait és nem egészen szövegét olvasá, melynek értelme egészen ellenkező. Itt azonban a nigrum, ha ellenkezik is rubrumával, világos lévén, kétség nem foroghat fenn.

¹⁾ Kovácsics Supplem. ad Vestig. Comit. II. 235. Bartal Comment. II. 210. l.

sége miatt (!), de Posega, Valkó és Szerém megyében, hol lopások, rablások és egyéb gonoszítottak nagyobb mértékben napi renden vannak, ott az ítélőszékek mégis tartassanak.... azonban a szállási pénzek és birságok ne követeltessenek.“ ¹⁾ És az 1481: 14. tc. kimondá: „elhatároztatott, hogy mi Mátyás szent Márton hitvalló ünnepétől.... a következő év ugyanazon ünnepéig Magyarország területén általános Congregatiókat megtartatni nem fogunk.“ ²⁾

Azonban az, 1478-tól számított, öt év, és az 1481-től számított egy év lefolyván, a király a Congregatiók megtartását ismét sürgetni kezdé, sürgetni az azok megtartásáért fizettetni szokott összeg kedvéért, sürgetni magát az összeget. De valamint előbb ohajtották és maguk sürgették ezen gyűléseket a rendek: úgy most ismét menekülni ohajtottak azoktól.

Mátyás politikája azonban nem engedé magát oly könnyen kijátszatni; az is fordulatot vett. Míg előbb a Congregatiók megtarthatásáért — míg azokat ohajtották, — az illető megyének tetemes összeget kelle fizetni: mióta azokat nem ohajtották és meg nem tarthatásukért kezdettek kérvényezni, ellenkezőleg ezért kívánt váltásdíjt; úgy hogy a rendek ezen elmésen kigondolt intézkedések által mintegy két tűz közé szoríttatva, akár tartottak Congregatiót akár nem, mindenképen fizetniök kellett; előbb azért, hogy megtarthassák, utóbb azért, hogy megtartani azokat ne kellessék.

A dolgok ily állásában a Rendek inkább az utóbbi esetet választották, így legalább megmenekültek azon tartozások és kötelezettségektől, melyeket a nádor iránt a Congregatiók megtartása esetében, leróni kellett; és

¹⁾ *Intra quinque sequentes annos comitatus haece iudicia non celebrantur propter infirmitatem regni, in comitatibus tamen Posega et Valkó et Saitmiesel in quibus furta, latrocinia, malaque alia grassarentur, iudicia generalia ibi celebrantur.... pecuniae descensuales non exigantur neque birsagia.*

²⁾ *Conclusum est quod nos Mathias a festob. Martini Confessoris.... usque ad illud festum sequentis in corpore Regni Hungariae Congregationes generales celebrari non faciemus.*

meghatározott időben lefizették a kívánt váltságdíjt. Így tett Nyitra vármegye például 1484-ben, mire maga Mátyás király utal Pozsony városa tanácsához intézett levelében meghagyván ennek, hogy „azon két ezer forintot, melyeket hívünk Gara Gergely az általános vagy nádori gyűlések pénzeinek beszédője ott letett,“ küldöttének átadják.¹⁾ Így tett ugyanazon évben Pozsony megye is, melynek rendeihez Mátyás ezen ügyben ily, reánk nézve különösen érdekes, levelet intézett: „Miután mi országunk különböző vármegyei között ti megyétekben is közelebb általános vagy nádori gyűlést tartani elhatározva voltunk; ennél fogva ezen hívünket azon okból küldöttük hozzátok, hogy megtudjuk szándékotokat, ha vajjon azon gyűlést megtartani vagy megváltani kívánjátok-e; meghagyván hűségteknek, hogy vagy elfogadjátok azon gyűlést, vagy ha magatokat annak terhe alól megváltani akarjátok, mindjárt habozás nélkül megváltástokra nézve úgy cselekedjete, mint szomszédaitok Nyitra vármegye nemesei cselekedtek. Vagy is emberünknek, népeitekre egyenkint azon arányban, mely szerint e napokban királyi kincstárunk adóját lefizették, fejenként hetvenöt denárt kivétvén, azok mielőbbi beszédetését megengedni tartozzatok.“²⁾

Azonban ily rendszabályok tarthatlanságát végre

¹⁾ Illos duo mille florenos, quas fidelis noster Gregorius de Gara exactor pecuniarum iudicii generalis sive Palatinalis Comitatus Nitriensis apud vos deposuit. Közlé Podhracsky Magy. Akad. Értesítő 1856. VIII. f. 498. lap.

²⁾ Cum nos inter caeteros Comitatus regni nostri etiam in Comitatu vestro iudicium generale seu palatinale in proximo celebrari debere deliberavimus; igitur nos hunc fidelem nostrum, per quem de intentione vestra utrum scilicet iudicium acceptare aut redimere vultis experiremus, mandantes fidelitati vestrae quatenus aut iudicium ipsum accipiat, aut si vos ab eisdem onere redimere vultis, statim nulla mora protracta ita facientes pro redemptione vestra, sicut vicini vestri scilicet nobiles de Comitatu Nitriensi faciunt. Hoc est homini nostro ad singulos populos vestros, iuxta modum et computum, qua ab eis his diebus tributum fisci nostri regalis exactum est, singulos septuaginta quinque denarios, monetae nostrae, regalis impositio, impositisque citissime exigere permittere debeat.

Mátyás maga is átlátván, és tapasztalván, mennyire képesek ily zsarolások és igazságtalan követelések elidegeníteni a nemzet minden osztályát még a különben igazságos és imádott fejedelemtől is; megtette a kor igényelte szükséges intézkedéseket és módosításokat az 1486-ik országgyűlésen az igazságszolgáltatásra vonatkozólag. Ezen országgyűlés törvényeinek 1-^o cikkelye örök időkre eltörli a iudicium generalét. Ha azonban valamely megyében a gonosztevők fölötté megszorodnának ezeknek kiirtására a megye különös kérelmére a király a szükséges teendőkkel a megye hatóságát és a főispányt fogja megbízni: A 2. tc. szintén örök időkre megszüntetteknek nyilatkoztatta a proclamae Congregationest. Ezeknek pótolására a 3. tc. behozza és elrendeli a nyolcadi törvényszékeket (octavae, iudicia octavalia), úgy hogy ezekben az ország rendes bírái ¹⁾ közül legalább is kettő mindenkor személyesen részt vegyen, a többi helyettesei által képviselhetvén magát.

Ezen nyolcadi törvényszékeken kelle — a 4. tc. értelmében eldöntetni a birtokügyi, — az 5. tc. szerint pedig — a hatalmaskodási, jogsértési és kártérítési pereknek. A 20. tc. megállapítja, hogy a protonotáriusok ezentúl saját lakhelyeiken ne ítélhessenek, hanem minden ügy a törvényszékeken az ország rendes bíráinak jelenlétében tárgyalassék.

Az 1486: 68. tc. 1. §-a által a nádor az országrendes bírái között első helyre állíttatva, a többiekkel együtt a 2. §. által azon jogban részesíttetik s illetőleg megerősíttetik, hogy bármily ügyben bírászkodhatik (és pedig a király távollétében is, mint a 7. §. megjegyzi) s akár személyesen akár helyettese által a királyi

¹⁾ Az ország rendes bírái (iudices regni ordinarii) elnevezéssel először 1374-ben találkozunk. Kik értetnek ezen elnevezés alatt kifejezi s meghatározza az 1468. 86. tc. Iudices ordinarii sunt imprimis Palatinus, Iudex Curiae, Secretarius, Cancellarius si praesens fuerit, si non, Locum tenens hoc est sigillum iudiciale Regiae Majestatis qui pro tempore habet. —

törvényszéken megjelenni s oda bárkit is idézni joga van. A nádor, mint minden tisztviselő választása s illetőleg kineveztetése után, az igazság lelkiismeretes kiszolgáltatását a király kezeibe leteendő esküvel megfogadni tartozik. (73. tc. 1. §.) Mindez megerősítve II. Ulászló által az 1492: 10. tc. 1. 2. §§-a 32, 35, 36, 49, 60, 70. ttcc-ben.

Ha — rendeli az 1507: 1. 2. tc. — valamely ügyben végleges ítélet hozatott, különösen birtokperben, az ítélet foganatosítása végett az ily ítéletről kiadott levélben az ítélethozó rendes bíró vagy maga a király is a nádort, országbíró, vagy végre az ország főkapitányát fogja erre nézve mint királyi biztost fölhívni, kik rögtön és ha szükséges lenne kisebb nagyobb fegyveres erő segélyével is fogják a jogos és törvényes birtokosokat jogaik és javaikba bevezetni és behelyezni. Ha pedig valaki az így ellenállóknak segédkezet nyujtana, azok is hasonlókép a hűtlenség vétékét vonják magukra s a nádor és országos főkapitánynak joga van azok jószágait lefoglalni s saját költségeik fejében tulajdonul megtartani.

A törvénykezés újabb átalakítása után is jelentékeny szerep jutott a nádornak osztályrészül. Az 1723. 21. tc. 1. §. a értelmében ő főelnöke a hétszemélyes táblának s az országbíró csak az ő távollétében helyettese (4. §.) Az 1508: 8 és 1542: 8. ttcc. szerint a királyi táblához két bírót nevez: egy alnádort és egy nádori ítélmestert. Az 1618: 71. tc. 1. §. 1635: 19, 1659: 62 és az 1715: 40. ttcc. rendelik, hogy a határvillongási pereket a nádor „ex officio revideat et complanet.”

11. Ha a király akár a sereggel távol akár egyéb más okból az országhatárain kívül tartózkodnék, a nádor az országnak rendes helytartója, oldala mellé rendeltetvén néhány tanácsos, kiknek ő feje és előljárója; ily esetben pedig mindazt teheti, mit a király, kivéve a kegyelmezést, a koronáraszállottjavak adományozását

és néhány hasonlót, melyek eszközlése régi szokás szerint kizárólag a király személyéhez tartozik.¹⁾

Ezen törvény értelmében viselte a helytartói tiszteket már II. Ulászló alatt a nádor, midőn az egy ideig Csehországban tartózkodott;²⁾ hasonlóképen utóbb 1516-ban³⁾, 1522. 1523. 1528. 1530. 1608. 1649. 1650. 1659. 1710. és 1731-ben⁴⁾ Miért is helyesen írta Illésházy István „Ex arce Trencsiny 9. die Decembris 1606.” kelt levelében: „Magyar országban az Palatinus soha sem volt királi, hanem az kiralinak szolgálja volt. Főtiszteci ezek voltak: az mint az Decretomba bevadnak írva, mikor az kirali Magyarországbán jelen nem volt, hat eő kirali képében volt, mindenféle törvénieknek appellatiói is eő elötte wegezöttek. sat.”⁵⁾

Azonban a Habsburg házból származott első királyaink nem tartották ezen törvényt oly szorosan kötelezőnek, miért is helytartóikká többnyire másokat és nem a nádorokat nevezték ki. Így Ferdinand 1532. Octóber 4-én gróf Turzó Elek országbírókat királyi hely-

¹⁾ Absente rege est locumtenens. Decimo quod regiam Majestatem sine in exercitu, sine aliter extra regnum agere contingat; palatinus ex officio semper debet esse locumtenens et cum aliquibus, penes ipsum deputandis, quorum tamen ipse caput et superior esse debet, omnia facere et exercere, quae rex ipse posset et deberet potest: de iuris tamen gratiis et donationibus iurium, ad coronam devolutorum; praeterea aliis illis, quae directe ad regiam Majestatem ex antiqua ordinatione pertinnerunt semper.

²⁾ Wladislaus Magnifici condam Petri Geréb Regni nostri Hungariae Palatini nobis in alio Regno nostro Bohemiae agentibus huius regni nostri Locumtenentis et loco nostri presidentis. Kamarai levél. f. 1684. n. 18.

³⁾ 1509. 11. octob. Emericus de Peren in absentia Regis Locumtenens. Clariss. Vet. Bud. f. 5. n. 19.

⁴⁾ Kam. levél. Clar. Bud. f. 4. n. 52. f. 545. n. 22. f. 13. n. 99. f. 13. n. 99. f. 615. n. 41. f. 597. n. 9. f. 182. n. 7. Kovácsics M. J. Astraea II. 1151. f. 24. n. 38. Lib. Reg. 66. fol. 41. f. 20. n. 34. f. 161. n. 44. f. 371. n. 371. n. 6. f. 308. n. 52. f. 1050. n. 19. sat.

⁵⁾ Majláth Geschichte der Magyaren IV. J. 40. Anmerkung.

tartóvá nevezé; ¹⁾ 1542. dec. 30-án pedig roncstolt egész-sége miatt saját kérelmére fölmentetvén a helytartói hivataltól, ugyanez az érintett napon Várdai Pál esztergomi érsek Magyarország Primására ruháztatott. ²⁾ Mindez pedig az ország rendének bellegeyzésével történt, az 1536: 16. tc. 2. §-a héttagból álló kormány tanácsot rendelvén, melynek a helytartó, mint a kormánytanács elnöke és feje, után legelőkelőbb tagja a nádor volt.

Azonban az 1741: 9. tc. ismét visszatért a régi szokáshoz, s a helytartói hivatalt (*locumtenentiale officium*) a nádorival (*palatinale*) törvény-értelmében összekötöttnek (*lege iunctum*) mondá (1. §.) elhatározván egyszermind, hogy ezen hivatal egy évnél tovább üresedésben soha ne maradjon.

Az 1847: III. tc. 2. §-a értelmében a királynak az országból távollétében a nádor-királyi helytartó az országban s az ahoz kapcsolt részekben a korona egységének s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett, a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja, s ez esetben személye szent és sérthetben. A 3. §. pedig kimondá, hogy valamint a király, úgy ennek távollétében a nádor s k. helytartó is, a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják.

¹⁾ A bécsi cs. levéltárban található fogalmazat szerint. Czech kézírtaiban. Erről még szólaní fogunk dolgozatunk második, az országbírói hivatalról szóló részében.

²⁾ *Ferdinandus Paulum de Várda in Locumtenenten, nostrum sufficiens ac constituendum duximus auctoritate plenaria ei in absentia nostra prout aliis Locumtenentibus consuetum est omni ex parte concessa et attributa. Quo circa vobis (a pozsonyi város tanácsához intézve) harum serie firmiter commitimus et mandamus ut eundem tamquam propriam personam nostram in nostra absentia audire eidemque in omnibus, prout antea Locumtenenti nostro consuevistis parere et obtemperare debeat et teneamini. Secus non facturi. Datum Viennae penultima die mensis Decembris Anno Domini millesimo quingentesimo quadagesimo secundo. (Czech kéz.)*

11. A nádor mint főbírája a kunoknak azok fölött bíraskodik. miért is azok neki évenként 3000 darab aranyt tartoznak fizetni, mint ez I. Lajos s több más királyok okleveleiből kitűnik. ¹⁾ Már az előbbieken is több példájával találkoztunk, hogy ezen a törvény értelmében a nádort illető tisztet mások, és nem a nádorok viselték; megtörtént az utóbbi is. Így 1448-ban ²⁾, 1456-tól 1469-ig ³⁾ és 1610-től 1613-ig. ⁴⁾

A kunok, jászok és ruthenek törvény által tiltva lévén akár maguknak nemesi jószágokra átmenni, akár pedig nemesi jobbágyokat javaikra befogadni; ha ezen törvények rendelete ellen cselekednének az 1498: 47. tc. értelmében a bíraskodás a nádort illette. Valamint az 1526: 41. tc. is, fölkeri a királyt, hogy a kunok és jászok földén a múlt években rendezett, de a hivatalnokok által megzavart határokat a nádor által helyreállítsa.

12. Egész Dalmátia a nádor alatt van, miért is bizonyos szigeteknek jóvedelmét bírja. ⁵⁾

¹⁾ Palatinus iudex cumanorum et salarium eius. Undecimo habet Palatinus ex officio iudicare totam Comaniam et est semper iudex et Comes Comanorum; a quibus pro huiusmodi officio et labore debet habere quoad annum tria millia aureorum; pout hoc ex litteris Ludovici et aliorum regum praedecessorum manifeste colligitur. — A „iudex Cumanorum” cím és hivatal eredetéről szólottunk, az itt említett oklevelek azonban vagy nem maradtak reánk; vagy még levéltáraink porlepte odúiban lapanganak.

²⁾ Nicolaus de Uylak Generalis Regni Vicarius Vojvoda Transilvaniae, Comes Cumanorum. K. lt. n. r. a. f. 643. n. 32.

³⁾ Joannes de Marcaly Comes Cumanorum Regionum. K. lt. n. r. a. f. 917 n. 31. f. 668. n. 20.

⁴⁾ Andreas Kacsar de Lipóca Comes sive Capitaneus Jasygum et Cumanorum K. lt. n. r. a. f. 911. 21. 24. 25.

⁵⁾ Dalmatiae iudex. Duodecimo tota Dalmatia subiacere debet iudicio palatini; et pro praeventibus habet in illa certas insulas. — Azonban, melyek ezen más törvény által meghatározva nincs, és sem oklevélileg sem ~~valójában~~

A nádor egyszersmind Pest Pilis és Solt egyesült megyéknek örökös főispánja, az 1659: 76, 1751: 2, 25, 1791: 5. tt. cc. értelmében, mely cikkek a nádornak a jászok és kunok főkapitányi tisztét is megerősítik.

A 184 $\frac{1}{2}$. XXVIII. tc. nyomán a nádor mint a királynak az országból távollétében teljhatalmú helytartója, személyének sérthetlensége és helytartóilag gyakorolt legfőbb jogai mellett a felelős ministeriumnak törvények értelmében alárendelt hivatalt nem viselhetvén; úgy Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megyék főispánsága, mind a jászkunok grófsága gyakorlatától a királynak az országból távolléte idejére lemond, s ezen időre Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék főispánságát, ezen hivatalnak helytartója viseli, ki is a többi főispánságokra nézve törvényesített kinevezési viszonyba helyeztetik, s hivatala a többi főispányságokkal egyenlő rangra emeltetvén, neki az országgyűlésén a főrendi táblánál ülési és szavazati joga leend. A jászkun kerületek nádori főkapitánysága főispáni rangra s hatóságra emeltetik, s ezen kerületekre nézve ő fensége a nádor királyi helytartó, törvényes jogait, az illető felelős ministerium útján gyakorlandja.

A nádor egyéb lényeges jogai és kötelmeihez tartozik még általán a várakrai felügyelés és a végvárak megsemmisítése. Utal ezen jogra több eset. Így 1523. július 20-án tudósítja a király a nádort, hogy a temesi erősségnek Zsoldos György kezeihez való szolgáltatását tudomásul vette; ¹⁾ 1523 Dec. 14-én Tomori Pál jelenti hogy a király és nádor meghagyása következtében Cherwdvárát Nagy Imre várnagytól átvette; ²⁾ Cseh János 1527. november 17-di-

¹⁾ Ludovicus Rex — Stephanum de Báthor — de Castri Temesiensis ad manus aulici sui Georgii Soldos ad id ex speciali commissione regia deputati, resignatione quietum reddit. K. lt. f. 413. n. 30.

²⁾ Paulus de Tomor — recognoscit Emericum Nagy Castellatum Castri Cherewd iuxta mandatum Regiae Majestatis et Stephani de Bá-

kén ¹⁾ Fekete Miklós és Kosár Miklós 1529. aug. 19-kén mint visegrádi várnagyok a nádor kezébe teszik le az esküt; mert általa neveztettek ki. ²⁾

Az 1498: 43. tc. 1. 2. 3. §§., 1647: 61. 1655: 9. ttc. értelmében a nádor a végvárok megazamlélése és megvizsgálására évenként embert kiküldeni, és ennek értesítése alapján a királynak jelentést tenni tartozik.

Ismerünk esetet, midőn a nádor a szent koronának őre is volt. 1527. november 7-én ugyanis Bátori István nádor és Perényi Péter erdélyi vajda az ország rendei által Ferdinánd király helybenhagyásával a szent korona örjeivé választattak. ³⁾ Mi okból a másik koronaőr Perényi Péter a visegrádi vár és az ott tartott szent korona hű őrzése iránt, Bátori István részére november 11-én Fejérvárott kiadott és esküvel is megerősített biztosító oklevelet adott. ⁴⁾ 1529. aug. 19-én pedig Szulejman török császár és hadának közeledtével Bátori István Budát elhagyván s Esztergomba költözvén: azon hirre, hogy koronaőr társa Perényi Péter nejével és fiával Szerecseny János és Kesserő Mihály, János király hivei által elfogatott, szennyesi Fekete Miklós és zudi Kosár Miklós az ő és Perényi Péter részéről a korona őrzésével megbízott visegrádi várnagyoktól, ugyan e szent ereklye iránt esküjökkel megerősített biztosító levelet adatott magának. ⁵⁾

thor Palatini etc. manibus suis resignasse. Kamarai levéltár f. 413. n. 21.

¹⁾ Juramentum fidelitatis per Joannem Cseh, Castellenum Castri Wisegrad a Stephano de Báthor Regni Palatino in eodem castro constitutum. K. lt. f. 413. n. 27.

²⁾ Kamarai ltár f. 410. n. 99.

³⁾ Ursinus Velius de bello Pannonico II. 40. Kovácsics Suppl. ad Vestig. Comit. III. 126. l.

⁴⁾ Ego Petrus de Peren... una cum Stephano de Bathor... in Custodem et conservatorem sacrae huius Regni Hungariae coronae pari voto et unanimi consensu delegerunt.... Erga ipsum Dominum Stephanum tamquam socium et collegam meum sat. Kam. lt. f. 413. n. 27. 41.

⁵⁾ Nos Stephanus de Bathor... consideratis meritis Laurentii Me-

A nádor elnöke volt az országgyűlésnek általán s különösen a felsőháznak, mi csak az 1847. IV. tc. 7. §-a által szenvedett változást. Elnöke az 1723: 97. tc. szerint a magyar királyi helytartótanácsnak; főgondviselője az országos levéltárnak, honnan a folyamodóknak hiteles másolatokat adatott ki. Az 1622: 3. tc. atörvényrendelte esetekben gyámokatrendel, 1659: 30, 1715: 68, 1765: 26. tccc. által végre nehezebb és fontosabb ügyekben a király oda utasíttatik, hogy a nádor véleményét kikérje. 1741: 11. tc. 3. §. 1791: 17. tc.

Az előbbi korszakban szólottunk a nádori adományozások eredetéről. Éltek ezen joggal a nádorok utóbb is, ¹⁾ és pedig ugyanazon terjedelemben; nagyobb terjedelmű donatiókra egyes esetekben külön felhatalmazásigényeltetett. ²⁾ Az 1567: 26. tc. 4. §-a ezen jogot a k. helytartó részére törvénybe igtatá; miért is midőn 1584-ben Istvánfy választatván nádori helytartónak, habár a nádor majdnem teljes hatáskörét nyerte, ezen jog tőle világos kivételképen elvonatott. ³⁾ Az 1609. p. c. 66. törvény: 12. §. azonban a nádori hivatallal a nádori adományozások jogát is visszaállíttá, ⁴⁾

zei et Stephani Zenessey per eos sacrae huius imprimis Regni Hungariae Coronae exhibitis sat. — Codex Szechenianus Diplom. Tomus X. numero 5. pagina 28. Kamárai levéltár Fasciculus 413. Sub numero 29. Czech kéziratában.

¹⁾ 1469. Mich. Ország facit mixtam donationem erga consensum regium impetrandum. Kovacsich kézírataiban 116. szám alatt. 1534. Stephanus Bathori et Al. Turzó conferunt bona per defectum et notam infid. cum consensu Ferdin. R. u. o. 118. szám 1529. Collatio Budae f. 4. p. Dom. Quasimodo u. o. 268. szám.

²⁾ Facultas conferendi bona ad vires 50. colonorum data est Locumtenenti pro Georgio de Rákos dd. Spirae 25. apr. 1544. Kovacsich i. h. 118. szám.

³⁾ Kovacsich kézírataiban 278. szám.

⁴⁾ Quum hactenus in conferendis usque ad numerum 32. Colonorum bonis antecessores ejusdem Domini Palatini habuerunt auctoritatem, ipsi quoque D. Palatino attribuendum censuerunt Status et ordines ut videlicet bona per defectum seminis sive alio quovis iure et modo ad fiscum suae Majestatis Reg. devoluta usque ad num. 32. Colonorum et non ultra idoneis et benemeritis personis conferre valeant.

melylyel legujabb időkig nádoraink tényleg éltek is. ¹⁾

Mielőtt értekezésünket a nádorispáni hivatal hatásköréről befejeznők, szólanunk kell még a XVI-ik században a nádorokat potoló nádorispáni helytartókról.

Az 1542: 26. tc. tanúsága szerint a rendek sürgetvén a Bátori Istvánnak 1530-ban bekövetkezett halála óta üresedésben levő nádori hivatal betöltését, miután ez azon körülmények között a fejedelemlennek nem látszott tanácsosnak, elhatároztatott, hogy „per suffragia omnium statuum et ordinum“ választsona király helyettes nádort, vagy is a nádori hivatal helytartóját. Minek következtében 1543. február 25-én Révay Ferenc túróczi főispán nádori helytartóvá meg is választatott; és mint ilyen csaknem ugyanazon hatáskörrel bírván mint a tulajdonképeni nádor, működött ²⁾ 1553. oct. 31. bekövetkezett halálaig ³⁾; míg ugyanazon időben Várda Pál esztergomi érsek és Ujlaky Ferenc egri püspök viselték a helytartói méltóságot. 1554. ápril 15-kén gróf Nádasdy Tamás választott nádorrá. ⁴⁾ Halála után 1562. sept. 25-én Oláh Miklósról ruháztatott a helytartóság ⁵⁾, őt Bornemissza Pál erdélyi püspök váltatván föl 1568. ápril 9-én ⁶⁾; Mérei Mihály királyi személynök pedig nádori helytartó lett; ⁷⁾ a kinevezési oklevélben annak hatásköre is körülíratván. ⁸⁾

¹⁾ 1659: 80, 1681: 1, 1715: 5, 34, 1723: 4, 1741: 20, 1813: 7. ttec.

²⁾ Kamarai levélt. f. 320. n. 17. f. 180. n. 38. f. 16. n. 1. f. 17. n. 81. 82. f. 215. n. 9. f. 215. n. 6. f. 84. n. 9. f. 6. n. 51. n. r. a. f. 501. n. 21. f. 580. n. 43. f. 73. n. 13. f. 18. n. 28. sat.

³⁾ Ephemerides Nic. Oláh. Kovacsichnál 8 R. H. min. I. 95. l.

⁴⁾ Oláh M. krónikája Bélnél Apparatus I. Dec. 41. lap. Istvánfy XIX. 218. l.

⁵⁾ Kam. lt. n. r. a. f. 622. n. 32.

⁶⁾ Kam. lt. f. 1654. n. 55.

⁷⁾ Lib. Resol. 10. fol. 128.

⁸⁾ Dando et attribuendo illi omnem eam auctoritatem jurisdictionem et facultatem in administrando iustitiae et celebratione et executione iudiciorum, qua praedecessorum nostrorum et etiam nostro tem-

1572. körülbelül február vagy március havában Mérei Mihály nádori helytartó az ezen évi február másodikára hirdetett és ápril 27. befejezett országgyűlés alatt meghalálózván, helyébe, ugyanazon év hihetőleg áprilhó első felében szent mihályi Czobor Imre királyi tanácsos az országos rendnek ajánlatára és közmegegyezésével nádori helytartóvá neveztetett; és ekkép történt kinevezése és illetőleg választása a szokott eskünek az országgyűlés színe előttti letétele után az érintett országgyűlésen hozott végzeménybe igttatott; ¹⁾ az alatt pedig Verancz Antal esztergomi érsek ugyanazon év június 24-étől ²⁾ és 1573 sept. 1-től Radecki István egri püspök volt királyi helytartó. ³⁾

1581. június 24-én kisasszonyfalvi Istvánfy Miklós királyi titkár és tanácsos Rudolf király által ugyan e napról kelt kir. rendelvénynyel nádori helytartóvá neveztetett; és az 1581. november 11-ére Pozsonyba hirdetett és 1582. februárig kihúzódtott hongyulésen egybesereglett országos rendek közmegegyezésének hozzájárulásával 1582-iki január 19-én kelt kir. oklevél által e tisztségben ujjolag megerősített ⁴⁾ és az országgyűlés színe előtt föleskettetett. ⁵⁾ Ezen

pore ceteri Locumtenentes officii Palatinalis pro tempore constituti vacante Officio Palatinatus uti sunt, et quam in huiusmodi administratione iustitiae et iudiciorum Palatinus ipse dum superasset habere consuevit: ut omnes videlicet causas indicatum palatinalium concernentes indicare, terminare et executioni demandare possit et valeat; deinde ut omnes proventus ad partem iudiciariam tam de rebus et bonis mobilibus quam etiam immobilibus item pecuniis nec non oneribus et birsagiis consuetis secundum consuetudinem Regni ad iudicatum palatinalium pertinentes habeat et percipiat, de illisque libere ad libitum suum disponat. Czech kéziratok között.

¹⁾ Kam. lt. Lib. Res. 19. f. 115. n. r. a. f. 340. n. 37. 5. §. f. 340. n. 37. f. 354. n. l. f. 425. n. 49. f. 42. n. 61. f. 2. n. 12.

²⁾ Müller Epist. Ferd. et Max 342. lap.

³⁾ Kaprinay XXXVIII. 351. l.

⁴⁾ Czech kéziratokban.

⁵⁾ Istvánfy XXV. 341. l. K. lt. n. r. a. f. 1013. n. 40. f. 42. n. 68. f. 172. n. 5. f. 172. n. 9. f. 616. n. 14. f. 192. n. 32. f. 192. n. 21. sat.

hivatalt 1608-ig viselé; bezárva egyszersmind nádori helytartóink sorát. *)

Megjegyezzük még azt, hogy ezen nádorhelytartói hivatal behozatala előtt, 1487-től 1492-ig, a nádori hivatal Zápolya Imre halála után betöltetlenül maradt, Orbán egri püspök és kir. kincstartó helyettesítvén a nádort mint „in causis in praesencia Palatinali vertentibus per serenissimum Dominum Mathiam Iudex deputatus,“ ¹⁾ ki mint ilyen az új királyválasztás végett Pesten tartott országgyűlésen elnökölvén 1490. júl. 15-én Ulászló cseh királyt Magyarország királyává választottnak nyilvánítja. ²⁾

Miután az első és második korszakban — bár rövidebben — szólottunk a nádorok jövedelméről, úgy hisszük nem lesz érdektelen befejezésül még átnézetet adni az újabb kor k. helytartói, nádorai, és nádori helytartói fizetéseink. Az 1462. marc. 29-én nádorrá választott Zápolya Istvánnak ez alkalommal évi fizetése is ekkép határozottatott meg: készpénzben 4000 ft; só illetményben 2000 ft. a sárosi vár ősrégi tartásának címe alatt 400 forint; a korona és visegrádi vár őrizete fejében, mely közösen ő reá és Bakács Tamás egri püspökre volt bízva 1000 forint. ³⁾

1522-ben II. Lajos a török ellen segedelem kere-

*) Kovacsich megjegyzései: Vacante Palatinatu et constituto Propalatinate non Palatinalis sed Propalatinalis Protonotarius erat. Kéziratban 1645. szám. Alkalmilag megjegyezzük azt is, hogy a nádori segédhivatalok az előbbi korszakból megőriztettek, és az alnádor, a nádori protonotariusok a királyi tábla tagjaivá lettek. Asonban idővel újabb segédhivatalokkal is találkozunk, melyeket a legnagyobb különfőség jelleméz. Például csak egyet: gr. Esterházy Miklós alatt Marcus Valticher palatinalis supremus familiaris et rationum praefectus volt, gr. Szapáryak levéltára s. 17. Máth K. Regestái. Kéziratban.

¹⁾ Kam. lt. f. 100 n. l. n. r. a. f. 1526. n. 45. f. 80. n. 45.

²⁾ Bonfinii Historia Pannonica Dec. I. Lib. I. 31. és Dec. IV. L. 2. 486. l. —

³⁾ Bonfin Dec. V. L. III. 728. l. és Csoch jegyzetei.

sése végett az országból távozván Bátori István nádort helytartójának rendelé, azon joggal, hogy harminckét telekig adományokat oszthasson, — és havonként 1000 forint fizetéssel. ¹⁾

II. Ferdinand 1545. ápril 21-ről Wormsban kelt királyi rendelvénynyel Várda Pál esztergomiérsek és k. helytartónak ebbeli minőségében 2500; Réva Ferenc nádori helytartónak pedig 1000 forintnyi évdíj rendelt. ²⁾ Oláh Miklós k. helytartónak évi fizetése 3000; ³⁾ Mérei Mihály nádori helytartóé pedig előbbi 1200 forint járulékához csatolt 300 forint s így 1500 forintban állapíttatott meg ⁴⁾ Czobor Imre nádori helytartó e hivatalával járó évdíja 1572. júl. 5-én, a már eddigi tanácsosi minőségében nyert 400 forinton fölülr 800 forintra határoztatott. ⁵⁾ Radeczy István egri püspök k. helytartónak Miksa király 1574. dec. 10-ről kelt rendelete szerint helytartói évdíj fejében 2500 forint, az egri püspöksége jödelmei iránti egyezkedés folytán nyugdíjul évenként 4200 forint, mint a k. kamara elnökének pedig 800 forint rendeltetett. ⁶⁾ Istvánfy Miklós nádori helytartói és királyi tanácsosi évdíja 1582. febr. 21-ről kelt kir. rendelvénynyel 1200 forintban állapíttatott meg; ⁷⁾ kinek 1586 oct. 2-án ezen már két évről elmaradt évdíja is kifizettetni parancsoltatik. ⁸⁾

¹⁾ Kam. lev. f. 35. n. 1. publ.

²⁾ Ferdinandus Francisco de Rewa.... mille florence hungaricales in moneta in de falcatione stipendii sui e proventibus tricesimarum Regni Hung. exsolvendis praecipit. K. lt. f. 16. n. 1. publ.

³⁾ Habet pro salario Locumtenentiae a S. Maj. ordinatos annuatim 3000 florenos K. lt. f. 1664. n. 55. Láb. Resol. 9-o f. 126.

⁴⁾ Maximilianus.... Itaque probatur consilium vestrum ut.... Emerico Czobor ob respectum intertentionis illorum quos commemora et se pro officio suo intertenturum esse dicit 800 flor. hung. salarium incluso eo salario 400 fl. quod nunc ratione Consiliaritatus habet decernatur. K. lt. Láb. R. 19. fol. 115.

⁵⁾ Pray Hierarchia R. H. T. 1. p. 219.

⁶⁾ Czech J. jegyzetel.

⁷⁾ Czech J. jegyzetel.

⁸⁾ Czech J. jegyzetel.

Thurzó György nádornak 1610 február 8-án II. Mátyás 22000 forintnyi évi fizetést rendelt; ¹⁾ ugyanaz ugyanígy 1618. jun. 1-én Forgách Zsigmond nádornak. ²⁾ II. Ferdinand aug. 7. 1622-ben ugyanígy Turzó Szaniszló nádornak; ³⁾ ugyanígy III. Ferdinand julius 18. 1649. Pálffy Pál nádornak. ⁴⁾

I. Leopold 1670. octob. 18-án Szelepcsényi György k. helytartónak ezen minőségben 2000 forintot utalványozott. ⁵⁾ 1672-ben a nádori hivatal teljesen mellőztetvén Ampringen Gáspár elnöklete alatt Pozsonyban kormányzóság állíttatott fel, mely kormányzóság tagjainak fizetésére fordíttatott a nádort illető 22500 forint. ⁶⁾

¹⁾ Mathias secundus.... Tam pro intertencione sua quam vero ratione annui sui salarii..... viginti duo Tallerorum sive florenorum hungaricorum millia ex proventibus tricesimarum nostrarum in superioribus regni nostri Hungariae partibus existentium..... quotannis ei pendantur et persolvantur: hac tamen interposita conditione: quodsi forte praedicta tricesima superioris Hungariae superscriptam viginti duo millium florenorum summam praefato Palatino nostro pendendam.... non attingerent.... ex tunc restantiae talis debiti, de sequentiorum annorum..... proventibus eidem Palatino nostro refundatur. (Czech kőírátaiban.)

²⁾ Czech kőírátaiban.

³⁾ Czech kőírátaiban.

⁴⁾ Solitum Salarium viginti duorum millium florenorum hung. et proventibus Semnic. Galgócs etc. Tricesmis. K. lt. Lib. R. 66. f. 41.

⁵⁾ K. lt. f. 86. n. 7. f. 782. n. 34.

⁶⁾ Érdekesnek tartom a Bécsben septemb. 30. 1672-ben szerkesztett budgetet Podhracsky gyűjteményéből Czech másolata nyomán kösölni, úgy is mint mely azon viszonyokra is fontos világot áraszt.

Eine Austellung hiebevorigen Palatinischen Salary des Jahrlichen 22,500 fl. für das Königliche Gubernio in Hungarn also nemlich:

Dem Königliche Plenipotenciario ordinari Besoldung . . .	6000 fl.
Dem Primati Regni zu seinem Consiliariath	400 „
noch	2000 „
Dem Administratori Judicatus Curiae zu seinen vorigen Besoldung 1200 fl. noch	1000 „
Dem Praefecto Camerae zu seiner vorigen 1200 fl. noch . . .	1000 „

1681. augusztus 6-án Ambringen elbocsáttatása után a kormányzóság is eloszlattatván ¹⁾; 1683. marc. 22-éről kelt kir. rendelvénny Eszterházy Pál nádornak egy évre 24000 f. azután a királyi jövedelmeknek, az ország az időszertei helyzetében, megfogyta miatt, további rendelkezésig évenként csak 12000 fo-

Dem Königlichem Personal zu seine consilii	400 fl.
noch	1100 „
Dem Camerali zu seiner vorigen.	1800 „
noch	200 „
Dem Militari tamquam extraneo	1500 „
Dem ersten Legali	1500 „
Dem ersten Secretario Incolae	600 „
Dem anderten Secretario extraneo	800 „
Dem ersten Registratori Incolae	400 „
Dem anderten Registratori Extraneo	500 „
Dem ersten Expeditori Incolae	300 „
Dem anderten Expeditori Extraneo	400 „
Denen Zway Inhaimbischen Cancellisten.	400 „
Denen zway Extraneis Cancellistis	600 „
Dem Inlandischen Janitori	100 „
Dem Extraneo Janitori.	150 „
Dem Teutschen Calefactori.	100 „
Summa : 20,750 „	

Von der Summa der völligen Expeditions Besoldung bleibt noch vor die Camzley notturt	1850 „
Summa was bey Palatinali vertheilt wird	22,550 „
Dann was hievor etlichen zu den Governo anjetzo gezogenen Personen, alsodem Primati Regui wegen seines Consiliariats	400 „
Dem Judici Curiae	1200 „
Dem Praefecto Camerae	1200 „
Dem Personali	400 „
Dem Aulico Camerali	1800 „

Nebens der Palatinal Besoldung bezaldt worden und hinten vermörket 4500 fl.

betragen thuet; ist daher nicht zu zalthen, diewellen solches auch nebenst der Palatinal Besoldung jährlich zu bezahlen gewesen und noch ist. Zu obigen Ausgaben komt auch die mit dem jetzigen neuen Plenipotentiaro neben der ordinari Besoldung der jährlichen 6000 fl. zu einer Adjuta Accordirte 600 fl. bringen also in allen die Ausgaben auf dieses neue Governo in allen jährlichen 28,550 fl.

¹⁾ Leopoldus Per subsecutam iam ante menses aliquot et

rint utalványoztatott;⁴⁾ azonban 1717-ben már november 4-én Pálffy Miklós nádornak 30000 forint rendeltetett évenként.⁵⁾

Az előbbi korszakban láttuk, hogy a nádor a főbenjáró bűntenyekben elmarasztaltak lefoglalt javait előbb egészben utóbb harmadrészben nyerte; ezen szokás úgylátszik újabb időkig is megmaradt, azon módosítással, hogy most már a nádor a lefoglalt javak csak negyedrésszére tartathatott igényt. Eszterházy Pál nádorról tudjuk legalább, hogy ez panaszt emelt a királyi kamara ellen, hogy ez a Magyarország felső részeiben per notam infidelitatis elfoglalt javakból annak a jogos negyedrészt átengedni vonakodott.⁶⁾—

Értekezésünk ezen részében előadtuk a nádorispáni hivatal hatáskörének kifejlődését; de előadásunkból kitűnik az is, mily hatáskör illeti meg alkotmányunk szelleme és törvényeinek értelmében a nádort napjainkban is.

Voltak, és vannak kik napjainkban is ismételik régi ellenségeinkkel, „tum demum felicem fore Hungariam cum unius haec Palatini auctoritas vel antiquetur penitus, vel in plures distribuatur.“ Mi azonban meg-

acceptatam principis ab Ambringen officii istius Gubernialis resignationem gubernium hoc nostrum Vicarium Regium fuisse sublatum apprimè vobis constare non ambigimus. (Podhraczký József gyűjteményéből Czech másolata nyomán.)

⁴⁾ Resolutio regia quo mediante C. Paulo Eszterházy . . . in rationem soliti annualis Salarii Palatinalis a die 13. Junii 1861. quo videlicet sub novissima diecta Soproniensis in Palatium electus, perque suam Majestatem confirmatus est ad unius anni decursum 24000 florenorum exportantem ob regios proventus moderno Regni statu et tempore attenuatos ad ulteriorem usque dispositionem altissimam 12000 fl. dumtaxat resolvuntur. Kam. lev. Lib. Resol. 7. l. fol. 159.

⁵⁾ Kam. lev. Lib. Resol. 78. fol. 19.

⁶⁾ Kovácsich kőíratja a nemzeti múzeumban. 677. szám. Megjegyezzük még, hogy Battyányi József primás 1799. aug. 20-kán Budán a szent Gellért nagy alján 20,000 forintért terjedelmes kertet vásárolt és azt József nádor és nádori utódainak adományozá. Ugyanott 1369. szám.

győződve vagyunk, hogy a trónt és nemzetet még egymástól elválasztó űrnek betöltésére épen ezen hivatal van hivatva, melynek az 1486: 6. tc. értelmében is egyik feladata „ha a király és ország között egyenetlenségek s viszályok támadnának, azokat mint közbenjáró kiegyenlíteni.”

És valóban nem csuda ennél fogva, ha a nádori hivatalnak mielőbbi visszaállítása, és pedig elvben csorbítatlan, a gyakorlatban pedig a viszonyok igényeihez alkalmazott hatáskörrel, minden a honjáváát őszintén óhajtó hazafinak, első kívánsága!

V.

A nádori hivatal betöltéséről.

Hogy régi ősrégi időkben, mielőtt hazánk kormánya a királyság alakját nyerte: a nádori hivatalnak mintegy csirája, és előzménye, a Rector a nemzet és az ezt képviselő communitás által választatott, kétségbe vonni nem lehet. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy a Rector a communitásnak felelősséggel tartozott, hogy ez amannak ítéleteit megsemmisíthette, sőt hogy ez amast hivatalától meg is foszthatta. De a Névtelen jegyző is világosan írja hogy „Zulta, vezér, midőn tizenhárom éves volt, országának összes nagyjai közös akarat és megegyezéssel bizonyos ország kormányzókat rendeltek a vezér alatt.“¹⁾

Midőn azonban szent István, „régi és új augustusok példáját követve“: a régi szerkezetet monarchiává átalakítja, az ország főhivatalait, így tehát a rectori tiszttet is a monarchia igényeihez képest átídomítani el nem mulaszthatá, magának főtartván annak választása, kinevezése és hivatalától megfosztása jogát.

Hogy ez valóban így történt, hogy nevezetesen sz. István és közel utódai a nádort a rendek minden befolyása nélkül választák s mozdíták el ismét adott alkalmal hivatallukból, arra nézve azonkori gyér adata-

¹⁾ Dux Zulta cum esset tredecim annorum omnes Primates Regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam Rectores regni sub Duce praefecerunt. Cap. 53. Schwandtner Script. I.

ink határozottan eldöntő érvet nem szolgáltatnak ugyan azonban elvonatkozva attól, hogy a Comes Palatii is szabadon választatott és illetőleg neveztetett a fejedelem által a frankoknál, az ellenkezőt István és utódai egyéb intézkedéseivel, az azokon átlengő szellemmel megegyeztetni teljesen nem lehetne; s valóban ha István a nádor, a hajdani rectornak, a nép általi választatását meg nem szünteti, az az a rector tisztének változatlan megtartása István által épen akkor, midőn monarchiáját megalapította; elégséges lett volna azon monarchiai szerkesztet fölbontására. Azonban érvül, hanem is döntő érvül, fölhozhatjuk azt, hogy a nádor eredetileg inkább udvari — vagy jobban mondva — királyi hivatal volt, mint országos főbírói tisztség, mivé csak később idők folytán fejlődött; azaz bírói helyettese volt a királynak az országban, mire annak eredetileg használt elnevezései: Comes Palatii, Comes Palatinus Regis, Comes Curialis is utalnak; valamint bizonyítja azon körülmény is, hogy mint már említettük, királyaink a monarchia első századaiban a nádort Palatinus „meus” „noster” és csak később nevezték Palatinus „regni”-nek.

Igy állottak a dolgok még II. Endre korában is, midőn maguk az arany bullának kieszközölői, dacára azon roppant befolyásnak, melyet ők és a kétségbeejtő viszonyok gyakoroltak azon szerencsétlen fejedelemre, a rendeknek a nádori hivatal betöltésére egyenes és közvetlen befolyást és részvétet kívívni képesek nem voltak; minden igyekezetük eredménye e tekintetben más nem volt, mint az, hogy ha a nádor az ország ügyeit rosszul intézné, a rendek „folyamodhatnak a királyhoz, hogy helyébe tetszése szerint mást tegyen” s azon ígéret, hogy a király „kérelmükre hajolni fog.”¹⁾

¹⁾ Si Palatinus interim male administraverit negotia regis et regni supplicabunt nobis ut utiliore loco eius constituamus, quem volumus, et nos precibus eorum annuamus. 1222: III. te. Kovácsics ezen törvények-

Azonban annak dacára, hogy királyaink ezen István által szerzett fényes és nagyfontosságú kiváltságukat makacsul védték és őrizték: az utóbbi Árpádok gyenge, erőtlén kormányja alatt az ország rendei, különösen a főurak, valamint más egyéb, előbb a királyhoz kizárólag tartozó ügyekben, úgy a nádori hivatalt betöltésében is tényleg nem megvetendő befolyásra tettek szert, úgy hogy a nádor a XIII-ik század végtizedeiben már a főrendek tanácsára szokott volt valószínűleg megválasztatni. Ezen befolyás azonban jogi érvényű és kényszerítő hatású soha nem volt, s a királyoktól, azok tetszésétől függött a kikért, és adott tanácsot tekintetbe venni, vagy azt teljesen ignorálni.

Igazolják az itt mondottakat V. István király 1270-ben Roland nádornak adott egy adományozó levelében olvasható ezen szavai: „Midőn az úr keze atyánk országát az örökösödés jogánál fogva kezeinkbe adta, hűveink mindnyájan, mind az egyháziak, mind a nemesek, kik koronáztatásunk alkalmával a fejevári roppant gyülekezetben részt vettek, dúsak és szegények..... közösen emelt szóval (Roland) személyéről királyi fűleinkhez ily ajánló szavakat küldöttek: Tudjátok meg, hogy Roland bánnak királyi kegyelmek által még főlebb emeltetni kell.“¹⁾ Értve pedig a „főlebb emeltetés“ alatt

ket úgy magyarázza, hogy ez a rendeknek a *candidatio* jogát adá, a meny-nyiben ők a nádori hivatalra a királynak többet kijelölván, ez azokból egyet tetszése szerint választathattak. *Adversaria de diversis comitibus A. n. muz. kézirat. 26. szám.* A szöveg ha nem is támogat ilyes magyarázatot de avval nem is ellenkezik. Lehetséges hogy a rendek ezen *candidatio* jogából származhatott, kétség kívül nem ritka, visszaélés volt oka, hogy a viszony megfordult, a király tette a *candidatiót* és a rendek választottak a jelöltekből egyet tetszésük szerint.

¹⁾ Cum divina manus regnum patris nostri ad manus nostras iure successionis universaliter convertisset; universi fideles nostri tam ecclesiasticae personae, quam servientes regales qui tempore coronationis nostrae in integrum, congregationem immensam apud Albam fecerant,

mint ez a szövegből kitűnik, a nádorságra emelést; mi meg is történt.

Föltűnő az, mit Máté nádornak egy 1248-iki ítélő levelében olvasunk, hogy „midőn urunk Magyarország dicsőséges királya főpapjai és bárói megegyezésével és tanácsával, minket felségének kegyelmével a nádori méltóságra emelt volna sat.“¹⁾ Azonban mikép kelljen az ország rendének ezen „megegyezését és tanácsát“ értetünk, az előbb mondottak után tudjuk; hihetetlen azonfölül, hogy IV. László kir. épen ezen ügyben — értem a nádor választását — elhatározását mindenkor a rendek tanácsa és beleegyezésétől függővé tette volna, mert uralkodása alatt előfordul oly eset is, hogy egy és ugyanazon személy négyszer, egy másik háromszor, hat kétszer emeltetett, majd hosszabb majd rövidebb időköz után emeltóságra, és hogy azon tizenöt és illetőleg huszonöt nádor közül, kik uralkodása éveit betöltik, csak három birta magát föntartani valamivel tovább egy évnél, és némelyik nem egészen egy negyedévi hivataloskodás után a királyi kegyet elvesztve, magas állását elhagyni kénytelenített.²⁾

Az 1291. február 22-én kelt országgyűlési végzés IX. cikke nádor a választásában a rendeknek nem enged ugyan elhatározó voksot, azoknak mindazonáltal tanácsát kikérni rendeli. „Ugy szintén a nádort — úgy mond — országunk nemeseinek tanácsából országunk régi szokása szerint rendelni fogjuk.“³⁾

tam pauperes quam divites voce communiter in altum elevata, huiusmodi commendationem de persona sua ad aures regias pertulerunt: Noveritis Rolandum banum. . . . debere adhuc in posterum exaltari, gratia vestra regia mediante. Fejér C. D. VII. 2. 12 l.

¹⁾ Cum Dominus noster inclitus Rex Hungariae Ecclesiae suae et suorum baronum consensu ac consilii nos magnitudinis suae egratia Palatinatu sublevando. U. o. V. 2. 477. l.

²⁾ V. ö. Czech i. Ért. Új M. Muz. 185 1/2. IV. füzet.

³⁾ Item Palatinum ex consilio nobilium regni nostri ex antiqua

a nádor a rendek részéről a királyi felségnek, s a királyi felség részéről a rendeknek igazságot szolgáltathat és tartozik szolgáltatni.⁴

Mátyás király 1458: 1. toben Albert törvényeit megerősíté ugyan, azonban azokat úgy látszik uralkodása eleji felében nem igen tartotta meg, a nádor választása és elmozdításában meglehetősen önkényesen járván el⁵); míg a rendek Zápolya Imrének a nádori hivatalra emeltetése alkalmával jogaik mellett erőlyesen felazóltak a azokat tényleg gyakorlatba is vették. Az 1486-ik törvénykönyv előszava ugyanis nemcsak a nádornak a rendek általi választásáról, hanem az országgyűlésnek a nádor választás végett történt összehívásáról is emlé-

vényhozók antiqua consuetudo-ra hivatkoznak, ez körülbelül annyit jelent, mint nálunk az észjogra, a társadalom igényeire, az ország szükségekre való hivatkozás, a tiedben Isten kegyelméből országgló és kormányzó fejedelem akaratának említése. Ők is mi is, te is nálunknál magasabb hatalomtól származtatjuk a mit jogszerűnek s a közzőra névre hasznosnak és szükségesnek tartunk. — Katona az emberséges Katona neheztelésében ily válaszra fakadt: Unde tibi sicophanta tanta temeritas et audacia, ut tot illi antiqui candoris, antistites, proceres, nobiles audeas omnes impostores et mendaces facere, malaeque fidei postulare. Consuetudinem illi vetustam, quam melius teheri nato fungo nosse poterant, allegarunt. Tuum est, qui possessionem huius consuetudinis illis abiudicare conaris, contrariam consuetudinem ostendere. Quod si nequeas, quod certe nequis, quidni manifestae calumniae dementisque temeritatis arguaris. — Találkozott érdemes történet buvár olyan is, ki hivatkozva II. Istvánnak általunk is idésett 1272-ki oklevelére, a nádornak régibbidőkben is országgyűlésileg történt választását igyekezett bebizonyítani; mit kelljen azonban ezen nézetről tartanunk a szövegben mondottak után tudjuk. Valószínűbb már Bartalnak azon nézete (Comment. III. 146. lap), hogy a rendek itt az őseknél a kereszténység behozatala előtt divatozó szokására hivatkoznak, s a Gajza alatt elavult szokáshoz tértek vissza. Szalay erre azt jegyezi meg, hogy ő „Kézai rectorátnádornak nem ismeri“; mily kevésbé nyomós azonban ezen ellenvetés szintén tudjuk a már más helyen mondottakból.

⁴) 1458. Honore Palatinatus ab eodem Ladislao de Gara per Regiam Clementiam ablato et Michaele Országh in eundem honorem sublimato. K. It. f. 801. n. 9.

ugyancsak azon évben István nádor ¹⁾, 1392-ben pedig Simontornyai István nádor ²⁾.

Azonban ellenkezőleg 1342-ben meg Gelefy Miklós nádor azt írja, hogy Willermus nádor halála után őt „a király kegyessége a főpapok főurak és országa nemeseinek általános megegyezésével” disztfette föl a nádori méltósággal. ³⁾

De a helyzet tulajdonképen mégis csak Albert kor-mánya alatt változott; csak ezen király alatt formuláz-tatott a rendeknek a nádorválasztásabani részvét joga, és szentesítettetett törvény által; midőn az 1439: tc. kimondá, hogy „ő királyi felsége az ország nádorát, az országos régi szokás úgy kívánván... a főpapok, főurak és az ország nemesei-nek tanácsa és köz akaratjából válasz-sza;” ⁴⁾ mi azon okból látszott szükségesnek, „mivel

¹⁾ Tandem dicto honore Palatinatus ab ipso Nicolao de Zeech per Regiam Majestatem ablato, nobisque collato. K. lt. f. 475. n. 6.

²⁾ Tandem ipsis Octavis festis b. Andreas apostoli instantibus medioque tempore ipso honore Palatinatus ab eodem Steph. Palatino per Regiam Clementiam ablato et per ipsum nobis dato. L. lt. n. r. a. f. 1544. n. 1.

³⁾ Kam. lt. f. 32. n. 22.

⁴⁾ Nos Nicolaus... Eodem Domino Willermo Palatino migrato ab hac luce ad nostram, quem regia benignitas de Praelatorum et Baro-num ac regni sui nobilium unanimi consilio, divina nobis favente Clemen-tia, ipsius Palatinatus honore decorarat, accedentes praesentiam sat. K. lt. f. 729. n. 66.

⁵⁾ Regia Majestas Palatinum Regni antiqua consuetudine regni ip-sius sic requirente... ex consilio Praelatorum et Baronum ac regni no-bilium pari voluntate eligat.

Mikép kelljen ezen „antiqua consuetudo”-t és mire értelmezni nem jelentéktelen kérdés, a jog- és történettudományi íróinkat már régen fog-lalkoztatá. Unde queaso — kérdé már régen Grossinger — aut quando haec consuetudo? doceant regnicolae aut ostendant. Quod si nequeunt, et nequeunt certe, quidni malae in regem fidei arguantur! Szalay szerint (Magy. Tört. III. k. 9. l. 16) jegyzet) ezen kérdésre talán ilyesmit kellett volna válaszolni: Atyafi! midőn a tizenötödik században a magyar tör-

a nádor a rendek részéről a királyi felségnek, s a királyi felség részéről a rendeknek igazságot szolgáltathat és tartozik szolgáltatni.“

Mátyás király 1458: 1. teben Albert törvényeit megerősíté ugyan, azonban azokat úgy látszik uralkodása első felében nem igen tartotta meg, a nádor választása és elmozdításában meglehetősen önkényesen járván el¹⁾; míg a rendek Zápolya Imrének a nádori hivatalra emeltetése alkalmával jogaik mellett erőlyesen felszóltak s azokat tényleg gyakorlatba is vették. Az 1486-ik törvénykönyv előszava ugyanis nem csak a nádornak a rendek általi választásáról, hanem az országgyűlésnek a nádor választás végett történt összehívásáról is emlé-

vényhozók *antiqua consuetudo*-ra hivatkoznak, ez körülbelül annyit jelent, mint nálunk az ésjogra, a társadalom igényeire, az ország szükségére való hivatkozás, a tiedben Isten kegyelméből országgló és kormányzó fejedelem akaratának említése. Ők is mi is, te is nálunknál magasabb hatalomtól származtatjuk a mit jogszertűnek s a közjóra névsé hasznosnak és szükségesnek tartunk. — Katona az emberséges Katona neheztelésében ily válaszra fakadt: *Unde tibi sicophanta tanta temeritas et audacia, ut tot illi antiqui candoris, antistites, proceres, nobiles audeas omnes impostores et mendaces facere, malaeque fidei postulare. Consuetudinem illi vetustam, quam melius teheri nato fungo nosse poterant, allegarunt. Tuum est, qui possessionem huius consuetudinis illis abdicare conaris, contrariam consuetudinem ostendere. Quod si nequeas, quod certe nequis, quidni manifestae calumniae dementisque temeritatis arguaria.* — Találkozott érdemes történet buvár olyan is, ki hivatkozva II. Istvánnak általunk is idézett 1272-ki oklevelére, a nádornak régibbidékben is országgyűlésileg történt választását igyekezett bebizonyítani; mit kelljen azonban ezen nézetről tartanunk a szövegben mondottak után tudjuk. Valószínűbb már Bartalnak azon vézete (*Comment. III. 146. lap*), hogy a rendek itt az őszknél a kereszténység behozatala előtt divatos szokására hivatkoznak, s a Gajsa alatt elavult szokásokon tértek vissza. Szalay erre azt jegyezi meg, hogy ő „Kézai rectorát nádornak nem ismeri“; mily kevésbé nyomós azonban ezen ellenvetés szintén tudjuk a már más helyen mondottakból.

¹⁾ 1458. *Honore Palatinatus ab eodem Ladislao de Gara per Regiam Clementiam ablato et Michaelis Országh in eundem honorem sublimato. K. lt. f. 801. u. 3.*

kezik. „Mivel, olvassuk ott, a jelen országgyűlés új nádor választása végett rendezett, ennél fogva, milyennek kell választatnia, sat. ¹⁾ mely nádorítörvénycikkeket az 1492: 33. tc. is megerősíté. ²⁾

1525-ben a rakoncátlan nemesség a nádor választási jogot egészen magához ragadni megkísérelte, és valóban dacára a király tiltakozása és a főpapok a főurak ellenzésének július 3-án a Hatvanban 10,000-nél többre menő összegyűlekezett köznemesség által Bátori István a nádorságból letétetvén, július 5-én közfelkiáltással Verbőczy István választatott nádorrá. ³⁾ II. Lajos király tehát és a többi státusok érvénytelennek nyilvánították e választást az e tárgyban a nemességhez bocsátott levelekben mondván: „hogy valaminth régi szokás szerint országgyűlésen az ország minden rendjeinek voksa által szoktak választatni a nádorok: úgy ha valamely bünténynyel vádoltatnának, mielőtt méltóságuktól megfosztatnak, szükséges azt országgyűlésen a főpapok főurak és a nemesség elé terjeszteni.“ ⁴⁾ Vala-

¹⁾ Quoniam praesens dieta pro eligendo et sufficiendo novo Palatino instituta est, eam ob rem qualis eligi debeat et quae ad eius officium ex antiqua consuetudine pertineant.

²⁾ Egy 1486. febr. 5. keletű oklevélben olvassuk: Die Dominico proximo ante festum b. Appolloniae Virginis in Congregatione generali Dominorum Praelatorum Baronum et Regni nobilium electorum Budae pro electione Palatini confluentium electus. K. lt. f. 430. n. 23. f. 921. n. 9. 10. 11.

1504. Emericus de Perén in dieta Campi Bákos unanimi statum et ordinum Regni voluntate et consensu electus in Palatinatum. K. lt. Decades publicorum 29. n. 128.

³⁾ Kovácsics Suppl. ad Vest. Comit. III. 6. 8. 10. 11. Báró Burgo pápai követ jelentése Pray Ep. Proc. 90. I. Hováth J. Verbőczy emlékezete II. 27. l.

⁴⁾ Ut sicut iuxta antiquam consuetudinem in generali conventu per suffragia omnium ordinum huius regni nostri Palatini in hoc regno creari solent: ita si quod alicui illorum criminis fuerit obiectum antequam

mint az 1526: 32. tc. is ezen választást „ő felsége tekintélye és az ország régi szabadsága és szokásai“val ellenkezőleg történtnek nyilvánítá, hasonló esetek megakadályozására elhatározván, hogy a nádor hivatalától soha erőszakosan hanem mindenkor törvényes úton fosztassék meg s csak is oly bűntény miatt, melynek büntetése a fővesztés; különben hivatalát élet-hossziglan bírja. *) A király pedig fölkeretik oklevélileg meghatározni, hogy a nádort a jövőben „tumul-tuosa“ senki meg ne támadja.

A nádor azután valóban mindenkor a király és az ország rendjeinek egyetértésével választatott: így 1554. ápril 15-én Turzó, †) valamint az utóbbi nádori helytartók is.

Az 1608 (a. c.): 3. tc. a nádor választásra vonatkozólag rendelé, hogy „a király a katolikusok és evangélikusok részéről kettőt-kettőt kijelöljön, kik közül a karok és rendek azt, kit legalkalmasabbnak tartanak, megválasztani fogják.“ Azután a nádor halálától számítandó egy év alatt tartozik a király országgyűlést hirdetni; ha pedig ezt tenni elmulasztaná: az

officio privetur cognitioni Dominorum Praelatorum Baronum et totius nobilitatis in conventu generali subijcientur. Kovácsics Suppl. ad Vest. Com. III. 62—68. II.

*) A mi a nádornak itt említett letételi jogát illeti az régiebb időkben a királyok által úgy látszik a rendek befolyása nélkül gyakoroltatott. Erre utalnak, mint már érintettük, nádorainak gyakori váltakozásai és több eset is; mint p. o. tudjuk, Mátyás király teljesen önhatalmából fosztotta meg Gara nádort hivatalától; 1444-ben Ulászló és 1525-ben Lajos király alatt, midőn az országos főhivatalnokok mind lekötözönni tartottak a nádorokra sem tétetett kivétel; valamint az 1456-iki törvények a királynak a hivatalnokok letételi jogát általán ellamervén, a nádor ezen általános szabály alól ki nem vétetik. L. Kovácsich i. kézirata a n. Múzeumban 1401. 1432. számok a.

†) Oláh Miklós krónikája Bélnél Appar. ad Hist. Reg. Hung. Dec. I. 41. I. Kam. levé. n. r. a. f. 622. n. 32.

országbíró, és ezen hivatal tisedése esetében a tárnokmesternek joga és kötelessége országgyűlést egybehívni. És ezen az 1613: 7. 1618: 4. 1715: 5. 1723: 4. és 1749: 9. ttcc. által megerősített törvények szolgáltak, néhány megemlíthető eltérés kivételével, irányadóul napjainkig. ¹⁾

Hogy az ezenkori nádor választás módjáról teljes legyen fogalmunk, közöljük Szemere Pál és Szentiványi Mihály mint az 1681. országgyűlésén Zemplén vármegye követének jelentéséből, a minket érdeklő részletet:

20. Maii. Personalis urunk ő nagysága az Compillátorok denominállását kívánta, de az ország cathorice resolvált: semmiképpen addig Compillátorokat nem denominál mig Palatinus leszen, mely dolog végett az urakhoz is instáltatott.

30. Maii. Instituáltunk követséget az urakhoz, elsőben hogy még feje nem leszen az országnak addig semmihez nem nyulunk, vagy akarják ő nagyságok vagy nem, az Palatinusért ő Felsége előtt instálni fogunk. Replicáltak az urak magok követi által, a clerus akarja elsőben legyen az Compillátorok dolga azután az Palatinusságért való Instantia, az világi urak pediglen velünk egyet akarnak érteni.

31. Maii. Az urak válaszoltak, hogy már meggyeztek magok közt és készek supplicálni a Palatinussért.

5. Juny. Érkeztenek az urak követi az státusokhoz, insinuálván ő felségétől jött resolutionk mely ő felsége decretumának tenora nem egyéb, hanem hogy ő felsége kész rövid nap candidálni de az megholt Pa-

¹⁾ Így 1610. Thursó György 1618. Forgách Zeigmond és 1622. Thursó Szaniszló nádorok választásában.

latinusra sok panasz lévén kívánja ő fölsége circumscribáltassék.

Die 7. a. Hozzá szóllottak ő fölsége resolútiójához a státusok, de mivel vettek nem fekszik az dologban, hogy ha ki léssen Palatinus vagy függjön más-tól, vagy bizonyos tanácsok rendeltessenek mellé, és az Palatinusi auctoritás ne legyen egészen kezénél; de az ország elégségesnek ítélte mind ő fölségének adandó opinióra, mind az Palatinusságnak circumsriptiójára az törvényt, a kiben keze, lába meg van kötve, az okáért ujabb memoriale által alázatosan folyamodtunk ő fölségéhez.

13. Juny. Az státusok..... ő fölsége ministereit illendő becsülettel excipiálták, kik is bejövén a liztát érsek urunknak porrigálták. Elmenvén ő nagyságok érsek urunk felnyitotta olvasván belőle:

Quod felix faustum fortunatumque sit.

Ad Palatinatum candidantur:

Primus C. Nic. Erdődy Banus Croatiae

C. Paulus Eszterház

C. Udalricus a Kolonitz

Báró Andreas Zay.

Kiküldetvén ő nagyságok elsőben is érsek urunk adván gróf Eszterház Pál urunkra voxát, azután az clérus, az nagy urak, kit a statusok is követvén ő fölsége előtt az szokott juramentumot letette, cancellarius urunk olvasván.

17. Junii. Kezdetett az gravamen az egész országh előtt olvastatni s mindjárt nagy dissensiók lettek, hogy Palatinus halála után ne legyen Locumtenens senki.

21. Juny. Mivel akkor az urak együtt voltak bizonyos dolgok végett instituáltunk követséget legkiváltképen akartuk megtudni, hol legyen az láda, kiben

az diplomák és *literals instrumentumok* vannak. *Resolválták* az urak lenni a pozsoni káptalanban.

Die 28. Mindjárt az publica sessioba fordult elő az láda dolga, kívánta Palatinus urunk kézhez való vételéről találtassék meg ő felsége, de az országh azt derogamennek tartotta tenni, ha azt is, az kit magának tartott megh mástól kérni.

19. Julii. Végzetre közönségesen egészen az regnicolák kérték Personalis uramat elmenvén Palatinus urunkhoz mediátori tisztre kényszerítvén, kérvén ő nagyságát inducálja az clerust ad cessationem contradictionum suarum.

12. Nov. Azután fogtunk a Replica csináláshoz és kelvén az locumtenentiára ujabban vilon-gottak rajta, mert az érsekséghez akarták ragasztani, de az articulosokból nyilván kitetszett, hogy az Palatinussággal egy személyhez köttetett.

19. Nov. Az Replica hátramaradt részének continuatiójára ismét fölgerjedtek, és mielőtt dolgához fogott volna Orbán Pál úr az tegnapi dolgairól keservesen panaszkodott, mint bántak legyen ő kegyelmével az Locumtenentiának teljességgel való sublatiójáért hogy az gratiarum actiót az replicában föl nem tették kiről akart az ország követséget institualni, de Personalis urunk bizonyos magának constáló consideratiókra nézve abba hagyatta. *) —

A nádor választás végett hirdetett országgyűlések alkalmával a rendeknek ezt különösen tudtul adni kellett. Így tett Mária Terezia 1751-ben. *) A választás pedig ugyanazon évben így történt meg:

*) Zemplén vm. levéltárából Czech J.

*) S. R. C. majestas non expectato etiam unius anni, lege declarati, defluxu, in locum nuper fatis funeti b. m. Comitis Palatini alter ex illis, quos Suprafata S. M. eatenus benigne candidare dignabitur,

A királyi biztosok, kik a kijelölteket rejtő levelet hozták, eltávozván, a kalocsai érsek — az esztergomi érsekség üresedésben lévén — a levelet föltöré s a királyné által sajátkezőleg irt e sorokat olvasá föl: „Pro vacanti officio Palatinali propono:

Ex statu Catholico. D. C. Georgium Erdödy Iudicem Curiae; D. C. Ludovicum de Battyán Pincernarum Magistrum.

Ex statu Evangelicorum: D. Banum Paulum Révai, D. Baronem Emericum Zay.

Liberæ Dominorum Statuum Electioni. Maria Theresia.“ —

Ezután Fekete György k. személynök kezdeményezése után közfölkialtással megválasztott: gróf Battyányi Lajos. ¹⁾

Az idézett törvénycikkelyekben körülírt választási módtól a nemzet háromszort tért el: 1761, 1796 és 1848-ban.

Az első alkalommal az 1791-ki országgyűlésen miután a Prímás a k. biztos kezéből a jelöltek neveit tartalmazó zárt levelet kezébe vevé, fölkelt az országbíró ajánlván, hogy a levelet föl sem bontva a király negyedszülött fiát Sándor Leopoldot kiáltanák ki nádorrá, mire azok valóban közösen fölkialtottak: „Vivat Leopoldus Alexander Regni Hungariae Palatinus!“; kijelentették egyébiránt a rendek, hogy ezen eljárásból a jövőre nézve semmiféle következtetést vonni nem lehet „érvényben maradván örökre a királyi kijelölés és az ország rendjeinek választási jogára vonatkozó törvénycikkelyek;“ ²⁾ mi azután az 1791. 5. tcbe. is beigtatva lön.

absque dilatione nunc eligatur. Quae b. c. r. resolutio DD. SS. et OO. hieco intimatur ac una simul modus in electione Palatini observandus communicatur. — Borsod vm. levéltárából Podhracsky Magyarország K. K. és RR. szavazatjoga Pest 1847. 81. lap.

¹⁾ Késle u. a. az u. o. levő O. gy. naplóból 81. lap.

²⁾ Salvis legibus de candidature regia, ac libera electione palatini in perpetuum in suo vigore permanentibus editis. V. 3. Az 1791. or-

Ugyanez történt és ugyanigy 1796-ban, midőn József főherceg választatott nádorrá, hasonló az 1796: 1. tebe igtatott tiltakozó záradékkal. ¹⁾)

Végre 1847-ben is a király azon országgyűlést nádorválasztás végett k. kegyes meghívólevele által különösen is kitűzván, a kijelöltek lepecsételt névsorát az országbíró átnyujtván, s a rendek tanácskozásaik termeibe távozván a királyi levélnek sértetlenül hagyása mellett István főherceget egyhangulag és közakarattal az ország nádorává elválasztották, hogy a választás által a fejedelem és ország közötti kölcsönös bizodalom, minél szorosabb kapcsolatok által megerősíttessék és lehető nehéz időkben a koronás fejedelem előtt minél hathatósabb közbenjárására számot tarthassanak. Egyébiránt kijelentvén, hogy a jövő esetekre ez zsinórmértékül nem szolgáland, sőt inkább az ország törvényei mind a felség kijelentési, mind az ország rendek szabad választási jogát illetőleg, mind végre azok, melyek a nádori méltóság kötelmei és jogai iránt eddig alkottattak, minden jövőendő időkre épségben fontartatnak. (II. tc.)

Az Árpád és vegyes házból származott királyok alatt a nádori méltóság hosszabb ideig üresedésben soha nem volt. Azonban az ausztriai ház alatt Bátor István nádornak 1530-ban bekövetkezett halála után, helyét k. helytartók pótolák. 1542-ben helyettes nádor is választatott. 1456—1562 Nádasdy Tamás volt nádor, utána 1608-ig ismét k. helytartók és nádori helytartók vannak, míg Illésház választatik nádorrá. Ezen évtől 1733-ig Pálffy haláláig 125 éven át betöltve volt a nádori hivatal, ha Szelepcsényi helytartóságát és Ambringen kormányzóságát (1670—1681.) kiveszszük. Pálfyt követé Ferenc lothoringiai herceg mint k. helytartó majd

szágyűlései naplót. Katona Histor. Crit. Reg. Hung. Storpü Austr. XL. k. 762. lap.

¹⁾ Országgy. napló 13. lap. V. 8. Katona J. m. XLI. 246—7. II.

Pálffy János és Battyányi Lajos nádorok kit ismét Albert szász herceg k. helytartó váltott föl. (1765—1781.) József alatt a nádori hivatal üresedésben volt. 1848-ig a három már említett cs. k. főherceg viselte a nádori hivatalt; míg István főherceget, a forradalom leszorítá és távozni kényszeríté azon helyről, hol őt a nemzet oly szívélyes rokonszenv és lelkes ragaszkodással szemléle. Azóta a nádori hivatal tényleg üresedésben van.

AZ ORSZÁGBÍRÓI HIVATAL.

I.

Az országbírói hivatal elnevezéséről és eredetéről.

A második magyar országos főtisztviselőnek, az országbírói hivatalnak szent István legközelebbi utódai alatt használt elnevezéseit szorosan meghatározni nem tudjuk; miután mint már dolgozatunk első részében érintettük volt, mindkét országos főhivatalnak elnevezése III. Béláig határozottan megállapítva egyáltalában még nem volt. Így tudjuk, hogy szent László korában a „Palatinus” elnevezés alatt rendszeresen a nádor, de néha az udvarbíró; a „Curialis Comes” alatt rendszeresen ez udvarbíró de néha a nádor is értetett. II. Béla ugyan egyik oklevelében bizonyos Kujárt „Curialis Comes S. Stephani”-nak nevez ¹⁾ azonban igen kétséges, ha vajjon ezen király szent István vagy pedig saját korának hivatalnevezését használta-e. Ezután hosszú időig ezen elnevezés volt használatban a „Curialis Comes Regni” alakban, mely legelőször II. Bélának egy 1135-iki oklevelében fordul elő. ²⁾ Néha, kivételképen más elnevezésekkel is találkozunk, mint például: „Gregorio filio Kronik Curiae regiae officia disponente;” ³⁾ vagy „Gereonis regiae Curiae curam gerentis.” ⁴⁾ Mint rendkívülit kiemeljük, hogy a

¹⁾ Fajér Cod. Dipl. II. 86. l.

²⁾ U. o. II. 84. 5. 11.

³⁾ U. o. III. 1. 94. l. 1158. év.

⁴⁾ U. o. III. 1. 130. l. 1148. év.

tizenkettedik század közepétájt, kétudvarbíró: „Curialis Comes minor“ és „maior“ találunk okleveleinkben. ¹⁾

II. Endre alatt szokásba kezdte jöni az „aulae (nostrae) Curialis Comes“²⁾ és „aulae (nostrae) iudex“³⁾ míg végre az 1234-ben használatni kezdett „Judex Curiae“ mai napig is fönmaradt, a többi elnevezéseket a használatból egészen kiszorítván.

Mikép neveztetett ezen hivatal régi időkben hazai nyelvünkön erre nézve adatokkal nem rendelkezünk; valószínűleg „udvarbíró“ vagy „udvari ispán“nak cimeztetett; az „országbíró“ elnevezés úgy látszik csak akkor jöhetett szokásba, midőn Mátyás III. Decretumának 12. tc. által az ország egyik rendes bírójának kijelentetett.

A mit nádori hivatalról értekezve tettünk, kimutatva annak eredetét és forrását; kifejtve azt, hogy a királyaink alatt nádorinak nevezett hivatal, már ázsiai eleinknél is — bár természetesen más alakban és más név alatt — létezett, és István által csak átalakítottatott: ugyanazt a Curialis Comes vagy Judex Curiae hivatalára nézve — sajnos — nem tehetjük.

Igaz ugyan, hogy emlékeink az ősi államszerkezetről szólván több (és illetőleg két) országos főbíróról tesznek említést és pedig a Névtelen — mint szintén már láttuk — Rectorokról, Konstantin pedig Gylasz és Karohaszról; minek következtében valakiben talán azon merész gondolat támadhatnék, hogy ezen Rectorok egyike, vagy a Konstantin által említett bírói tisztek egyike, képezte azon törzset, melyből István állam bölcsesége az udvarbírói tiszet sarjadtatá ki. ⁴⁾

¹⁾ U. o. III. 1. 153. l. 1153. év.

²⁾ U. o. III. 2. 329. 365. ll. 1233. év.

³⁾ U. o. III. 2. 405. l. 1234. év.

⁴⁾ És valóban Kovachich is véleményezi: *Judicis Curiae officii originem fore repetere possemus ab eo iudice, quem sub duobus electum fuisse Anonymus scribit. Adversaria de diversis Comitibus. Kézirat a n. museumban 9. lap. 24. szám.*

Ily föltevés ugyanis a mennyire merész, annyira egyszerűs mind okadatolhatlan is. Nem okadatolható annál fogva, mert oly, vagy hasonló hivatalra, milyen István és utódainak Curialis Comese volt, első fejedelmeinknek szüksége nem igen lehetett.

Azon okok, viszonyok és körülmények, melyek egy ily hivatalt királyainkra nézve nemcsak föltöte hasznossá, hanem elkerülhetetlenül szükségessé tévék: fejedelmeinkre nézve nem léteztek.

Véleményünk tehát az, hogy István a királyi koronát fölvevén a monarchiáját lényege és alakjában megalapítván, a fejedelmek korában is működött két országos bírói hivatal egyikét megtartá és új intézményei igényeihez alkalmazva átalakítá; a másikat pedig, miután az európai középkori kormányelvek szerint a bírói hatalom a királyban összpontosult, lényegében eltörölé, azt saját személye és méltóságába beolvasztván; miután régi fejedelemeink ily bíraskodási hatalommal, hihetleg soha sem bírtak.

Ugyanazon, sz. István korában általános érvényű elvek azonban méltatlannak tartották a hirdették azt, ha a fejedelem minden — bár tulajdonképen az ő fóruma elé tartozó — akár első folyamodástú akár fölebbezett ügyekben személyesen bíraskodik és ítél, s azért mind a németek, mind a görögöknél rendes helyettesekkel bírtak, kik a királyi udvarban tárgyalandó ügyekben a király személyében jártak el. Ezen elveket honosították meg hazánkban is a külföldről hazánkba vándorolt főurak és főpapok; ezen elvek élénk színezetű enyomatát szemléljük szent István I. Decretuma, már idézett V. cikkelyében. „Valahányszor — így hangzik — ítélethozás végett, némi ügy vagy valamely főbenjáró bűntény elődbe kerül; ne heveskedjél, ne esküdjél, hogy bizony lakolni fog — oly eskü, mely meg nem állhat, mert az eszelős fogadásokat meg kell szegni — vagy ne hozz tenmagad ítéletet, mert királyi méltóságod ilyen ügy bitortlás által könnyen csorbu-

lást szenvedhetne, hanem bizd meg vele az illetékes bírákat, ítéljenek fölötte ők a törvény értelmében. Féj lenni bíró, de örvendj király lenni, és királynak nevezettni. A türelmes királyok országolnak; a türelmetlenek zsarnokoskodnak. Ha pedig olyas ügy kerül elődbe, mely fölött magadnak kell bírászkodnod türellemmel és könyörülettel hozz ítéletet. ¹⁾

Ha ezen törvénycikket figyelemmel olvassuk végig, oly abban lappangó gondolatokra fogunk találni, melyek jogi állapotaink kezdetleges viszonyaira nagy fényt árasztanak.

Eddig jogtudásaink és történet bűváraink egy tekintélyes része ezen törvénycikket értelmezvén, abból csak azt olvasta ki, hogy szent István alatt voltak oly ügyek, melyek a k. udvarban, és mások, melyek a királyi udvaron kívül tárgyalattak. A szövegnek ilyenén értelmezése azonban egészen helyesnek és szabatosnak nem mondható. Itt ugyanis tulajdonképen nem azon ügyekről van szó, melyek a k. udvarban tárgyalattak, ellentétben azokkal, melyek fölött az ország rendes alsóbb bírái ítéltek. Itt tulajdonképen azon ügyek között tétetik különbség, melyek a már érintett alkalommal a k. udvarba hozattak. Ha valamely ügy — ez szerény véleményem szerint a helyes értelmezés — a királyi udvarba hozatik, akkor ha nem méltó, hogy személyesen a király által tárgyalassék, azt az illető bírákra bizza; ha pedig méltó, akkor sze-

¹⁾ Quocienscumque fili carissime causa indicari digna ad te venerit, vel aliquis capitalis sentencie reus, noli impacienter portare, vel cum iuramento firmare illum per te punire — quod instabile et fragile debet esse, quia stulta vota frangenda sunt, — vel per te ipsam diiudicare, ne tua regalis dignitas inferioris negotii usurpatione fodatur, sed potius huiusmodi negotium ad iudices mitte, quibus hoc commissum est, quo illi secundum suam hoc decernant legem. Time esse iudex, gaude vero esse rex et nominari. Reges vero patientes regnant, impacientes autem tyrannizant. Quando quidem aliquid quod tui convenit indicandum dignitati tibi venerit, cum paciencia et misericordia siue miserando hoc iudica. Endlicher i. m. 306. lap.

mélyesen ítéljen fölötte, azaz önmaga vagy a királyi személynek helyettese. — És ez utóbbi volt az udvarbíró.

Bél Mátyás ¹⁾, és Szalay — mint ez utóbbiról tudjuk — nem hiszik, hogy az országbírói hivatal már szent István alatt is létezett, s ennek eredetét csak a későbbi királyok korába heyezik. Az ellenkezőt bizonyítja azonban II. Béla; szerinte Kujár Curialis Comese volt sz. Istvánnak; valamint ez utóbbi a szalavári apátságnak adott adománylevelében előforduló „Curialis Comes regni“ is, mely kitélt, hogy nem az ország alárendelt bírásra kelljen alkalmazni, hanem a két országos főhivatalra főlebb kimutattuk; az ott bőven kifejtettekre tehát elég itt csak egyszerűen utalni. —

¹⁾ Prima huius magistratus incunabula non tam deliberato consilio quam Palatinorum a Palatio seu Curia absentia data fuisse existimo. Szerinte a nádor gyakran távollévén a pecsétet az országbíró őrizetére hagyta. Mivel azonban ez eset utóbb gyakran előfordult invaluít inde Vicarii iudicatus, qui postea ut Palatinus causarum quae in diescumbantur discussione exoneraretur adeo serius increment ut iam Colomanni aetate iudex appellatus est. De Archiofficiis. XII. §. 23. f.

II.

Az országbírói hivatal hatásköre. 1. Az Árpádok alatt.

Midőn a nádori hivatal eredetét nyomoztuk, mondtuk, hogy szent István a nemzetgyűlés és a főbírák hatáskörét megszorítandó, attól és ezektől bizonyos ügyeket és személyeket elvonván, az azokfölötti bírálkodást önmagának főtartotta. Szent István I. törvénykönyvének 5. cikkelyéből láttuk, hogy ez ügyek, és ezen személyek ügyeinek egyrészét a király önmaga személyesen, a másikat pedig személyének képviselője által tárgyalá s elintézés, s a király vagy jobban mondva a királyi személy ezen képviselője: volt a *Curialis Comes & Judex Curiae*.

Fejér — fölötte valószínűleg — tévedett tehát, midőn azon nézetének adott kifejezést, hogy a vezér fejedelmek és utóbb a királyok is a megyékben a földbirtoknak egyharmadát maguk részére megtartván, ezt kisebb nagyobb részekben, különböző alakban és különböző feltételek alatt idegenek, vendégek és telepeseknek adományozák. És ezen conditionáriusok, colonusok és hospeseknek lett volna kezdetben szerinte főnöke, bírója: az udvarbíró; későbbi időkben, midőn a nádor vagy háborúk alkalmával vagy más ügyekben is az udvartól az ország különféle részeiben elfoglalva volt, a nemeseknek az udvarba hozott ügyei is a királyi udvarbíró által tárgyalattak és

intéztettek el; hatalmuk és hatáskörük ennél fogva csakhamar hasonló lett a nádorokéhoz, „vice regia, praesentia regia, proximus aulae minister, baro regni” nevezeteket nyervén.”¹⁾

Meglehet ugyan, s nem csekély valószínűségnek örvend azon nézet, hogy azon említett telepéseknek s. a. t. különösen is az udvarbíró volt főnökük, az az irányukban is képviselője a királyi — különösen bírói — hatalomnak. Azonban épen ezen oknál fogva volt az átmenet már a legelső időkben is oly könnyű, és igen könnyen történhetett meg, hogy a királyok az udvarbírókat nem csak telepések és hasonló állású egyének irányában, hanem nemesek — különösen a királyi udvarban, mint az udvarbíráknak eleinte állandó lakhelyén, tárgyalt — ügyekben is helyettesekül használták; annál is inkább, minthogy a nádort kötelmei és rendes hatásköre többnyire vagy legalább igen gyakran a vidéken tartván elfoglalva, a király más alkalmasabb helyetessel alig rendelkezvén, az udvarbíróra volt utasítva.

Ugyanezt következtethetjük, ugyan erre jövünk inductio útján is. A „Comes Parochianus”-ok, vagy más bíraskodási hatalommal bíró egyházi és világi főuraknál is, Comes Curialis-eik hatásköre és bíraskodási joga eredetileg kétség kívül csak azokra terjedett ki, kik főnökeik és illetőleg uraik javain: jobbágyok, udvarnokok, vagy telepések minőségében tartózkodtak; későbbben azonban uraiknak már általános helyettesei és képviselőiül tűnnek föl, s a Comes Parochianus-ok Curialis Comes-ei gyakran oly személyek fölött és oly ügyekben is bíraskodtak, kik és melyek uraikhoz nem mint birtokosok, hanem mint Comes Parochianusokhoz tartoztak; mire sok számos oklevél és a váradi regestum majd minden lapja bizonyítékkal szolgál.”²⁾ —

¹⁾ Werbőczy Tripartitum Pars I. Titulus 94. Fejér C. Diplomaticus X. k. 6. v. 11. lap.

²⁾ P. o. Paulus Sacerdos de villa Cuba impetit consuillanum suum—

De kétségkívül helyezi az itt kifejtetteket szent László III. Decretumának már főlebb tárgyalt 3-ik cikke is. „Tetszett, hogy ha valamikor a nádorispán haza menne, a király és Cúria pecsétjét, annak hagyja, ki helyébe marad, hogy valamint a királynak Cúriája egy, ugy a Cúriának pecsétje is egy maradjon. És míg azon ispán hon tartózkodik, pecsétjétsenkiressen küldje, kivéve azokat kik udvarnokoknak neveztetnek, és kik szabad akarattjukból fordulnak hozzá, azok fölött szabadjon nekie bírászkodni, ha másképen cselekednék ötvenöt pensát fizessen.“²⁾

Föltéve itt azt, mit főlebb tuzetesen kimutattunk, hogy a Comes Palatinus alatt e helyen nem a nádor, hanem a királyi udvarbíró értetik, kitünik ezen törvénycikkből, hogy az bírói hatalmát tulajdonképen csak a királyi udvarban gyakorolhatá, csak itt tartózkodva idézheté maga elé, vagy is a királyi udvarba a feleket; midőn pedig a királyi udvarból távozott, minden hatalma helyettesére szállott át, s ő maga t. i. az udvarbíró, csak az udvarnokok (— mi Fejér Györgynek általunk is elfogadott de módosított nézetének, hogy a k. udvarbíró a k. udvarnokoknak specialis főnökök és bírájuk volt, új támul szolgál —) és azok fölött bírászkodhatott, kik szabad akarattjukból je-

— Curialis Comes de Zonnuk — discuciens etc. Endlicher i. m. 643. l. 13. sz. Mathias Comes impeiit Benedictum — — quos Forcasius Curialis Comes de Biehor discuciens etc. 643. l. 14. sz. Guttredus prepositus impeiit Simonem et Briccium — iudice Tobia Curiali Comite de Zonnuk etc. 663. l. 38. sz.

²⁾ Placuit etiam quodsi aliquando Palatinus Comes domum iverit, regis et Curiae sigillum, qui in vice eius remanserit, illi dimittat, ut sicut regis una est Curia ita et unum sigillum persistat. Domi vero Comes ille quamdiu permanserit super neminem sigillum mittat nisi duntaxat super eos qui vocantur udwornik et qui spontanea voluntate iverint ad eum i llos elliceat iudicare, quodsi aliter fecerit quinquaginta pensas persolvat.

lentek meg előtte, itt tehát bírói hatalmát — melynek épen a kényszerítő érvényű idézés a lényege — csak részben gyakorolhatta.

Szent László III. 3. to-let megerősíté s megújítá II. Endre aranybullája vagy is az 1222: 9. to. „Udvarbíránk — így hangzik az — míg a Cúriában marad mindenkit ítélhessen, és a Cúriában megkezdett ügyet bár hol fejezhesse be. Azonban jószágán tartózkodván se pristaldum ne adhasson se a feleket ne idézhesse; “¹⁾ az előbbi törvénycikket csak annyiban kiterjesztvén a mennyiben a k. Cúriában megkezdett ügyeket a k. Cúrián kívül is folytatólag tárgyalatni és azokban ítéletet hozni, megengedi.

Ugyanígy rendelkezik az 1231: 20. to. is, minden félreértés elkerülése végett a „manens in praedio“ szavakhoz hozzáadván „velalibi extra Curiam.“

Ezek után tehát a Curialis Comes a király személyének helyettese lévén s a király által személyesen elintézendő ügyeknek bírója és végrehajtója: annak ítélőszéke is a királyéval vagy is a k. Cúriával egészen azonos volt, mit szintén okleveleink egész halmaza bizonyít.²⁾

És hogy a Judex Curiae valóságos helyettese volt

¹⁾ Curialis Comes noster donec in Curia manserit omnes possit iudicare, et causam in Curia inchoatam ubique terminare. Sed manens in praedio suo praestaldum mittere non possit, nec partes facere citare.

²⁾ Marcellus Vice Judex 1293-ki oklevélben olvassuk: Verum quia iidem toties citati ad regiam praesentiam seu Vice Judicium Curiae iisdem et nostram venire neglexerunt. Fejér Cod. Diplom. VI. 1. 170. 1. — Használóképen Martinus Vice Judex Curiae Domini Regis. 1296-ban. Comes Mauritius Coram nobis comparendo... Lambertum et Stephanum legitime citatos... ad regiam Praesentiam seu Judicium Curiae suae compertimus non venire propter quod citati ad regiam praesentiam nostram nullatenus contumaciter curaverunt. U. o. VI. 1. 388. 888. 1. Végre III. Endre 1296-ban... traxit in causam coram nobis exhibendo contra praedictos litteras nostras, Vice Judicium Curiae nostras. U. o. VII. 2. 192. 1. VI. 282. 1V. 3. 247. V. 1. 142. 149. II.

a királynak, fényes bisonyságul szolgálak II. Endre ezen szavai: „azon ügyeket, melyek netán fölmerülnének saját személyünk, vagy aludvarbírónk fogja elintézni.“¹⁾ Megjegyezni kívánván, hogy a mondottakkal nem ellenkezik azon körülmény, hogy okleveleink számos alkalommal nem magaa *Judex Curiae* hanem a *Vice Judex*-xel találkozunk mi mindazonáltal rendkívülinek és föltűnőnek látszani épen nem fog, ha szent László III. 3. az 1222. 9. és 1231: 20. ttc-re visszaemlékeztünk.

A főlebb mondottakat szem előtt tartva, tudni fogjuk magunknak megmagyarázni azt, hogy a *Judex Curiae* bizonyos tekintetben azaz mint a király személyének képviselője rangra nézve a nádort is megelőzte. Így III. Endre egyik oklevelében írja. „Megengedtük, hogy a zólyomi főispánnak ítélőszéke előtt megjelenni ne tartozzanak, hanem a mi, az országbíró és nádor ispán ítélőszéke előtt;“²⁾ innen van az is, hogy Sándor *Judex Curiae* magáról írja „isten kegyelme és a király a karatjából Magyarország legfőbb bírói tisztét viseljük.“³⁾

A mi már a *Judex Curiae* bírói hatáskörét illeti, ahhoz a már mondottak után más személyek és ügyek természetesen nem tartozhattak, mint azok, kiket és melyeket a király önmagának föntartott, s kik és melyek fölötti bíraskodással a király által akár különösen akár általán megbízott. Első királyaink oklevelei és törvénycikkei az azon kor közjogi viszonyait födő homályteloszlalni képesek nem lévén, határozottan nem, és

¹⁾ *Causas autem si quae contra ipsos emergerent nostra propria persona vel iudicis Curiae nostrae iudicet.* Wagner Anal. Spersp. I. 114. lap.

²⁾ *Concessimus ut iudicio Comitum nostris de Zuolom adtare non teneantur praeterquam nostro, iudicis Curiae nostri et Palatini.* Fejér Cod. Dipl. VIII. k. 6. v. 104. l.

³⁾ *Inssu divinae pietatis, volenteque rege, summam iudicatus reipublicae Regni Hungariae obtinemus.*

csak valószínűséggel állíthatjuk, hogy szent István és közel utódai alatt azok, kiknek „méltatlan volt maguk alatt álló bíró előtt megjelenni“, mint Kálmán 9-ik cikkelye mondja, peresügyeiket a király udvarába vitték, kikhez különösen az országos főhivatalnokokat, nagybirtokosokat valamint főpapokat is — ez utóbbiakat természetesen csak a világi fórum elé tartozó ügyekre nézve — számíthatjuk.

A mi névszerint a papok birtokpereit illeti, hogy ezek már ezen korban is a k. Curiában ítéltettek, bizonyítja II. Endre, irván, hogy „az egyházak és egyházi személyek birtokpereit mindenkor Magyarország királya elé szoktak vitetni s az által elintéztetni.“¹⁾

Bartallal tehát mi is igen valószínűnek tartjuk, hogy nagy Károlynak ezen a középkorban általában axiomaként tisztelt és megtartott capituláréja: „A püspökök, apátok, grófok, és más hatalmasok is, ha egymás között perelnének, és békésen megegyezni nem tudnának, mi elének hivassanak, és máshol el ne ítéltethessenek;“ hazai törvényhozásunkba is fölvetetett.²⁾

A mi a személyekről áll, áll az ügyekről is. Az udvarbíró tehát ítélt birtokpereekben³⁾ néha a végből különösen kiküldetve a király által⁴⁾; ítélt lopás, gyilkolás, hatalmaskodás s más bűntények fölött⁵⁾, hasonlóképen néha a király meghagyásából.⁶⁾ Mint az országnak már az első századokban is, ha még nem is névleg, de mindenesetre tényleg rendes bírása, hivatalos megbízásokat adott a me-

¹⁾ *Episcopi Abbates et Comites et potentiores quique si causam inter se habuerint nec se pacificare voluerint ad nostram jubeantur venire praesentiam, neque illorum contentio alibi diiudicetur.* Capit. 812: III.

²⁾ *Commentar.* I. 323. l.

³⁾ *Reg. Varad.* 347. sz. *Fejér C. D.* VI. 1. 188. l. IV. 2. 222. VI. 1. 233. II.

⁴⁾ *Reg. Varad.* 330. szám.

⁵⁾ *U. o.* 75. 77. 79, 87, 127. 246. sz. *Fejér C. D.* VI. 1. 384. IV. 2. 164. l.

⁶⁾ *Ex praecepto regis Reg. Varad.* 189. sz.

gyéknek és más u. n. hiteles helyeknek, bizonyos ügyek tárgyalása, vizsgálat eszközzése és hasonlók végett ¹⁾; adott hiteles és a törvény előtt is érvénynyel bíró bizonyítványokat. ²⁾

Ítélt nem csak egyenesen és közvetlenül a hatáskörén belül eső ügyekben, hanem olyanokban is, melyek másodfolyamodásilag vagyis föllebbzés útjánjöttek elébe. Így Imre király a potoki telepéseknek adott szabadalom levelében olvassuk: „... választott előljárójuk által ítéltessenek, az ügyek nehézsége miatt pedig az nem lévén elégséges a nádorispán vagy királyi ítélőszék elé idéztessenek.” ³⁾ Hasonlóképen III. Béla is a pécsi egyháznak engedményezett és illetőleg megerősített szabadalmakban — többi között — akarja, hogy azon egyház javai, (possessiones et bona) „szabadok legyenek, fölségünk ítélőszékétől, valamint udvarbíránkétól,” ha azonban a püspök alattvalóinak igazságot szolgáltatni vonakodnék, megengedi az ügynek a k. Curia vagy is a Judex Curiaehez történendő föllebbezését. ⁴⁾

A szombathelyi telepések pereit szintén saját választott bírójuk intézé el, ha azonban a bíró hanyag vagy tudatlannak bizonyulna vagy a telepések által megvettetnék „csak akkor jöjjenek a király ítélőszékéhez.” ⁵⁾ A szathmári vendégek is „ha az ő bírójuk a panaszolóknak eleget nem tenne, a bíró a mi jelenlétünkben tartozzék bevádoltat-

¹⁾ Fejér C. D. V. 3. 141. 2. VI. 1. 233. 1. sat.

²⁾ U. o. C. D. V. 2. 473. V. 3. 376. sat.

³⁾ Ab electo inter se praeposito iudicetur, quo propter negotiorum difficultatem non sufficiente Palatini Comitibus sive regis subeant iudicium. Endlichernél 1201. évhez 399. lap.

⁴⁾ Esse liberatum ab auditorio nostrae maiestatis, quam a iudicio iudicis Curiae nostrae. Ad regiam possit et debeat praesentiam evocari conquaerentibus responsurus. Endlichernél 1191. év 397. lap.

⁵⁾ Tum de mum ad regis iudicium recurratur. U. o. 1238. év 445. l.

v a felelni.“⁷⁾ Végre a luprechtházai vendégek „a bírói helyettesünkhöz tartozóknak ismerettek, három esetet kivéve: vérontást, lopást es gyilkosságot.“⁸⁾ Hogy a „Vice nostra iudex“ alatt más nem értethetett mint a Judex Curiae ugy hiszem kétségbevonni senki nem fogja, ki tudja, hogy ezen hivatal viselője nem ritkán „Vicarius iudex regis“nek is neveztetett.⁹⁾

Ezeknél nagyobb és kitünőbb volt azon szabadalom, melylyel IV. Béla és már elődei is a székesfejérvári egyházat és annak népeit a királyi Curia bíraskodása alól egészen kivette, azon egy esetet kivéve, ha azon egyház népei közül valaki mással porlekednék birtokügyben. Midőn is, „a király vagy helyettese“ fog bíraskodni.¹⁰⁾ Még ennél is fényesebbek, kitünőbbek valának az esztergomi érsek népeinek kiváltságai, kik fölött sem a nádor sem az udvarbíró nem bíraskodhatott;¹¹⁾ valamint a szepeesi szászoké is, kiket IV. István fölruházta azon „különös kiváltsággal, hogy senki által tartományukon kívül személyünk elé ne idéztethessenek;“¹²⁾ még megemlíteni kívánván itt azt, hogy III. László a budai vásárokat szabályozó oklevelében azokat a nádor tárnokmester és „udvarbíró parancsoló főnhatósága alól kivévé.“¹³⁾

Valaminta nádor ugy a Judex Curiae nek tœendői és kötelmei is napról napra szaporodván valamint an-

⁷⁾ In nostra praesentia super ipsa causa litatus debeat et teneatur respondere. U. o. 1242. 1247. l.

⁸⁾ Ad iudicium vice nostri iudicis, exceptis tribus videlicet sanguine furto et homicidio pertinere dignoscuntur. U. o. 1247. évf. 471. lap.

⁹⁾ P. o. Váradi Regest. 79. szám.

¹⁰⁾ Rex vel vicem suam gerens Endlicher 1254. évf. 403. l.

¹¹⁾ U. o. 1263. évf. 501. lap.

¹²⁾ Praerogativa speciali quod per nullius conditionis possint ad nostri praesentiam extra provinciam evocari vel citari. U. o. 1271. évf. 594. lap.

¹³⁾ Ab iudicis Curiae imperiosa iurisdictione. U. o. 1287. évf. 604. lap.

nak úgy ennek is segélyére levő hivatalok és hivatalnokokról kell e gondoskodni; mi valóban meg is történt. Azt azonban mikor kezdték magukat a *Judex Curiae*-k a *Vice Judex Curiae*-k által helyettesíteni határozottan nem tudjuk; annyi valószínű, hogy ezek a monarchia már legelső korában is léteztek; mert erre utal már sz. László III. 3. cikkelye is, meghagyván, hogy „ha a *Judex Curiae* a *Curiából* távozik, a *Curia* pecsétjét annak hagyja, ki helyében ott marad,“ azaz helyettesére hagyja a pecsétet és pecsét által bíraskodási hatalmát, mert valamint ugyanezen cikk értelmében a *Judex Curiae*-nek bírói hatalmát a *k. Curián* kívül csak bizonyos meghatározott korlátok között volt megengedve gyakorolni: úgy a *k. udvarban* is az igazságszolgáltatás a *Judex Curiae*-nek gyakori távozása miatt sem felfüggesztve nem maradtatott sem meg nem szüntethetett; hasonlóképp rendelkezvén e tekintetben az 1222: 9. és 1231: 20. tcc. is.

És azon *Curialis Comes maior* és *Curialis Comes minor* közül kik II. Géjzának egy 1158-iki oklevelét aláírták: az előbbikétségkívül az udvarbíró az utóbbi meg helyettese volt. *) A XIII-dik századig azonban az utóbbiaknak hatásköre meglehetősen alárendelt volt, mit az azonkori oklevelek hallgatásából következtethetünk; fényes és nagyfontosságú szereplésük csak IV. Béla és II. Endre alatt veszi kezdetét: míg végre a *Judex Curiae*-nek nem annyira helyettesei, mint inkább hasonló jogokkal bíró, hasonló kötelemeket teljesítő bíró társaivá lettek. Így Nicolaus *Vice Judex Curiae Regiae* 1238-ban bizonyítványt ad ki, egy előtte tárgyalt birtokperben történt egyezkedésről, s azon okmányt „*sigilli nostri munimine*“ megerősíti *); mi azt bizonyítja, hogy a *Vice Judex* oly joggal élhetett a *Curia* hivatalos pecsétjével, mint maga főnöke, mert hogy a *Curiának* mint László alatt, úgy ekkor is csak

*) Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 142. lap.

*) U. o. II. 153. lap.

egy pecsétje volt, kétségtelen. Ugyanczen Nicolaus Vice Judex a már idézett évben Zamptófoldet a sz. b. r. gróni egyháznak ítéli oda. ¹⁾

III. Endre alatt pedig a Vice Judex teljesen akép élt a „*praesentia regia*” elnevezéssel mint főnöke, mire nézve főlebb több példát láttunk. Itt még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy ha a király személyesen is bíraskodott, a Vice Judex Curiae azon legfőbb ítélőszéknek mindenkor egyik tagja volt. ²⁾

Miből állottak ezen korban a Judex Curiae-nek jövedelmei, szorosan meghatározni nem tudjuk ugyan, azonban valószínű, hogy jövedelemforrásai ugyanazok voltak mint a nádornál. Annyi kétségtelenül kiderül IV. Béla királynak az esztergomi érsek részére adott kiváltságleveléből, hogy az országbíró által főbenjáró bűntényben elmarasztaltaknak javai 6 reá szállottak; mely törvény alól kivételek csak kiváltság útján történtek. ³⁾

Ebből áll mind az, mit az udvarbírói hivatalnak eredeti hatásköréről az Árpádok korában tudunk, mi egyébiránt a következők által tetemesen fölvilágosíthatni fog.

¹⁾ Juxta nostri iudicii formam et processum; teszi hozzá.

²⁾ D. Andreas una cum Comite Nitriensi et nobiscum, tamquam Vice Judice Curiae suae ac nobilibus quamplurimis in iudicio assistentibus.

³⁾ Item si nobiles ecclesie Strigoniensis in furto vel spolio, casu contingente per . . . iudices curie nostre . . . ordine iuris observato interficiantur, possessiones taliter interfectorum non ad . . . iudicem curie devoluantur sed ad ecclesiam Strigoniensem. Endlicher 502. lap 9. pont.

III.

Az országbírói hivatal hatásköre. 2. Az Árpádok kihaltától napjainkig.

A *Judex Curiae* azon hatásköre, melylyel az első századokban, az árpádházi királyok alatt birt, későbbi idők folytán jelentékeny változást nem szenvedett, nevezetesebb átalakuláson alig ment át. Ő későbbi időkben is különösen a király Cúriájában gyakorló bírói hatalmát és az avval összekapcsolt jogokat, törvényszéke a királyéval azonos és ugyanaz volt és a *praesentia regia* elnevezés törvény és szokás alapján őtilleté. Érdekes bizonyosságát birjuk ennek *Paulus Judex Curiae regis*, egy 1335-iki oklevelében, hol azt írja, hogy a bácsi prépost „in regiae maiestatis praesentiam“ terjeszté föl panaszait, minek következtében a király az illető ügy megvizsgálása és elintézésével a bácsikáptalant megbizsa azon hozzáadással, hogy „*Contradictores... in suae maiestatis praesentiam in terminum competentem*“ idéztesse nek, és az ügy lefolyásáról „*suae serenitatis rescribi facerent*.“ A káptalan tehát az ellenmondókat „in regiam praesentiam citatos fuisse regiae rescribit maiestati.“ És ime ily előzmények után az ügyet maga a *Judex Curiae* elhalasztja „*performam literarum*“ és az ellenmondókat „in nostro — úgy mond — *iudiciorum conspectu assignari postulata exstitit... exstiteramus iudicando... quod pra-*

dicta... instrumenta exhiberent coram nobis in iudicium"; és előadván a tényállást így fejezi be „ideo ut veritas exposcebat una cum venerabili in Christo Patre ac aliis compluribus in iudicio consentientibus“ ki-mondá az ítéletet. ¹⁾ 1343-ban pedig írja ismét a Judex Curiae „nobis iudicatus honore praefulgentibus... non venit, neque misit sic se honore iudicii regalis fecit aggravari;“ mely szavakban saját törvényszéket a királyéval azonosnak nyilvánítja. Hasonlót olvasunk egy 1353-iki oklevélben is: „Nos Thomas Judex Curiae..... Andreas stetit coram nobis... Magister Vessens non venit, unde eundem in iudicio regali commisimus fore condemnandum.“ ²⁾

Valamint oly esetekben ha valamely ügyben, de különösen birtokperben, valamely hiteles helyet akár a tényállás megvizsgálásával, akár pedig bizonyos személyeknek idézésével megbíztak, amarról a tudósítást a királynak (vagy is maguknak) azokat pedig in praesentiam regiam (vagy is saját ítélőszékekük elé) idéztették; ³⁾ valamint ha valamely ítélet végrehajtásával valakit megbíztak, az ellenmondókat mindig ad praesentiam regiam idéztették. ⁴⁾

A Judex Curiae mint a királynak a k. udvarban bírói helyettese tartotta az ítélőszékeket, az u. n. nyolcadí (octavalis) törvényszékeket, melyeken minden személyek és ügyek kivétel nélkül ítéltettek és tárgyalattak; főurak, főpapok és nemesek levén úlnökei.

Ezen ítélőszékre utal Pál udvarbíró is 1329-ben ⁵⁾,

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 4. 138—143. II.

²⁾ U. o. IX. 2. 278. I.

³⁾ U. o. IX. 1. 169. I.

⁴⁾ P. o. Fejér C. C. IX. 4. 318. IX. 7. 347. IX. 6. 164. 243. X. 6. 349. 771. 772. 773. 777. sat.

⁵⁾ U. o. IX. 6. 164. sat.

⁶⁾ Paulus Judex Curiae.... Annuente ipso Domino Rege universorum Procerum ac nobilium regni et aliorum quorumlibet quovis titulo nominis causas in staterna aequitatis praemetiri et unicuique exigentiam

ugyanaz egy 1349-iki oklevelében ¹⁾ valamint 1353-ban Tamás is ²⁾ és számos mások is. Itéltek pedig ezen törvényszékek birtok perek fölött. ³⁾ A Hármaskönyv értelmében ⁴⁾ a magszakadás által a fiskusra szálló javakat illetőleg támadható perekben a „királyi Cúria ítélőszéke“ bíraskodik és hoz ítéletet; valamint mindazok kik ily javakra jogott tartanak bizonyítékaikat és jogigényeiket a Judex Curiae előtt tartoznak kimutatni és igazolni: mit ha meg tesznek a Judex Curiae azon javakat „azoknak odaitélni és átadni fogja“, ellenkező esetben pedig „a királyi fiskushoz tartoznak.“ És miután ezen ügyek fölötti bíraskodás előbb a nádorhoz tartozott a 29-ik titulusban foglaltakat a 30-ik jobban és világosabban kifejti s újból megállapítja, hogy akár tartatnak nyolcadi törvényszékek akár nem az érdekeltek jogigényeiket a Judex Curiae előtt tartoznak kimutatni.

Itéltek továbbá az udvarbírák hatalmaskodás, lopás, gyilkosság és általán mindennemű bűntények fölött; szabhattak mindennemű büntetéseket még a jószágától megfosztást és fővesztést is ide értve. ⁵⁾ Megerősíti ezen jogát az 1351: 9. tc. elismervén mindezekre nézve a Judex Curiae bíraskodási jogát. ⁶⁾

quidditatem iuris suis in facienda iustitia et sententia proferenda correspondere volentes, apicem tribunalis ipsius regalis pietatis omnis potestatis plenitudine sedissemus. Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 381. 1.

¹⁾ Cum nos in sede nostra iudiciaria pro faciendis causantibus iudicio sedissemus et causales processus instantia acquiritatis cepissemus. Fejér Cod. Dipl. IX. 1. 718. I. V. §. IX. 2. 343. 723. IX. 5. 622. sat.

²⁾ Una cum baronibus et nobilibus regni nobiscum iudiciario pro tribunali sedentibus. U. a. IX. 2. 287. V. §. VIII. 6. 228. 1377. — IX. 7. 104. 1327. — XI. 87. 1348. — X. 3. 181. 1383. sat.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 6. 136. 1336. — 138. 1338. — VIII. 7. 160. 1360. — 418. 1338. — IX. 7. 76. 1348. — 347. 1347. — IX. 6. 5. 1342. — 119. 1360. — 167. 1371. — X. 6. 763. 1425. — X. 2. 720. 1399. — X. 7. 391. 1439. sat.

⁴⁾ Pars I. Tit. 29. §. 2. Tit. 30. §. 3.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. 6. 71. 1355. — X. 3. 136. — X. 4. 224. — VIII. 4. 561. — IX. 1. 338. — IX. 2. 357. sat.

⁶⁾ In facto potenciali aut succubitu duelli, poena calumniae, aesti-

Az itt említett birtokperek és büntények igen gyakran folyamodás és illetőleg föllebbezés után jöttek törvényszéke elé. Így 1326-ban föllebbeztetett a Judex Curiaéhez a pozsonyi ispánynak egy birtokperben hozott ítélete, melyet azután amaz megsemmisített. ¹⁾ 1339-ben pedig így ír az azonkori J. C.: „Midőn a peres ügy tárgya bizonyos kérdésben hosszasabban tárgyalatnék — végre okmányait elénkbe terjesztették.“ ²⁾

Az erdélyi és slavoniai birtokügyi és más nagyobb jelentőségű perek is a nyolcadi törvényszékektől a Judex Curiaéhez szoktak volt föllebbeztetni. „Miután mindkét országban — olvassuk Werbőczynél — a birtokjogi és egyéb különös nehézségű ügyek a nyolcadi törvényszékeken megindítottak, azoknak ítélete után minden fél föllebbezése következtében egyszer a királyi Cúriába vagy is a királyi udvarbíró elé terjesztessenek érettebb megfontolás és eldöntés végett, és végleges elintézésük valamint fogantatásuk végett az előbbi bíró a bán, vagy vajdához visszakuldessenek.“ ³⁾ Megerősíti, és a szó szoros értelmében törvénynyé emeli ezen szokást az 1500: 6. tc. mely a Judex Curiaet ezen ügyek „rendes bírójá“-nak nevezi, hozzáadván, hogy „ezek ügy intéztesse- nek el, hogy minden nyolcadi vagy rövid törvényszé-

matione falsi termini, et exhibitione falsarum litterarum, ac sententiae capitalis pro quocumque facto (I. 2. 3. §§.)

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 155.

²⁾ Cum litigiosae quaestionis materia in facto cuiusdam possessionis diutius mota et exorta existisset... tandem instrumenta eorum coram nobis exhibere tenuissent. Fejér Cod. Dipl. VIII. 5. 272. lap.

³⁾ Cum in utroque regno ratione iurum possessionariorum vel aliorum specialium arduorumque negotiorum in octavalibus terminis motae, post diffinitivam sententiam ad appellationem cuiuslibet partis semel in Curiam regiam videlicet Iudicis Curiae regiae in praesentiam maturioris examinis et discussionis gratia transmittantur et pro finali conclusione atque executione eorundem ad priorem iudicem ad Banum videlicet et Vojevodam remittantur. Trip. P. III. T. 3. §. 6.

ken a regestum rendén kívül fölolváltva eldöntessenek.“¹⁾ Az 1574: 18. tc. 1. §-a pedig még maga a Locumtenens hatósága alól és kivevé azokat és egyedül s kizárólag a Judex Curiaehez tartozóknak elismeré.

Megemlíjtük még a mondottakkal összefüggésben azt, hogy az 1651: 101. tc. értelmében az országbíró átvizsgálni is fölulátnézni tartozott a nádor által hozott ítéleteket. Ellenben az országbíró ítéleteivel is megtörtént nem ritkán, hogy azok a király elé terjesztettek, az azokat megvizsgálá s vagy megsemmisíté vagy pedig helybenhagyá.²⁾ Valamint az ítélethozás előtt is befolyt annak minőségére előleges parancsai által, mint például Lajos király tett, mire Miklós országbíró egy 1370-iki oklevélben bizonyos peres ügy elhatalasztását királyi parancs vételével igazoló ezen szavai utalnak: „a király írott parancsa nekünk meghagyván.“³⁾

Az 1486. (Mátyás VI. Decr.) 68-iki cikkelye az ország rendes bíráinak itézményét megállapítván, ezek között a második helyet a Judex Curiae foglalja el, mint ki társaival „bármily ügyet tárgyalhat és egyedül ők helyetteseikkel az ítélőszéken hivatalul is megjelenhetnek, és másokat is, tanukul vagy más egyéb törvényes oknál fogva meghívhatnak valamint a király távolléte is őket jogaiknak teljes gyakorlásában nem akadályozza.“ —

Midőn a nádori hivatal hatásköréről értekeztünk, kimutattuk, hogy ennek bíraskodási hatásköre a vidékre és az egész országra kiterjedvén, az a megyékben a XV-ik század végeig az igazság kiszolgáltatása végett gyűléseket szokott volt tartani. A Judex Curiae ellenben mint a király bírói helyettese, a királyi udvarban tárgyaltatni szokott ügyekben bíraskodván: a vi-

¹⁾ Sic determinantur ut qualibet die octavalium vel brevium iudiciorum extra omnem ordinem et seriem regesti alternatim discutiantur.

²⁾ P. o. Fejér C. D. VIII. 4. 163. lap.

³⁾ De regio literatorio nobis iniuncto mandato. Fejér Cod. Diplom. IX. 7. 304. lap.

dékeni bíraskodás és annál kevésbbé a megyékben a Congregatiók tartása rendes hatáskörén belül nem esett. De ennek dacára találkozunk esetekkel, midőn kivételképen a király különös meghagyása és megbízása következtében az országbíró is elnököl és bíraskodik ily Congregatiókon. Így történt ez 1374-ben ¹⁾, 1391-ben ²⁾ 1411-ben ³⁾ és számos más esetben. ⁴⁾

Az országbírónak egyéb jogai és kötelmei ezek voltak: mint a nádor ő is adhatott és adott bizonyítványokat és hiteles másolatokat, átírt privilégiumokat; ⁵⁾ parancsokat és megbízásokat adott a hiteles helyeknek. ⁶⁾ Az 1498: 3. tc. értelmében a végváraikrai fölügyelés is részben ő hozzá tartozott, a mennyiben minden évben azok állapotának megvizsgálása végett emberét kiküldeni tartozott, jelentést a királynak teendő. Az 1608. a. c. 3. tc. 2. §-a azon jog és illetőleg kötelességgel ruházza föl, hogy ha a nádor kimúltától számftandó egy év alatt a király nádorválasztás végett az

¹⁾ Jakab országbíró: In congregatione nostra generali in Comitatu de Thuróc universitatis nobilium eiusdem Comitatus ex speciali commissione ipsius Domini Regis et in persona eiusdem celebrata. Fejér C. D. IX. 4. 647. l.

²⁾ Ad congregationem generalem Universitatis nobilium de Comitatu de Thuróc celebrandam sua regia auctoritate suffultum destinaret, commitendo et precipiendo firmissimo suo regio edicto nobilibus dicti Comitatus ut iidem unanimiter ad eandem nostram Congregationem celebrandam confuere, iuratosque assessores more solito praeficere universos homines nocivos extradare ac in omnibus iudicio et iudicatus nostro parere, reverenter obedire, ac universa eorum litteralia super iuribus eorum possessionariis ac libertatibus hactenus emanata per nos sagaciter revidenda nobis afferre apportare, recepturi quod iuris ratio requirit et exigit. Fejér C. D. X. 1. 717. l. Ennek lőn gyűlmölése az u. n. turóczi Regestum. Kiadta Engel Monumentáiban.

³⁾ Rozgonyi Simon ex speciali regia commissione tart ily congregatiót Sopronyban. Fejér C. D. X. 3.

⁴⁾ V. ö. Tudománytár 1838. III. k. 2. f. 247. lap.

⁵⁾ Fejér C. D. VIII. 3. 376. — VIII. 5. 287. IX. 1. 180. IX. 2. 126. IX. 4. 108. IX. 5. 124. IX. 6. 79. IX. 7. 57. X. 2. 395. X. 3. 127.

⁶⁾ Fejér C. D. VIII. 2. 327. VIII. 4. 145. IX. 2. 648. IX. 3. 123. IX. 5. 125. X. 2. 620. X. 5. 855. X. 8. 402. XI. 379. sat.

országgyűlést összehívni elmulasztaná, ezt ő tenni köteleztetik.

Az országbíró elnöke a m. k. Cúriának általán s különösen a. nm. hétszemélyes táblának és tagja a n. m. m. k. helytartótanácsnak. ¹⁾

Megemlíttendőnek tartjuk e helyen, hogy az ausztriai korszak alatt egy országbíró királyi helytartóvá is neveztetett. I. Ferdinand 1531. jun. 29-kén ugyanis bethlenfalvi gróf Turzó Elek országbíró és Szalaházy Tamás egri püspök és k. főkorlátnokot távolléte idejére az ország ügyeinek a király képébeni igazgatásával bízta meg. ²⁾ Ugyancsak Turzó Elek Ferdinand által 1532 oct. 4-én k. helytartóvá neveztetett; ³⁾

¹⁾ Jakab országbíró *Judex universorum civitatum Ludovici Regis* címét és tisztét viselő. Fejér C. D. IX. 5. 124. 210. 212. 213. 216. IX. 7. 191. 405. II.

²⁾ Ferdinandus... Interim... in nostra persona, nostraque auctoritate tum justitiae tum aliis istius Regni nostri rebus per absentiam nostram ad ministrandis: Reverendus... Thomas... et magnificus Comes Alexius Turzó de Bethlenfalva *Judex Curiae nostrae cum aliis quibusdam fidelibus nostris, non derogantes per hoc ceterorum Judicum et consiliarium nostrorum vel dignitati vel auctoritate*. Cseh kéziratában.

³⁾ Ferdinandus... Perspecta iam pridem et cognita fide, diligentia et rebus nostris tractandis solertia et integritate fidelis nostri magnifici Comitis Alexii Thurzó de Bethlenfalva *Judicis Curiae nostrae Eundem in hanc absentia nostra prefecimus et constituimus eum in locumtenentem nostrum in predicto Regno nostro Hungariae conditionibus infra-scriptis: Imprimis ut omnia illa auctoritate fungatur, qua praedecessorum nostrorum atque etiam tempore nostro ceteri locumtenentes ad tempus usi sunt constituti, videlicet:*

Quod habeat facultatem administrandi justiciametiam omnem appellationem.

Quod possit indicare conventum particularem necessitate requirentem omnibus statibus pro commodo nostro et illius regni nostri.

Quod habeat auctoritatem mandandi omnibus confinia tenentibus et officialibus ceterisque fidelibus nostris in omni administratione.

Quod habeat ius conferendi personis dignis bona ad triginta duos colonos se extendentia, quae sive per notam infidelitatis, sive per defectum seminis aut alio quocumque modo ad collationem nostram legitimam spectarent.

Quod habeat ius conferendi beneficia ecclesiastica in omnibus eo-

és mint ilyen működött 1542. novemb. 13-ig, midőn a helytartói tisztről lemondott. ¹⁾—

Az országbírák, mint a nádorok, a Vice Judex Curiae-n kívül — kiről alkalmilag már szólottunk — bírtak még ítélőmesterek vagy protonotáriusokkal, kiknek egyike — mint láttuk — őrizte a k. Cúria pecsétjét s kiadni szokta valószínűleg az országbírói okleveleket. A protonotáriusok azonban gyakran bíráskodnak is, sőt néha főnökük helyetteseiként („vice-gregentes”) is működnek, ²⁾ Az országbíró jegyzője (Notarius) valószínűleg az ítélőmesternek volt közvetlenül segédje és helyettese, mint ki a távollevő ítélőmestert helyettesíté; s a jegyzőkből lettek igen gyakran a protonotáriusok. ³⁾ Azonban valamint az ítélőmesterek úgy a jegyzők is megbízás és kiküldetés folytán önállóan is eljárhattak, mint például „István mester ő felsége Cúriájának jegyzője, Péter országbíró által különösen kiküldetve“ ⁴⁾ volt. Végre megemlíjük még azt is, hogy az 1551: 16. tc. meghagyá az országbírónak, miként tekintettel a felső vidék lakóira, vagy önmaga ott tartózkodjék, vagy pedig ítélőmesterét válassza az azon vidéken állandó lakhelylyel bíró nagyobb birtokosok közül. Megerősítve az 1609: 31. 1655: 23, 1681: 40. 1715: 19. ttcc. által. —

clesiis in quibus Praelati jus patronatus non habent exceptis tamen abbatibus et preposituris minoribus.

Quod habeat facultatem et plenam auctoritatem omnibus respicientibus et ad obedientiam nostram redire volentibus nostra in persona gratiam faciendi. —

A bécsi cs. k. titkos levéltárban találtató fogalmazat szerint Czech kézírataiban.

¹⁾ A fölmentési oklevél Czech kézírataiban.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 4. 289. IX. 1. 182. IX. 7. 303. lap.

³⁾ Joannes de S. Salvatore 1390. Fejér C. D. X. 3. 108. lap.

⁴⁾ Magister Stephanus Curiae suae Majestatis Notarius per ipsum Comitem Petrum de Curia Regia Majestatis ad id specialiter deputatus. Fejér C. D. X. 6. 287. l.

Valamint a monarchia kezdetén, úgy a későbbi időkben is birt a *Judex Curiae* és illetőleg a k. Cúria pecséttel és pedig csak egy hivatalos pecséttel. Evvel erősíté a *Judex Curiae* okleveleit, ezt nevezé saját pecsétjének (*sigillum nostrum*). ¹⁾ Ezen pecsétet a *Judex Curiae* protonotariususa őrizte, valamint a nádorét is saját ítélőmestere. Annak távollétében a Cúria pecsétje sem levén kezénél, mint a nádoré is, magán pecsétjét használta. ²⁾ Amaz volt a hivatalos pecsét a „*sigillum maius*“, ez meg „*sigillum minus*“.³⁾

Az országbíró fáradságáért, különösen midőn bírói tisztében járt el, mint a nádor, a felek által kárpótoltatott és illetőleg jutalmaztatott, valamint az általa elmarasztaltak birtokainak két harmada is őt illette. ⁴⁾ Az ausztriai korszak alatt: Nádasdi Tamás 1000 magyar forint fizetéssel birt ⁵⁾, mely 1546-ban 200 m. forinttal növeltetett; ⁶⁾ Ország Kristófnak 1567-ben 1500 f. évi fizetés utalványoztatott; ⁷⁾ és ezután Bátori Miklóstól kezdve Kohári Istvánig vagyis 1568-tól 1714-ig mind-

¹⁾ Fejér C. D. VIII. 4. 356. IX. 1. 152. II.

²⁾ U. o. IX. 2. 643.

³⁾ U. o. VIII. 7. 124. IX. 7. 156.

⁴⁾ 1538-ban Paulus *Judex Curiae* írja: „*Juxta regni consuetudinem in tres partes divideret aequales (t. i. a lefoglalt birtokot) quarum duas nostris iudicialibus manibus pro iudicialibus gravaminibus ac dupplis eorum ac facto potentiali ipsorum nobillium, nobis veluti iudici cedentibus.* Fejér C. D. VIII. 4. 363. I. 1377-ben Jakab *Judex Curiae* Miklóst hatalmaskodási büntény miatt összes javai elvesztésében elmarasztalván „*induabus partibus nostris in tertia vero parte partium adversarum manibus de volvendis*“ Fejér. C. D. X. 7. 395. X. 8. 90. 1388. év. — Ellenben 1388-ban Miklós *Judex Curiae* Istvánt proclamáltatja. *Si venerit et sua instrumenta exhibuerit ac de dictis iudiciis de tota 25 marcam facientibus nobis et parte adversae satisfecerit, bene.* Fejér C. D. X. 1. 131. IX. 7. 14. I.

Bél Mátyás írja: „*Salarium eiusfuisse olim 1500 florenorum argenti cui, salis 500 veterae optimaque schedae docent.* De Archiofficiis. XIII. §. 27. I.

⁵⁾ Kamarai levéltár f. 16. n. 1.

⁶⁾ U. o. Lib. Resolutionum. II. f. 162.

⁷⁾ U. o. Lib. Resol. 13. f. 181.

egyik országbíró évenként csak 1200 m. forintot kapott. ¹⁾ De Szentiványi Ferencnek 1802-ben 14000 f. rendeltetett, ²⁾ hasonlóképen 1806-ban Ürményi Józsefnek ³⁾ és 1839-ben Majláth Györgynek is; az utóbbinak még 6000 f. pótlékkal. ⁴⁾ —

Az tudva levő dolog, hogy 1849-ben, a magyar alkotmányossal az országbírói hivatal is eltöröltetett, illetőleg annak működése megszüntetett; azonban az október 20-án gróf Apponyi Györgyhöz intézett cs. kézirat által annak személyében visszaállítatott; vajjon azonban hatáskörének teljes visszaadása vagy megszorításával, meghatározni nem tudjuk. Valószínűbbnek tartjuk az utóbbi föltevést; mely esetben azonban ezen rendelkezésnek jelleme is csak ideiglenesnek tartható, valamint a jelen helyzetnek általán nem jósolhat a még kétségbe nem esett hazafi tartósságot.

Tartósságot, melyet állami létünknek a régi viszonyoknak részben visszaállítása, részben pedig a a kor és nem ignorálható viszonyok követelte módosítása által csak a fejedelem és az arra hivatott közeg a nemzet törvényes képviselőjének összhangzó együttmunkálása adhat.

¹⁾ U. O. Lib. Resol. 15. f. 112. 31. f. 56. Cane. könyv. 15. k. L. R. 71. f. 131. C. k. 25. k. L. R. 75. f. 23. 77. f. 90. 77. f. 102.

²⁾ L. R. 4. u. o.

³⁾ R. 284. 66. sz. u. o.

⁴⁾ U. o.

Jegyzet. Az országbírói hivatal betöltési módjára vonatkozólag röviden csak azt jegyezzük meg, hogy az már a monarchia kezdetén is kizárólag a királytól függött. Ezen függetlenséget némileg korlátozta ugyan az 1291: 9. tc. megigérvén a király, hogy valamint a nádort, tárnokot, úgy az országbírót is a rendek tanácsából fogja választani; ez azonban mint Fejér helyesen megjegyzi „usu invaluit nunquam.” (C. D. X. 6. 14. l.) Későbbi törvények csak eziránt mit sem határoztak, mit sem változtattak,

mindélfogva a rendek maguknak az országbíró választásába befolyást soha sem igényeltek, soha sem követeltek. És a főiső-magyarországi rendek az 1609: 31. tóban „*sap p l i c a n t ut officium Judicis Curiae sua Majestas in partibus illis habitanti benemeritae personae conferre dignetur.*”

S ennélfogva az országbíró választását s illetőleg kinevezését és következőleg hivatalátóli megfosztását is, a király mindenkor korlátlanul eszközölő napjainkig.

FÜGGELÉK.

I.

Magyarország nádorai és k. helytartóinak korrendileg szerkesztett névsora. *)

1. Az Árpádi korszak alatt.

(1000. szeptember közepétől 1301. január 14-ig.)

- 1023 Aba Samuel.
1038—1041. Aba Samuel.
1055 Az év első felében — 1057. jun. 4. Zache nádor (Comes palatii.)
1064 körül Ottó (Átha) nádor, 1061-ben somogyi főispán.
1071 vagy 1072. Rodowan, Bugár fia nádor.
1075. Gyula (I.) nádor.
1091. Péter (I.) nádor.
1093. és 1094. körül Gyula (II.) nádor. Előbb országbíró.
1100. és 1106 között Pál (I.) nádor.
1108. május 25. — 1116 május 13. körül. János (I.) Oroz fia, nádor.

*) Szükségeseznek tartjuk a nádorok ezen Czech kézírataiból összeállított névsorát azon okból közölni, mert az eddig közölt névsorok rendkívül hiányosak és tökéletlenek.

1125. **Lampert** (I.) László k. sógora, nádor.
 1121—1135. május vagy sept. **Pál** (II.) nádor és bácsi főispán.
 1136—1140. **Fancsal** (Fonsol, Fanchal) nádor.
 1145—1152. **Bélus** vezér Uroz szerb fejedelem fia, nádor és bán.
 1155. febr. 19. **Gereon** (Gerzon) nádor.
 1156. marc. 22. és 1158. között **Bélus** vezér, nádor és bán.
 1162. **Heder** (Heydricus) III. István k. nádora.
 1163. jan. 1. — febr. 11. **Tamás** (I.) IV. István nádora.
 1165—1172. **Ompud** (Ampudinus) nádor és csanádi főispán.
 1173—1183. **Farkas** (Farkasius) nádor.
 1184. **Dienes** (I.) nádor, előbb főasztalnok; tengerparti bán, bácsi főispán.
 1185—1186. **Tamás** (II.) nádor, somogyi és fejérme gyei főispán.
 1188—1195. **Mok** (Mogj, Moege, Moch, Mochu) nádor és bácsi főispán.
 1197—1198. **Izsó** (Esau) nádor és bácsi főispán.
 1199. **Mok** (Mog) nádor és bácsi főispán.
 1199—1202. apr. előtt **Mika** (Mycha, Mike) nádor, bácsi és bihari főispán.
 1202. másodfelében — 1204. **Benedek** nádor és bihari főispán.
 1205. aug. 1. **Miklós** (I.) nádor, abaujvári és nyitrai főispán.
 1206. **Mok** (Mogho, Mog) nádor és bihari főispán.
 1207—1209. jun. előtt **István** vagy **Chepán** István fia, nádor, pozsonyi és bácsi főispán.
 1209. másodfelében — 1212. jun. előtt **Pót** nádor és mosonyi főispán.
 1212. másodfelében — 1213. sept. 28. után **Bánk** nádor, kősi, bihari és pozsonyi főispán.
 1213. utolsó negyedében — 1215. elején **Miklós** (II.) nádor, csanádi és bodrogi főispán.

- 1215—1218. másodfelében Gyula (III.) nádor és vas-
megyei főispán.
1218. másodfelében — 1222. elején Miklós (III.) ná-
dor és sopronyi főispán.
- 1222 közepén Detre (I.) nádor.
- 1222 vége felé — 1229. Gyula (III.) nádor és bod-
rogi főispán.
- 1227—1228. május után Dienes (II.) nádor.
1228. másodfelében — 1231. május 9. Moys nádor és
bihari főispán.
- 1231 másodfelében — 1235. sept. 30. után. Dienes
(II.) nádor.
- 1235 másodfelében — 1141. marc. 12. Dienes (III.)
nádor és szolnoki főispán.
1242. marc. 18. — május 10. Arnót nádor és somo-
gyi főispán.
1242. nov. 16. — 1244. nov. 24. László nádor és so-
mogyi főispán.
1245. april 11. — 1246. jan. 10. Dienes (III.) nádor
és somogyi főispán.
- 1246—1247. jun. 2. István (II.) nádor és somogyi
főispán.
1248. május 1. Dienes (III.) nádor és pozsonyi fő-
ispán.
1249. Miklós (IV.) nádor.
1249. febr. 9. — 1252. marc. 13. Lóránt (II.) nádor
és pozsonyi főispán.
1252. sept. előtt Dienes (III.) nádor.
1253. marc. 12. — 1258. Lóránt (I.) nádor és pozso-
nyi főispán.
- 1258—1259. Tamás (II.) nádor.
- 1260—1262. Henrik (I.) németujvári gróf, nádor, po-
zsonyi főispán.
1263. május 3. Dienes (IV.) István ifjabb király ná-
dora és bácsi főispán.
1265. octób. 6. Lóránt (I.) nádor és pozsonyi főispán.
1166. Henrik (I.) nádor.
1266. Domokos (I.) nádor, bácsi és szebeni főispán.

1267. Dienes (IV.) nádor.
 1267. septemb. körül — 1270. május 10. Lőrinc (I.) nádor, somogyi főispán.
 1270. május 13. — 1272. június 16. Moya (II.) nádor, soproni főispán; kunok bírása.
 1272. július — novemb. 27. Lőrinc (I.) nádor, soproni főispán, kunok bírása.
 1272. dec. 1. — 1273. marc. 20. Lóránt (I. Rolandus) nádor, mácsói bán, kunok bírása.
 1273. május 12. — május. 28. Lőrinc (I.) nádor, kunok bírása, soproni és baranyai főispán.
 1273. jun. 24. — sept. 27. Lóránt (I.) nádor, mácsói bán, kunok bírása.
 1273. dec. 19. — 1274. sept. 8. Dienes (V.) nádor, oklicsi főispán, kunok bírása.
 1274. sept. 30. — 1275. július 11. Lóránt (I.) nádor, kunok bírása.
 1275. július 11. — septemb. 27. Miklós (IV.) nádor, sopronyi főispán, kunok bírása.
 1275. dec. 2. — 1276. marc. 29. Péter (II.) nádor, somogyi főispán, kunok bírása.
 1276. aug. 9. — 1277. vége felé Miklós (IV.) nádor, sopronyi főispán, kunok bírása.
 1277. vége felé Dienes (V.) nádor, somogyi főispán, kunok bírása.
 1278. július 29. — 1278. oct. 29. — Péter (II.) nádor.
 1279. sept. után Máté (I.) nádor, soproni, somogyi, baranyai főispán, k. b.
 1280—1281. június Finta nádor sopronyi és somogyi f. i.
 1281. június után János (II.) nádor.
 1283. april 15. Máté (I.) nádor.
 1283. aug. 21. Ránó d (Rainaldus) nádor.
 1283. másik fele — 1284. aug. 20. Miklós (V.) nádor és pozsonyi főispán.
 1284. novemb. 26. István (II.) nádor.
 1285. első negyedében Omode nádor és mosonyi főispán.

1285. június 16. — 1286. július 29. Miklós (V.) nádor.
 1286. október 23. Mokanus nádor sopronyi, mosonyi, somogyi f.
 1287. márc. 2. — június, 8. Miklós (V.) nádor.
 1287. június 8. János (II.) nádor.
 1288. Péter (II.) nádor.
 1288. aug. 1. János (II.) nádor.
 1289. május 8. — sept. 8. Miklós (V.) nádor.
 1290. első felében Omode nádor.
 1290. július Mizse nádor.
 1290. augusztus Omode nádor.
 1290. auguszt. után Renold nádor.
 1291. Omode nádor.
 1291. febr. 22. — októb. 9. Miklós (V.) nádor.
 1291. októb. 13. Péter (II.) nádor.
 1292. és } Miklós (V.) és } nádorok.
 1293. és } Omode }
 1294. augusztus előtt — 1295. június 6. Miklós (V.) nádor.
 1295. novemb. 15. Omode dunáninneni nádor.
 1296. elején Miklós (V.) nádor.
 1296. február 14. július 1. Omode nádor.
 1296. második felében Máté (II.) nádor, pozsonyi f. i. k. b.
 1297. Omode nádor.
 1297. aug. 6. előtt — dec. 9. Máté (II.) nádor.
 1297. vége felé Miklós (V.) nádor.
 1298. aug. után Omode nádor.
 1299. május 2. Opor nádor.
 1299. június 15. Lóránt (II.) nádor.
 1299. július 17. — juli 23. Omode nádor
 1299. július 29. } Lóránt (II.) dunántúli nádor.
 1299. július 29. } Opor dunáninneni nádor.
 1299. második félben Lóránt (II.) nádor.
 1300. febr. 19. előtt — aug. 1. Omode nádor, zalai és korkói f. i. k. b.

2. A vegyes korszak alatt.

(1301. január 14-étől — 1526. aug. 29-ig.)

1302. marc. 1. Máté (II.) Vencel k. nádora.
 1302. april 25. — aug. 1. János (II.) Vencel k. nádora.
 1302. dec. 4. István (III.) Vencel k. nádora.
 1303. febr. 26. } Omode } Róbert Károly nádorai.
 } Lóránt (II.) }
 1303. május 3. István (III.) nádor.
 1303. dec. 6—1304. april 12. János (II.) nádor.
 1304. máj. 2. István (III.) nádor.
 } Omode }
 1304. aug. 24. } Lóránt } Róbert Károly nádorai.
 } Opor }
 1305. septemb. — 1396. febr. 7. Kopoz Róbert K. később Ottó k. nádora.
 1306. marc. 24. János (II.) Ottó k. nádora.
 1307. febr. 12. Omode Rób. K. nádora, szepesi főispán.
 1307. marcius 4. Kopoz Ottó k. nádora.
 1307. jun. } Omode } Róbert K. nádorai.
 } Lóránt (II.) }
 } Opor }
 1307. aug. 14. Máté (II.) nádor.
 } Kopoz }
 1307. sept. 3. — } Omode } Róbert Károly na-
 } István (III.) } dorai.
 } Lóránt }
 1308. marc. 29. Máté (II.) nádor.
 1308. sept. 15. Kopoz R. Károly nádora, szatmári f. i. k. b.
 1308. nov. 10. Máté (II.) nádor.
 } Omode }
 1308. nov. 29. } Kopoz } R. Károly nádorai.
 } Máté (II.) }

1309. január 1. K o p o z nádor.
 1309. május 8. — } M á t é }
 junius 15. } O m o d e } nádorok.
 1309. junius másodfelében M á t é (II.) nádor.
 1309. aug. 5. — 1310. sept. 15. O m o d e nádor és sze-
 pesi főispán.
 1310. nov. 8. K o p o z nádor.
 1311. első felében O m o d e nádor.
 1312. decemb. D o m o n k o s (II.) nádor.
 1313. július 20. K o p o z nádor.
 1313. aug. 15. I s t v á n (III.) nádor.
 1313. novemb. 5. K o p o z nádor.
 1315. I s t v á n (III.) nádor.
 1315. aug. 1. — 1318. marc. 12. D o m o n k o s (II.) ná-
 dor k. b.
 1318. nov. 11. — 1319. jun. 14. M á t é (II.) nádor.
 1320. aug. 27. D o m o n k o s (II.) nádor.
 1321. Druget Fülöp nádor, szepesi, abaujvári f. i.
 k. b.
 1322. jan. 4. — aug. 17. D ó z s a (Dousa, Dausa) ná-
 dor, szolnoki és szatmári f. i.
 1322. dec. 18. — 1327. máj. 19. Druget Fülöp
 nádor.
 1327. aug. 1. — 1328. sept. 21. N i n c s nádor.
 1328. octób. 31. — 1333. máj. 6. Druget János (II.)
 nádor, Somogy, Tolna, Bács, Fejér, Zemplén és
 Ung f. i.
 1334. junius 2. — 1342. július 21. Druget Vilmos
 nádor, szepesi, sárosi és abaujvári f. i. k. b.
 1342. sept. 15. előtt — 1356. január végnapjaig. Mik-
 lós (VI.) nádor és k. b.
 1356. sept. 2. — marc. 21. N i n c s nádor.
 1356. apr. 6. — 1367. april. 24. Kont Miklós (VII.)
 nádor k. b.
 1367. május 1. — 1372. sept. 15. után. László (II.)
 opolyiai herceg, nádor k. b. ozsoni f. i.
 1372. octób. 6. előtt — 1375. april. 31. Simonytor-
 nyai Imre (II.) nádor és k. b.

1375. máj. 1. Nincs nádor.
1376. jan. 26. — 1385. sept. másod felében. Gara Miklós (VIII.) nádor pozsonyi f. i. k. b.
1385. octób. 6. — 1387. april első napjai. Szécsi Miklós (IX.) nádor és k. b.
1387. april 8. előtt — 1392. novemb. eleje Cáktonyai István (IV.) nádor, k. b. k. főlovászmester.
1392. nov. 11. 12. Nincs nádor.
1392. nov. 24. — 1397. april másod felében Ilsvai Lökös nádor k. b. fejérmegyei f. i.
1397. május 4. — 1402. septemb. közepén. Bebek Detre (II.) nádor, fejérmegyei f. i. k. b.
1402. sept. 21. — 1433. nov. vége. Garai Miklós (XI.) nádor k. b.
1434. jan. 17. Nincs nádor.
1434. febr. 22. — novemb 3. Palóczy György esztergomi érsek királyi és nádori helytartó.
1435. febr. 8. Nincs nádor.
1435. marc. 8. — 1437. febr. 11. Palóczy Máté (III.) nádor k. b.
1437. febr. másodfelében Palóczy György esztergomi érsek nádori helytartó.
1437. marc. 7. — 1447. aug. vége. Hédervári Lőrinc (II.) nádor k. b.
1447. sept. 15. — 1458. julius 23. Gara László (III.) nádor k. b.
1458. jul. 27. — 1484. nov. 11. Gúthi Országh Mihály nádor k. b.
1485. Nincs nádor.
1486. január közepén — 1487. sept. 7. Zápolyai Imre (III.) nádor k. b.
1487. dec. 5. — 1491. Dóczy Orbán egri püspök nádori helytartó.
1492. marc. 29. — 1499. dec. 25. Zápolyai István (V.) nádor k. b.
1500. april. 24. — 1503. elején Wingarti Geréb Péter (III.) nádor k. b.

1503. nov. 6. előtt — 1505. febr. 5. R á s k a i B a l á z s
tárnok, nádori helytartó.
1504. ápril 24. — 1519. febr. 5. P e r é n y i I m r e (IV.)
nádor, k. b. abauji f. i.
1519. febr. 17. — 1523. máj. elején B á t o r i I s t v á n
(VI.) nádor, k. b. szabolcsi és szatmári f. i.
1523. július 20. — nov. 16. N i n c s nádor.
1524. sept. 8. — 1525. júl. 4. B á t o r i I s t v á n (VI.)
nádor.
1525. júl. 5. — 1526. ápril 28. V e r b ő c i I s t v á n
(VII.) választott nádor, k. b.
1526. ápril 28. B á t o r i I s t v á n (VI.) nádor.

3. Az ausztriai korszak alatt.

(1526. aug. 30-tól — 1848-ig.)

1526. sept. elején — 1530. máj. 8-án. B á t o r i I s t v á n (VI.) Ferdinand k. nádora.
1530. máj. végefelé — 1533. március alsó-lindvai B á n f y J á n o s (IV.) János k. nádora k. b.
1532. június 29. — 1542. nov. 23. gróf Turzó Elek országbíró és Szalaházi Tamás egri püspök Ferdinand k. helytartói.
1536. január 29. — 1540. marc. közepe. Martonosi gróf P ö s t y é n y i G e r g e l y J á n o s k. országbírája és helytartója.
1542. nov. 26. — 1553. octób. 31. Révai Ferenc turóczi főispán, nádori helytartó.
1542. dec. 30. — 1549. oct. 12. V á r d a i P á l esztergomi érsek k. helytartó.
1550. ápril 12. — 1554. febr. 20. Ujlaki Ferenc győri püspök k. helytartó.
1554. ápril 15. — 1562. jun. 2. gróf Nádasdi T a m á s (III.) nádor.
1562. sept. 25. — 1568. jan. 14. Oláh Miklós esztergomi érsek k. helytartó.

1562. sept. 25. — 1572. martius. Mérei Mihál k. tanácsos, nádori helytartó.
1568. april. 9. — 1572. april. Bornemissza Pál erdélyi püspök, k. helytartó.
1572. april — 1581. február. Szentmihályi Czobor Imre k. tanácsos. nádori helytartó.
1572. jun. 24. — 1573. julius 31. Verancz Antal esztergomi érsek, k. helytartó.
1573. sept. 1. — 1586. február 4. Rádéczi István egri püspök, k. helytartó.
1582. jan. 19. — 1608. jun. 4. Istvánfy Miklós nádori helytartó.
1586. sept. 24. — 1587. január. 31. Draskovich György kalocsai érsek k. helytartó.
1587. aug. 13. — 1595. nov. 21. Fejérkövi István nyitrai püspök, k. helytartó, később esztergomi érsek.
1597. jun. 2. — 1601. sept. 16. Kutasi Janos kalocsai érsek, k. helytartó, később esztergomi érsek.
1602. febr. 8 — 1605. oct. 3. Hetési Pethe Marton kalocsai érsek, k. helytartó.
1606. marc. 21. — jun. 23. Mátyás főherceg, kormányzó.
1607. julius 4. — 1608. jan. 29. Forgács Ferenc nyitrai püspök, k. helytartó, később esztergomi érsek.
1608. marc. 28. — máj. 16. Mátyás főherceg, kormányzó.
1608. nov. 20. — 1609. máj. 5. Illésházy István (V.) nádor k. helytartó.
1609. dec. 10. — 1617. marc. 8. bethlenfalvi gr. Turzó György (I.) nádor, k. h.
1618. maj. 15. — 1621. jun. 20. gr. Forgách Zsigmond (I.) nádor, k. h.
1622. máj. 16. — 1625. máj. 1. bethlenfalvi gr. Turzó Szaniszló (I.) nádor, k. h.

1625. nov. 22. — 1645. nov. 7. galanthai gr. Eszterházy Miklós (X.) nádor, k. h.
1646. sept. 25. — 1648. aug. 6. trakostyányi gr. Draskovich János. (I.) nádor, k. h.
1649. — 1654. febr. erdödi gr. Pálffy Pál (II.) nádor, kir. h.
1655. marc. 15. — 1667. marc. 28. hadadi gr. Vese-lényi Ferenc (I.) nádor, k. h.
- 1667 — 1670. gr. Nádasdy Ferenc országbíró nádori hivatal üresedése alatt k. h.
1670. oct. 18 — 1681. jun. 13. Szelepcsényi György primás k. h.
1681. jun. 13. 1713. marc. 24. galanthai hg. Eszterházy Pál (III.) nádor, k. h.
1714. octob. 14. — 1732. marc. 20. erdődy gr. Pálffy Miklós (XI.) nádor, k. h.
1732. apr. 5. — 1741. jun. 20. Ferenc lotharingiai hg. k. h.
1741. jun. 22. — 1751. marc. 24. erdődi gr. Pálffy János (VII.) nádor k. h.
- 1751 maj. 11. — 1765 octob. 26. gróf Battyányi Lajos (I.) nádor, k. h.
1765. dec. 24. — 1781. Albert szász hg. k. h.
1784. — 1790. nov. 13. Nincs nádor
1790. nov. 14. — 1795. jul. 12. Sándor Lipót (I.) ausztriai fhg. nádor, k. h.
1796. nov. 12. — 1847. jan. 13. József (I.) ausztriai fhg. nádor, k. h.
1847. jan. 15. — 1848. István (VI) ausztriai fhg. nádor, k. h.

II.

Magyarország országbiráinak korrendileg szerkesztetett névsora.

1. Az Árpádi korszak alatt.

1000. és 1038. között	Kujár	szent István udvari ispánja.
1038—1047.	Cuntius	udvari ispán.
1048—1854.	Geron (I.)	"
1055—1062.	Kupán	"
1063—1069.	Broccha	"
1070—1080.	Pettus	"
1081—1085.	Elaus	"
1086—1092.	Gyula (I.)	"
1093—1113.	Simon (I)	"
1114—1131.	Saar	"
1131—1136.	Bucanus	" és bihari ispán.
1137—1139.	György (I.)	"
1139—1141.	Gyula (II.)	"
1142—1145.	Rénald	"
1146—1147.	Cadrius	"
1148—1149.	Geron (II.)	"
1150—1154.	Henrik. (I.)	"
1158—1160.	Gereon (III.)	"
1161—1163.	Gábor (I.)	"
1164—1172.	Lőrinc (I)	"
1173—1181.	Péter (II.)	"

- 1182—1184. Charena „ udvari ispán.
 1185—1187. Mogh (I.) „
 1187—1189. Micha (I.) „
 1190—1193. Domonkos (I.) „ és bodrogi ispán.
 1194—1197. Esau „ és csanádi ispán.
 1198—1200. Egyed (I.) „
 1201—1203. Achilles (I.) „ és kevei ispán.
 1203—1205. Gyula (III.) „ és csanádi ispán.
 1205—1206. Smaragd (I.) „ és zónuki ispán.
 1207. Marcell (I.) „ és csanádi ispán.
 1207—1210. Miklós (I.) „ és kevei ispán.
 1211—1212. Marcell (II.) „ és kevei ispán.
 1212 Gyula. (IV.) „ és bácsi ispán.
 1213—1214. Márton (I.) „ és csanádi ispán.
 1215—1217. Lindvai Ochuz „ és fehérvári ispán.
 1218—1221. Gyula (V.) „ és kevei ispán.
 1221. Bank „ és fehérvári ispán.
 1222—1224. Rozgoni Bothez „ és békési ispán.
 1224—1230. László. (I.) „ és nyitrai és békési
 ispán.
 1231—1232. Benedek (I.) „ és bácsi ispán.
 1233—1234. Pápuch Demeter (I.) és bácsi ispán.
 1234—1235. László (II.) „ és bácsi ispán.
 1236—1239. Gyula (VI.) „ csanádi ispán.
 1239—1242. Endre (I.) „ pozsonyi ispán.
 1242—1244. Demeter (II.) „ fehérvári és moso-
 nyi ispán.
 1245—1248. Guthkeled Ist-
 ván (I.) „ nyitrai ispán.
 1243—1252. Pál (I.) „ csanádi és zalai
 ispán.
 1253—1156. Marczali Henrik (II.) sümegi ispán.
 1256—1262. Róland (I.) „ és valkói ispán.
 1262—1266. Hedervári Lőrinc
 (II.) „ és mosonyi ispán.
 (1263—1264. Baas, István ifjabb király udvari ispánja
 és gömöri ispán. — 1266. Benedek.)

- 1267—1269. Ernő (I.) Ákos nem-
zetségéből udvari ispán és vasmegyei ispán.
(1263. Dénes Béla herceg udvari ispánja)
1270—1272. Hédervári Miklós
(II.) „és sümegi ispán.
1272 Sándor (I.) „
1273 Máté (I) Csák nemzetsé-
géből „
1273. László (III.) „
1274. Frangepán Miklós (III.) „
1274. Irén (II.) Ákos nemz. „ és szatmári ispán.
1275. Ugrin (I.) Chak nemz. „
1175. Tamás (I.) „ és pozsonyi ispán.
1275. Miklós (V.) „
1276. Mózes (II.) „ és sümegi ispán.
1278. Gyula (VI.) Rátolth nemz. „
1278—1250. István (II.) Gúthke-
led nemz. „ és mosonyi ispán.
1280—1281. Péter (III.) „
1282—1283. Rubinus (I.) „
1234—1289. Demeter (III.) „ és zólyomi ispán.
1287—1289. Dénes (II.) „
1290—1292. Tamás (II.) „ és nyitrai ispán.
1293—1295. Endre (II.) „ és nyitrai ispán.
1295—1297. Opor „
1299—1293—1303. István (III.) „
Ákos nemz. „ és sárosi ispán.

2. A vegyes házi korszak alatt.

- 1304—1311. Ujlaki Ugrin (II.)
chák nemz. országbíró szeremi főispán.
1311—1313. Lindvai Chák János (I.) „
1313—1324. Lambert (I.) Hunt-
páznán nemz. „ csanádi „
1325—1328. Sándor (II.) „ vasmegyei „

- 1328—1349. Nagymártoni Pál
(II.) országbíró.
- 1349—1353. Széchi Tamás (II.), kevei és turóci
főispán.
- 1354—1355. Drugeth Miklós (V.),
- 1255—1358. Széchi Miklós (VI.), turóci „
- 1358—1360. Ujlaki Miklós „ szerémi „
- 1360—1369. Pelsőczy Bubek Ist-
ván (IV.) „ gömőri. „
- 1369—1372. Széchi Miklós (VI.), „ turóci „
1372. Szepesi Jakab (I.),
- 1372—1393. Czudar Péter (IV.), trencsényi, zó-
lyomi és sárosi f. i.
- 1373—1380. Szepesi Jakab (I.),
- 1380—1384. Széchi Miklós „
(VI.) „ túróczy
- 1384—1385. Tamás (IV.) „ szentgyörgyi és
bazini gróf.
- 1385—1386. Kapol János (II.),
- 1386—1392. Pelsőczy Bubek Im-
re (II.) „ lipői főispán.
- 1392—1395. Kapol János (II.),
1395. Széchi Simon (II.) „
- 1395—1397. Pásztói János (III.),
- 1397—1408. Széchi Frank (I.) „
- 1408—1414. Rozgonyi Simon
(III.) „ sárosi „
- 1414—1423. Perényi Péter (IV.), zempléni „
- 1423—1425. Kompolthi István
(V.)
- 1425—1434. Palóczy Máté (I.), beregi „
- 1435—1439. Bátori István (VI.), szatmári és sza-
bolcsi „
- 1439—1440. Korog János (IV.) „
- 1440—1446. Rozgonyi György
(II.) „ pozsonyi „
- 1446—1470. Palóczy László (IV.),
- 1470—1471. Rozgonyi János (V.),

- 1471—1493. Bátori Ist. (VII.) országbíró.
 1493—1494. Kinisi Pál (III.) „ temesi főispán
 1494—1500. Geréb Péter (V.) „
 1500—1517. Péter (VI.) „ sz. györgyi és ba-
 zini gróf, erdélyi vajda.
 1518—1524. Ujlaki Lőrinc (III.) „ herceg.
 1524—1525. Ákosházi Sárkány
 Ambrus (I.) „ zalai főispán.
 1522—1526. Dragfi János (VI.) „ közép-azolnoki és
 krasznai főispán.

3. Az ausztriai korszak alatt.

1527. nov. 9. — 1543. jan. 25. Betlenfalvi Turzó
 Elek (I.) országbíró.
 (1530—1539. Martonosi Pöstyényi György Zápolya
 János országbírája.)
 1543—1554. Nádasdi Tamás (V.) országbíró.
 1554. jun. 1. — 1566. nov. Bátori
 Endre (III.) „ lipői főispán.
 1566. nov. 20. — 1567. jun. Peré-
 nyi Gábor (II.) „ abauji „
 1567. jul. 29. — oct. 18. Ország
 Kristóf „ nógrádi „
 1567—1568. febr. Bánfi István
 (VIII.) „ zalai „
 1568. marc. 3. — 1584. dec. Bátori
 Miklós (VIII.) „ szatmári, szabol-
 csi és sümegi „
 1585—1586. sept. 15. Nincs országbíró.
 1586. sept. 16. — 1605. jul. 25. Bátori
 István. (IX.) „ szatmári és sza-
 bolcsi „
 1606. jul. 15. — 1608. Forgách
 Zsigmond (I.) „ nógrádi „
 1608. dec. 1. — 1609. Druget Bá-

- lint (I.) országbíró, zempléni és mar-
marosi főispán.
1610. jan. 14. — 1618. Forgách
Zsigmond (I.) „ nógrádi főispán.
1618. jul. 2. — 1622. Druget
György (III.) „ zempléni és ungi
főispán.
1622. aug. 4. 1625. Eszterházi
Miklós (IX.) „ zólyomi és beregi
ispán.
1625. nov. 29. — 1631. junius 20.
Alagi Menyhért (I.) országbíró, zempléni
főispán.
1631. jul. 24. — 1636. marc. Rá-
kóczi Pál (IV.) „ tornai és sárosi
főispán.
1636. apr. 29. — 1645. Druget
János (VII.) „ zempléni és ungi
főispán.
1646. febr. 6. — 1649. Pálffy Pál
(V.) „ pozsonyi főispán.
1649. octóber 23. — 1655. Csáki
László (V.) „ zólyomi és komá-
romi főispán.
1655. jun. 29. — 1670. Nádasdi
Ferenc (II.) „vasmegyei főispán.
1670. oct. 18. — 1681. jun. For-
gách Ádám (I.) „ nógrádi és borsó-
di főispán.
1681. dec. 27. — 1687. Drasko-
vich Miklós (X.) „
1687. apr. 22. — 1700. jan. Csá-
ki István (X.) „ szepesi főispán.
1700. marc. 13. — 1703. september
Battyányi Ádám (II.) „ vasmegyei „
- 1704 — 1713. január Erdődi
György (IV.) „

1713. jan. 6. — 1714. Pálffy Mik-
lós (XI.) országbiró pozsonyi főispán.
1714. oct. 15. — 1731. marcius 29.
Kohári István (XI.) „ honti „
1731. oct. 5. — 1741. jun. 22. Pál-
fy János (VIII.) „ pozsonyi „
1741. jun. 22. — 1748. Eszter-
házi József (I.) „ komáromi „
1748. máj. 13. — 1759. Erdődi
György (V.) „ varasdi és barsi
főispán.
1759. aug. 21. — 1765. Illéshá-
zy József (II.) „ lipői és trencsényi
főispán.
1765. apr. 27. — 1773. Pálffy
Miklós (XII.) „ pozsonyi főispán.
1773. febr. 15. — 1783. aug. 14.
Fekete György (VI.) „ aradi „
1783. aug. 14. — 1786. decem. 11.
Csáki János (IX.) „ szepesi „
1786. dec. 21. — 1787. decemb. 17.
Niczky Kristóf (II.) „ tornai „
1787. dec. 17. — 1788. decemb. 17. Nincs ország-
biró.
1788. dec. 18. — 1795. jul. 21. Zi-
chi Károly (I.) „ győri főispány.
1795. jul. 20. — 1802. apr. 15. Vég
Péter (VII.) „ baranyai „
1802. april 16. — 1806. sept. 18.
Szentiványi Ferenc
(III.) „ sárosi „
1806. sept. 18. — 1825. marc. 18.
Ürményi József (III.) „ fehérmegyei „
1825. marc. 18. — 1827. február 27.
Brunszvik József (IV.) „
1828. jan. 2. — 1839. Cziráki
Antal (I.) „

- 7839—1848. Majláth György
(VII.) országbíró.
1848—1860. Nincs országbíró.
1860. octób. 20. — 1863. apr. 18.
gr. Apponyi György(VIII.) „
1863. apr. 18. gr. Andrássy György
(IX.) „
-

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Előszó	1.
A „nádorispán“ elnevezés eredete	7.
A nádori hivatal eredete	18.
A nádor ispáni hivatal hatásköre 1. szent Istvántól az arany bul- lágig	32.
A nádorispáni hivatal hatásköre 2. az aranybullától az 1486-iki törvéncikkékig	59.
A nádorispáni hivatal hatásköre az 1486-iki törvéncikkéktől napjainkig	85.
A nádori hivatal betöltése	112
A z o r s z á g b í r ó i h i v a t a l	
Az országbírói hivatal elnevezései és eredete	130.
Az országbírói hivatal hatásköre 1. az árpádok alatt	134.
Az országbírói hivatal hatásköre 2. az árpádok kihaltától napja- inkig	144.
F ü g g e l é k.	
Magyarország nádori és k. helytartóinak korrendileg szerkesz- tett névsora	155.
Magyarország országbíráinak korrendileg szerkesztett névsora.	166.

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

--	--	--

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 03062 7908

**DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARDS**

